

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GASSÂNİLER

Sümeyya İslam ÇELİK

2501160381

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ

İSTANBUL - 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : SÜMEYYA İSLAM ÇELİK Numarası : 2501160381
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : İSLAM TARİHİ VE SANATLARI Danışmanı : PROF. DR. MEHMET MAHFUZ SÖYLEMEZ
Tez Savunma Tarihi : 18.12.2019 Saati : 11:00
Tez Başlığı : "GASSÂNİLER"

TEZ SAVUNMA SINAVI İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MEHMET MAHFUZ SÖYLEMEZ		Kabul
2- PROF. DR. NURETTİN GEMİCİ		KABUL
3- DOÇ. DR. MAHMUT KELPETİN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. CASİM AVCI		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ HÜSEYİN SARIKAYA		

Versiyon: 1.0.0.2-61559050-302.14.06

ÖZ
GASSÂNÎLER
Sümeyya İslam ÇELİK

“Gassânîler” adlı bu çalışmada Suriye’de bulunan Araplara liderlik yaparak Bizans’ın yanında yer alan Gassânîler’in siyasî tarihi incelenmiştir. Çalışmanın giriş kısmında Gassânî Devleti’nin kurulduğu ve devleti kuran kabilenin Yemen’den göç ederken geçtikleri yerler, kurdukları bölgede kendilerinden önce hüküm süren devletler ve kabileler anlatılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde ilk olarak devleti kuran kabilenin nesebi hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra Gassânîler’in bağlı buldukları Ezd kabilesiyle birlikte Yemen’den göç etmesinden önce ve göç edip Suriye’ye yerleşmesine kadar vuku bulan olaylara yer verilmiştir. Ardından Suriye’ye gelen Gassânîler’in tam anlamıyla bir devlet olmadan önce Bizans ve onun müttefikleri Selîh kabilesi ile yaptığı savaşlardan bahsedilmiştir. Bu savaşlarda alınan başarılarından sonra Bizans’ın hizmetine girerek Suriye’ye yerleşip orada bir devlet kuran ve bu devleti güçlendiren Gassânî hükümdarları ile devletin hâkimiyet süresi hakkında toplanan tüm bilgiler verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Gassânîler’in Bizans ile siyasî ilişkileri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Gassânîler’in Bizans’ın en güçlü rakiplerinden olan Sâsânî İmparatorluğu ve onların müttefikleri Hîre’ye karşı verdiği mücadeleler siyasî boyutlarıyla ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise Gassânîler’in Araplar ile İslâm’dan önce ve sonraki siyasî münasebetleri anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gassânîler, Bizans, Sâsânîler, Suriye, Araplar

ABSTRACT

THE GHASSANİDS

Sümeyya İslam ÇELİK

In this study named “The Ghassanids” the political history of the Ghassanids who took the side of the Byzantines with the leadership of the Arabs in Syria, was examined. In the introductory part of the study, the places where the Ghassani State was established and the tribe that founded the state when they emigrated from Yemen, the states and tribes that prevailed in the region where they were established were explained. In the first part of the study, firstly information about the generation of the tribe that established the state is given. Then, the events that took place before the migration of the Ghassanids from Yemen together with the Ezd tribe to which they belonged and until the emigration and settling in Syria were included. Afterwards, Ghassanids, who came to Syria, was mentioned about his battles with Byzantium and his ally, Salih tribe before becoming a state. After the achievements of these wars, all the information gathered about the Gassani rulers who entered the service of Byzantium and settled in Syria and established a state there and strengthened this state and the period of sovereignty of the state were given. In the second part of the study, political relations of Gassanids with Byzantium were examined. In the third part, the struggle of Ghassanids against Sassanid Empire, one of the most powerful rivals of Byzantium and their allies Hire, is discussed with their political dimensions. In the last part of the study, the political relations of Ghassanids with Arabs before and after Islam are explained.

Key Words: Ghassanids, Byzantine, Sassanid, Syria, Arabs

ÖNSÖZ

Bazı dönemlerde Bizans'a hizmet ederek bazı dönemlerde onun hizmetinden çekilerek bağımsız olarak hareket eden Gassânîler, yaklaşık dört asır boyunca Suriye'de hüküm süren bir devlet olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Çağdaşları ve düşmanları olan Hîreliler'le sürekli mücadele içerisinde olmuşlardır. Bizans'ın yönlendirmesiyle Sâsânîler'e ve Hîreliler'e karşı birçok zafer elde etmişlerdir. İslâmî dönemden önce ve İslâmî dönemin başlarında hâkimiyetlerini sürdüren Gassânîler, dönemlerinin iki büyük devleti olan Bizans-Sâsânî İmparatorluklarını ve diğer Arap kabilelerini siyasî, dinî ve sosyal açıdan olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkilemişlerdir. Bu nedenle bu devletin siyasî tarihinin bilinmesi İslâm öncesi ve İslâmî dönem Arap tarihini anlamak bakımından önemlidir.

Çalışmamız bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Gassânîler'in hâkimiyet kurdukları bölge ve bu bölgede onlardan önceki devletler, kabileler hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Gassânîler'in nesebi, Yemen'den göç etmeleri ve devletin kuruluşundan önce ve kuruluşu sırasında vuku bulan olaylar anlatılmış ve elde edilen kaynaklardaki bütün Gassânî hükümdar listeleri verilmiştir. Birbiriyle çelişkili olan bu listeler içerinden tarihi gerçeklere en yakın olabilecek şekilde tasnif edilmiş liste ekler kısmında verilmiş ve bu listedeki hükümdarlar hakkında elde edilen bilgiler kısaca aktarılmıştır. İkinci bölümde Gassânîler'in Bizans ile üçüncü bölümde Gassânîler'in Sâsânî ile Hîre ve son bölümde ise Gassânîler'in İslâm öncesi ve sonrası Araplar ile siyasî ilişkileri ele alınmıştır. Bu siyasî ilişkiler Gassânîler'in önemli hükümdarlarına göre dönemlendirilerek anlatılmıştır. Ayrıca çalışmamıza daha iyi anlaşılması için yeri geldiğinde haritalar ve ekler kısmında da hükümdarlar listesi eklenmiştir. Devletin sosyal ve kültürel tarihi, müstakil bir konu olması ve ayrı araştırmaya gerek duyması bakımından başka bir çalışmada ele alınmalıdır.

Gassânîler hakkında klasik kaynaklarda yer alan bilgiler birbiriyle çelişkili ve karışık halde bulunmaktadır. Biz bu kaynaklardaki bilgileri bir araya getirip ortak bir paydada birleştirerek doğru bir şekilde analiz etmeye çalıştık. Bunu yaparken de Gassânîler hakkında daha doğru tespitler ortaya koyan araştırmalardan olabildiğince

faydalanmaya gayret ettik. Bu analiz sürecinde bu çelişkili ve karışık bilgiler çalışmanın hedefine ulaşması hususunda bizi zorlamıştır. Ancak bu zorluğa rağmen ulaşabildiğimiz kaynaklardaki bilgilerin hepsini aktarmaya ve bir sentez oluşturmaya gayret ettik.

Çalışmamın konusunu belirleme ve araştırmaları yapma sürecinde birikimlerini ve yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Mahfuz Söylemez'e, çalışmamı düzeltmem hususunda bana yol gösteren ve yardımcı olan değerli jüri üyelerim Prof. Dr. Nurettin Gemici ve Doç. Dr. Mahmut Kelpetin hocalarıma şükranlarımı sunarım. Ayrıca İngilizce kaynaklarımın çevirilerinde bana yardımcı olan kardeşlerim Merve İslam Çelik ve Hayrun Nisa Çelik'e, arkadaşlarım Kübra Çeken ve Maide Mezarıcı'ya, tez yazarken bana her türlü desteği veren ablam Havva İslam Çelik'e ve bu süre boyunca yanımda olan, maddî manevî her konuda bana destek veren aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Sümeyya İslam ÇELİK

İstanbul 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR LİSTESİ	IX
GİRİŞ	1
1. Konunun Amacı	1
2. Yöntem, Kaynak ve Araştırmalar	1
3. Gassânîler'in Kurulduğu Coğrafya ve Gassânîler'den Önce Bölgedeki Devletler	7
3.1. Gassânîler'in Kurulduğu Coğrafya.....	7
3.2. Gassânîler'den Önce Bu Coğrafyadaki Devletler ve Kabileler	11
3.2.1. Nabatîler.....	11
3.2.2. Tedmür Devleti	12
3.2.3 Tenûh ve Selîh Kabileleri.....	13

1. BÖLÜM

GASSÂNÎLER'İN KURULUŞU

1.1. Nesebi.....	16
1.2. Yemen'den Göç Etmeleri	17
1.3. Gassânîler'in Kuruluşu	23
1.3.1 Kuruluş İle Alakalı Rivayetler ve Bu Rivayetlerin Değerlendirilmesi	23
1.3.1. Gassânî Hükümdarları	32

2. BÖLÜM

GASSÂNÎLER'İN BİZANS İLE İLİŞKİLERİ

2.1. Hâris b. Cebele'den Önceki Dönem	47
2.2. Hâris b. Cebele'den Sonraki Dönem	52

3. BÖLÜM

GASSÂNÎLER'İN SÂSÂNÎ ve HÎRE İLE İLİŞKİLERİ

3.1. Hâris b. Cebele Öncesi Dönem.....	73
--	----

3.2. Hâris b. Cebele'den Sonraki Dönem	76
--	----

4. BÖLÜM

GASSÂNÎLER'İN İSLÂM ÖNCESİ VE SONRASI ARAPLAR İLE İLİŞKİLERİ

4.1. İslâm Öncesi Dönem.....	89
4.1.2. Kusay b. Kilâb.....	89
4.1.4. Yahûdi Hükümdar Fityûn (Fidyevn).....	90
4.1.5. Osman b. Huveyris.....	93
4.2 İslâm'dan Sonraki Dönem	97
4.2.1. Hz. Peygamber (s.a.v) Dönemi	97
4.2.1.1. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Gönderdiği Elçiler	97
4.2.1.2. Mûte Savaşı	102
4.2.1.3. Tebük Savaşı	104
4.2.2. Hz. Peygamber'den (s.a.v) Sonraki Dönem.....	106
4.2.1. Hz. Ebû Bekir'in Herakleios'a Gönderdiği Elçi	106
4.2.2. Suriye Fetihleri	108
SONUÇ	113
KAYNAKÇA.....	116
EKLER.....	135

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e. : Aynı eser

a.g.e. : Adı geçen eser

a.mlf. : Adı geçen müellif

b. : İbn, bin

BAFIC: bk. Shahîd, Byzantium and the Arabs in the Fifth Century

BAFOC: bk. Shahîd, Byzantium and the Arabs in the Fourth Century

BASIC: bk. Shahîd, Byzantium and the Arabs in the Sixth Century

BFS: Bilim/Fesefe/Sanat Yayınları

bkz : Bakınız

bs. : Baskı, basım

b.y. : Basım yeri yok

C : Cilt

çev. : Çeviri

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

ed. : Editör

EKEV: Erzincan Kültür ve Eğitim Vakfı

EI²: The Encyclopedia of Islam (new edition)

h. : Hicri

haz: Hazırlayan

Hz. : Hazreti

İ.A. : Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi

İFAV: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

m.ö. : Milattan önce

m. : Miladî

n. : not/dipnot

nşr. : Neşreden

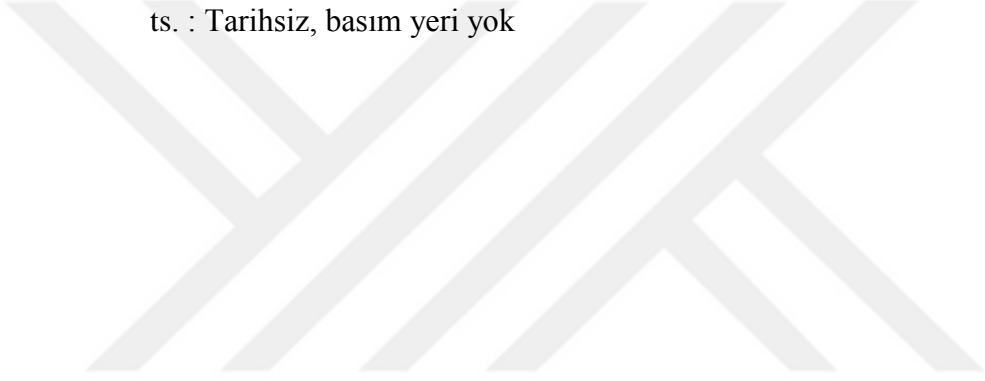
(s.a.v) : Sallallahu Aleyhi ve Sellem

s. : Sayfa/Sayfalar

sad. : Sadeleştiren

thk. : Tahkik eden

ts. : Tarihsiz, basım yeri yok

GİRİŞ

1. Konunun Amacı

İslâm'ın ortaya çıktığı, gelişip büyüdüğü Arap Yarımadası'nın İslâmiyet'ten önceki dinî, siyasî ve toplumsal yapısını bilmek İslâm dininin doğduğu dönemi daha iyi anlayabilmek için önemlidir. Çünkü İslâm öncesi Araplarının hepsinin barbar, okuma yazma bilmeyen, bilgisizlik ve gaflet içerisinde göçebe olarak yaşayan¹ insanlar şeklinde bilinmesi gibi bir yanlış algı vardır. Aslında bu algı Arabistan'da kurulan birçok medeniyetin varlığının bilinmemesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Gassânî Devleti de bu bilinmeyen medeniyetler içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle Suriye'de hâkimiyet kuran ve uzun yıllar Kuzey Arabistan'da siyasî bir erk olarak varlığını devam ettiren Gassânîler'in siyasî tarihini bilmek bu yanlış algının ortadan kaldırılmasına yardımcı olacaktır.

2. Yöntem, Kaynak ve Araştırmalar

Çalışmamızda elde edilen verilerden yola çıkarak genel önermelere ulaşabilmek için tümevarım, genel yargılardan özel yargılara ulaşabilmek için tündengelim metodu kullanılmıştır.

Çalışmada ulaşılabilen kaynaklarda Gassânîler hakkındaki bilgileri okuyucuya sunmayı, sonraki süreçte tarihî gerçekliklere uygun olan görüşleri birleştirerek devletin siyasî tarihi hakkında doğru tespitleri ortaya koymayı amaçladık. Bunu yaparken de elde ettiğimiz bilgileri delilleriyle birlikte ve kronolojik bir düzen içerisinde sunmaya gayret ettik. Ancak Gassânîler hakkında ilk dönem kaynaklarındaki bilgiler sınırlıdır. Bu sınırlı sayıdaki bilgiler ise birbirinden çok farklıdır. Gassânîler hakkındaki sınırlı ve birbirinden farklı bu bilgilerin mevcudiyeti bazı konularda kesin yargılara ulaşılmasını engellemiştir. Ancak bu farklılıklara rağmen elde ettiğimiz bu bilgileri ortak bir görüş çerçevesinde toplamaya çalıştık.

¹ Mustafa Fayda, "Câhiliye", DİA, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/cahiliye> (07.04.2019).

Gassânîler'in siyasî tarihini ele almaya gayret ettiğimiz bu çalışmada; İslâm tarihine kaynaklık eden eserlerden, Bizans tarihini ele alan klasik kitaplardan ve birçok araştırmadan istifade edilmiştir.

Çalışmamızda temel olarak; coğrafya, genel tarih, ensab, tabakat ve edebiyat kitaplarından faydalandık. Gassânîler'in yaşadıkları ve siyasî faaliyette buldukları coğrafya ile bu coğrafyadaki şehirler hakkında her anlamda bilgi verebilmek için coğrafya kitaplarından yararlandık. Bölgeler hakkında coğrafi, edebî ve efsanevî bilgiler aktaran İbnü'l-Fakîh (ö. 318/930)'in eserinden² konumuzla alakalı bölgeler hakkındaki coğrafi bilgilere ulaştık. Bir coğrafya ansiklopedisi niteliğindeki Ebû Ubeyd el-Bekrî (ö. 487/1094)'nin *Mu'cemü me'sta'cem min esmâ'i'l-bilâd ve'l-mevâzi'* ve bir dünya coğrafyası sayılan *el-Mesâlik ve'l-memâlik*³, adlı eserlerinden ve tarih, coğrafya, edebiyat ve biyografi kitaplarından ve kendi seyahatleri sırasında edindiği bilgi ve gözlemlerden yararlanarak oluşturduğu Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229)'nin eserinden⁴ çalışmamızda yer alan şehirler ve bölgeler hakkında coğrafi ve tarihi bilgiler verirken istifade etmeye çalıştık

Gassânîler'in siyasî tarihinde meydana gelmiş birçok önemli olayı ayrıntılı bir şekilde nakledebilmek için genel tarih kitaplarından faydalandık. İslâm öncesi ve ilk dönem İslâm tarihi hakkında orijinal rivayetler ve bilgiler içeren İbn Habîb (ö. 245/860)'in *Kitabu'l-muḥabber*,⁵'ine, İbn Kuteybe (ö. 276/889)'nin Hz. Adem'den h. 252 yılına kadarki zamanları anlattığı eseri *el-Ma'ârif*⁶'ine ve İslâm tarih yazıcılığının ilk örneklerinden olan Ya'kübî, (ö. 292/905'ten sonra)'nin *Târîḫ*'ine⁷ Gassânîler'den önceki kabileler, Gassânîler'in göçü, kuruluşu ve hükümdarları hakkında bilgi verirken müracaat ettik. Genel tarih kitabı olmakla birlikte olayları

² İbnü'l-Fakîh, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî (ö. 318/930), **Kitâbü'l-Büldân**, thk. Yûsuf el-Hâdî, Beyrut, Âlemü'l-Kutub, 1996.

³ Ebû Ubeyd el-Bekrî, Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelûsî (ö. 487/1094), **Mu'cemü me'sta'cem min esmâ'i'l-bilâd ve'l-mevâzi'**, thk. Mustafa es-Sekkâ, 4 c., Beyrut, Âlimü'l-Kütüb, ts.; a.mlf., **el-Mesâlik ve'l-memâlik**, thk. A. P. van Leeuwen, André Ferré, 2 c., Kartaca, Dârü'l-'Arabiyye li'l-Kitâb, 1992.

⁴ Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî (ö. 626/1229), **Mu'cemü'l-büldân**, 5 c., Beyrut, Dâr-u Sâdir, 1977.

⁵ İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (ö. 245/860), **Kitabu'l-muḥabber**, tsh. Ilse Lichtenstadter, Haydarabad, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1942.

⁶ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî (ö. 276/889), **el-Ma'ârif**, thk. Servet 'Akkâşe, 4. bs., Kahire, Daru'l-Ma'ârif, ts.

⁷ Ya'kübî, Ahmed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kübî (ö. 292/905'ten sonra), **Târîḫü'l-Ya'kübî**, thk. Abdü'l-Emir Mehna, 2 c., Beyrut, Müessetü'l-A'lami li'l-Matbuat, 2010.

İran üzerinden anlatan Dîneverî, (ö. 282/895)'nin *el-Aḥbârü't-tıvâl*,⁸inden özellikle Gassânîler'in Sâsânî ve Hîre ile ilişkileri kısmındaki olayları anlatırken istifade ettik. Genel tarih kitaplarından sayılan ve Mes'ûdî (ö. 345/956)'nin kendi ifadesiyle bilinmesi gereken her ilimle ilgili bilgi içeren eseri *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*⁹'inden özellikle Gassânîler'in hüküm sürdüğü bölgeler, Gassânîler'den önceki kabileler, Gassânî hükümdarları ve göçe neden olan Arim selini anlatırken faydalandık. Hamza el-İsfahânî (ö. 360/971'den önce)'nin İran, Roma, Yunanistan, Mısır ile İslâm öncesi ve sonrası kurulan devletlerin hükümdarları ve tarihleri hakkında bilgiler verdiği *Târîḥ*¹⁰'ini ve Ebü'l-Fidâ (ö. 732/1331)'nin yaratılıştan h. 729 yılına kadarki olayları anlattığı *el-Muḥtaşar*¹¹'ini Gassânî hükümdarları hakkında bilgi verirken kullandık. "İlimler coğrafyası" şeklinde nitelenen Makdisî (ö. 355/966'dan sonra)'nin *el-Bed' ve't-târîḥ*,¹²i, Taberî (ö. 310/923)'nin birçok kitaptan yaptığı nakillerle oluşturduğu *Târîḥu'r-rusûl ve'l-mülûk (Târîḥu Taberî)*¹³ adlı eseri, İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233)'in *el-Kâmil*¹⁴'i, İbn Kesîr (ö. 774/1373)'in başlangıçtan h. 767 yılına kadarki olayları ele aldığı *el-Bidâye ve'n-Nihâye*¹⁵'si ve yine İbn Haldûn (ö. 808/1406)'un yaratılıştan kendi zamanına kadar olan olayları anlattığı *Târîḥ*¹⁶'i çalışmada faydalandığımız diğer genel tarih kitaplarıdır.

⁸ Dîneverî, Ebü Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend ed-Dîneverî (ö. 282/895), *el-Aḥbârü't-tıvâl*, thk. Abdu'l-Men'am Âmir, Kâhire, Dâr-u İhyâu'l-Kütübü'l-'Arabî, 1960.

⁹ Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî (ö. 345/956), *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, thk. Kemal Hasan Mer'î, 5 c., Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005.

¹⁰ Hamza b. el-Hasen el-İsfahânî (ö. 360/971'den önce), *Târîḥu sinî mülûki'l-arz ve'l-enbiyâ'*, Beyrut, Daru Mektebetü'l-Hayat, s. 89.

¹¹ Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ' el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî (ö. 732/1331), *el-Muḥtaşar fi târîḥi'l-beşer*, thk. Mahmûd Deyyûb, 2 c., Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.

¹² Makdisî, Ebü Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (el-Mutahhar) (ö. 355/966'dan sonra), *el-Bed' ve't-târîḥ*, 6 c., b.y., Mektebetü es-Sekâfe ed-Dîniyye, ts.

¹³ Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923), *Târîḥu'r-rusûl ve'l-mülûk (Târîḥ-i Taberî)*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, 11 c., 2. bs, Beyrut, Daru'l-Maarif, 1967.

¹⁴ İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-târîḥ*, thk. Ebü'l-Fida Abdullah el-Kâdî, 11 c., Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987.

¹⁵ İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'l-Nihâye: Büyük İslâm Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, 15 c., İstanbul, Çağrı Yayınları, 1994.

¹⁶ İbn Haldûn, Ebü Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (ö. 808/1406), *Târîḥu İbn Haldûn*, thk. Halîl Şehâde, 8 c., Beyrut, Daru'l-Fikir, 2000.

Hız. Peygamber dönemi Gassânîler ile ilişkileri aktarıırken özellikle Hız. Peygamber'in hayatını anlatan İbn İshak'ın (ö. 151/768)¹⁷, İbn Hişâm'ın (ö. 218/833)¹⁸ ve Vâkıdî'nin (ö. 207/823)¹⁹ eserlerinden faydalandık.

Gassânî hükümdarlarının nesepleri, Arap kabileleri ile bağlantıları gibi hususlarda İbn Hazm (ö. 456/1064)'ın *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*,²⁰1, Arap kabilelerinin alfabetik olarak düzenlendiği Kalkaşendî, (ö. 821/1418)'nin *Nihâyetü'l-ereb fi ma'rifeti ensâbi'l-'Arab*²¹,1 ve konuyla alakalı zikrettiğimiz şahısların isimleri ve kabileleri hakkında bilgi vermek için de İbnü'l-Kelbî (ö. 204/819 [?])'nin Arapların soy kütüğüne dair kaleme aldığı *Cemheretü'n-neseb* ve *Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-kebîr*,²² eserleri başlıca kullandığımız ensab kitaplarındandır. Ayrıca daha çok Hız. Peygamber (s.a.v) dönemi olaylarını anlatırken İbn Sa'd (ö. 230/845)'ın Hız. Peygamber'in (s.a.v) hayatını anlattığı *et-Tabakât*²³,ından da faydalandık.

Bunların yanında bir diğere ana kaynak olarak Bizans tarihlerinden Procopius²⁴ (ö. 570) ve John of Ephesus²⁵,un (ö. 586) eserlerinden istifade etmeye çalıştık. Bu çalışmalar Gassânîler'in hüküm sürdüğü zamanlarda kaleme alınması ve Gassânîler hakkında ulaşılan en eski kaynaklar olması bakımından önemlidir. Bu da Gassânîler'in siyasî tarihini anlatırken bu iki kaynağı klasik Arapça kaynaklardan

¹⁷ İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ö. 151/768), **es-Sîretü'n-nebeviyye**, thk. Ahmed Ferid el-Mezidî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

¹⁸ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî (ö. 218/833), **Sîret-i İbn Hişâm Tercemesi**, çev. Hasan Ege, 4 c., İstanbul, Kahraman Yayınları, 2006.

¹⁹ Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823), **Kitabu'l-Megâzi**, thk. Marsden Jones, 3 c., Beyrut, Âlemül-Kütüb, 1966; a.mlf., **Fütûhu's-Şâm**, çev. Hasan Gülşen, 2. bs., Konya, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 2016.

²⁰ İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064), **Cemheretü ensâbi'l-'Arab**, thk. Abdusselam Muhammed Harun, 2 c., 5. bs., Kâhire, Dâru'l-Maârif, ts.

²¹ Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî (ö. 821/1418), **Nihâyetü'l-ereb fi ma'rifeti ensâbi'l-'Arab**, thk. İbrahim el-Ebyârî, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-Lübnanî, 1980, s. 294, 400.

²² İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî (ö. 204/819 [?]), **Cemheretü'n-neseb**, thk. Nâcî Hasan, Beyrut, Âlimü'l-Kütüb ve Mektebetü'n-Nahdatü'l-'Arabiyye, 1986; a.mlf., **Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-kebîr**, thk. Nâcî Hasan, 2 c., Beyrut, Âlimü'l-Kütüb ve Mektebetü'n-Nahdatü'l-'Arabiyye, 1988.

²³ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib ez-Zühri (ö. 230/845), **Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr**, thk. Ali Muhammed Ömer, 11 c., Kahire, Mektebetü'l-Hancı, 2001.

²⁴ Procopius (ö. 570), **History Of The Wars, BOOK: I-II**, çev. Henry Brosn Dewing, Londra, William Heineman, 1914.

²⁵ John of Ephesus (ö. 586), **The Third Part Of The Ecclesiastical History John Bishop Of Ephesus**, çev. Robert Payne Smith, Oxford, 1860.

daha fazla kullanmamızın en önemli nedenlerinden biridir. Diğer bir neden ise klasik Arapça kaynaklardaki bilgilerin çoğu zaman birbirleriyle çelişmesi ve doğru bilgiye ulaşmamızı zorlaştırmasıdır.

Çalışmamızda çeşitli edebiyat ve lügat kitaplarına da başvurduk. Gassânî hükümdarları hakkındaki şiirlerden yararlanabilmek için Nâbiga ez-Zübyânî'nin (ö. 604 [?]), Hassân b. Sâbit'in (ö. 60/680[?]) şiirlerinin toplandığı *Divan*'larına²⁶ ve hem içerisindeki şiirlerden hem de yer verdiği tarihi olaylardan istifade edebilmek için Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin (ö. 356/967) *el-Egâni*,²⁷ sine müracaat ettik. Ayrıca İbn Düreyd (ö. 321/933)'in *el-İştikâk*'i²⁸, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-'Arab*'i²⁹ faydalandığımız lügat kitaplarıdır.

Çalışmamızda ilk dönem kaynaklarındaki bilgileri sunmaya gayret etsek de Gassânîler hakkında tarihi gerçeklere daha uygun tespitleri elde ettiğimiz çağdaş çalışmalardan da fazlasıyla istifade ettik. Bunlar içerisinde Cevâd Ali (ö. 1987)'nin İslâm öncesi Arap tarihi hakkında kapsamlı bir şekilde hazırlamış olduğu eserinden³⁰ çalışmamızın her aşamasında başvuru kaynağı olarak faydalanmaya çalıştık. Cevâd Ali, eserinde Cahiliye dönemi hakkında gerek klasik kaynaklardan gerek modern çalışmalardan elde ettiği bilgilerin tamamına ve zaman zaman kendi yorumlarına yer vermeye çalışmıştır. Fakat elde ettiği bu bilgileri verirken zaman zaman konunun dışına çıkmış ve bu da konunun anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Cevâd Ali'nin eseri kadar kapsamlı olmasa da Corcî Zeydân'ın çalışmasına³¹ ve bu çalışmadan büyük ölçüde faydalanan Mehmet Şemsettin Günaltay'ın eserine³² özellikle Gassânîler'den önceki devletlerin tarihi, Gassânîler'in göçü, kuruluşları, hükümdarlar listesi, Bizans

²⁶ Nâbiga ez-Zübyânî, Ebû Ümâme (Ebû Akreb) Ziyâd b. Muâviye b. Dabâb (Dıbâb) b. Câbir en-Nâbiga ez-Zübyânî (ö. 604 [?]), **Dîvân**, Abbâs 'Abdussettâr, 2. bs., Beyrut, Daru'l- Kütübü'l-İlmiyye, 1996; Hassân b. Sâbit, Ebü'l-Velîd (Ebû Abdîrrahmân) Hassân b. Sâbit b. el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî (ö. 60/680[?]), **Dîvân Hassân b. Sâbit**, 2. bs., Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994.

²⁷ Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-İsfahânî (ö. 356/967), **el-Egâni**, 24 c., b.y., Matbaatü't-Takdim, ts.

²⁸ İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî (ö. 321/933), **el-İştikâk**, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Beyrut, Mehtebetü'l-Lisanu'l-'Arab, 1991.

²⁹ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr el-Afrikî el-Mısırî (ö. 711/1311), **Lisânü'l-'Arab**, İran, Neşr-u Edebi'l Havze, 1984.

³⁰ Cevâd Ali, **el-Mufaşşal fi târihi'l-'Arab qable'l-İslâm**, 10 c., 2. bs., b.y, 1993.

³¹ Corcî Zeydân, **Târîhu'l-'Arab qable'l-İslâm**, Beyrut, Daru Mektebeti'l-Hayat, ts.

³² Mehmet Şemsettin Günaltay (ö. 1961), **İslâm Öncesi Arap Tarihi**, sad. Mehmet Mahfuz Söylemez, 2. bs., Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2013.

ve Sâsânî ile ilişkileri hakkında bilgi verirken başvurduk. Bu iki çalışmada çoğu zaman dipnot kullanılmaması büyük birer eksiklik olarak karşımıza çıkmıştır.

Genellikle Bizans kaynakları ve Arapça şiihlere dayanarak tespit edebildiği Gassânî hükümdarları için müstakil bir eser ortaya koyan Nöldeke'nin çalışmasına³³ daha çok Gassânî hükümdarları kısmında, Bizans ve Sâsânî ile ilişkiler kısımlarında başvurduk. Ayrıca çalışmamızda diğer kaynaklardan elde ettiğimiz hükümdar listelerine ek olarak Nöldeke'nin oluşturduğu hükümdarlar listesine de yer vermeyi uygun gördük. Philip K. Hitti'nin İslâm öncesi ve İslâmî dönemin siyasî ve kültürel tarihini anlattığı eserinden³⁴ ve Suriye'nin başlangıcından yirminci yüzyılın ortalarına kadarki siyasî ve kültürel tarihini anlattığı eserinden³⁵ Kuzey Arabistan'da bulunan devletlerin siyasî tarihi hakkında verdiği özet bilgilere de müracaat ettik. Ayrıca Neşet Çağatay'ın İslâm öncesi dönemin siyasî, kültürel ve sosyal tarihini anlattığı eserinden³⁶ de özellikle İslâm öncesi Kuzey Arabistan'da kurulan devletleri anlattığı kısımdan istifade ettik. Son olarak zikretmemiz gereken bir diğer araştırma ise İrfan Shahîd (ö. 2016)'in Bizans'ın Arap federasyonları ile ilişkilerini yüzyıllara ayırarak incelediği eserleridir.³⁷ Bu eserleri çalışmanın genelinde kullanmaya çalıştık. Klasik kaynaklardan faydalanarak oluşturduğu bu eserlerinden özellikle VI. yüzyılı ele aldığı araştırmasına Gassânîler'le alakalı aktardığı bilgiler ve yaptığı tespitlerden yararlanmak için başvurduk. Onun bu eseri Gassânîler hakkında kaynaklarda ve diğer çalışmalarda yer alan bilgiler karşılaştırılarak ele alınması bakımından çok önemli bir çalışmadır. Bu nedenle çalışmamızda Shahîd'in eserlerine sık sık atıflarda bulunduk.

³³ Theodor Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, çev. Bendelî Cevzî, Kostantin Rezzak, Beyrut, el-Matabaatü'l-Katolikiyye, 1933.

³⁴ Philip Khuri Hitti, **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi**, çev. Salih Tuğ, İstanbul, İFAV, 1995.

³⁵ Hitti, **Târîhu Suriye ve Lübnan ve Filistin**, çev. Abdulkerim Rafik; Corc Haddad, 2 c., Beyrut, Daru's-Sekafe, 1958;

³⁶ Neşet Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, 3. bs., Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.

³⁷ İrfan Shahîd, **Byzantium and The Arab In The Forth Century**, Washington, Dumbarton Oaks Araştırma Kütüphanesi ve Koleksiyonu, 1984; a.mlf., **Byzantium and The Arab In The Fifth Century**, Washington, Dumbarton Oaks Araştırma Kütüphanesi ve Koleksiyonu, 1989; a.mlf., **Byzantium and The Arab in The Sixth Century: Vol I/Part I**, Washington, D.C., Dumbarton Oaks Araştırma Kütüphanesi ve Koleksiyonu, 1995.

3. Gassânîler'in Kurulduğu Coğrafya ve Gassânîler'den Önce Bölgedeki Devletler

Gassânîler'in tam anlamıyla bir devlet olarak ortaya çıktıkları yer Suriye'dir. Çalışmanın bu kısmında, Suriye'nin Gassânîler'den önceki durumu hakkında bilgi sahibi olabilmek için Gassânî Devleti'nin bölgede egemenlik kurduğu yerler ve bu yerlerde daha önce varlığını sürdüren devletlerden kısaca bahsetmek gerekmektedir.

3.1. Gassânîler'in Kurulduğu Coğrafya

Yemen'deki kabilelerden biri olan Ezd kabilesine mensup Gassânîler, Suriye'ye göç etmeden önce Yemen'de varlıklarını sürdürmekteydiler. Kabilenin adının, etrafına yerleştikleri Gassân adlı bir sudan geldiği rivayet edilmektedir.³⁸ O bölgede yaşayıp bu sudan faydalandıkları için Gassânîler olarak anılmışlar³⁹ ve bu isim diğer isimlerinin önüne geçmiş, sadece bu isimle tanınır olmuşlardır.⁴⁰ Fakat suyun bulunduğu yer konusunda farklı bilgiler aktarılmıştır. Bu suyun Tihâme'deki Zebîd ve Rima' adlı iki vadi arasında veya Cuhfe yakınlarındaki Müşellel'de⁴¹ veya Yemen'deki Me'rib Seddi'nde Mâzin b. Ezd oğullarının içtiği su olduğu rivayet edilmiştir.⁴² Bu rivayetler de işaret edilen ilk iki yer Gassânîler'in göç güzergâhı üzerindedir. Bu rivayetler göstermektedir ki Gassânîler bu ismi ya Yemen'deyken ya

³⁸ Vehb b. Münebbih, Ebû Abdillâh Vehb b. Münebbih b. Kâmil es-San'ânî (ö. 114/732), **Kitâbu't-Ticân fî mülûkî Himyer**, nşr. Abdülazîz el-Mekâlih, 2. bs., San'a, Merkezi'd-Dirâsât ve'l-Ebhâsü'l-Yemeniyye, 1979, s. 281; Hemdânî, Ebû Muhammed Lisânü'l-Yemen el-Hasen b. Ahmed b. Ya'küb el-Hemdânî el-Bekîlî el-Erhabî (ö. 360/971'den sonra), **Sıfatu Cezîreti'l-'Arab**, thk. Muhammed b. Ali el-Ekve' el-Havâlî, Mektebetü'l-İrşâd, San'a, 1990, s. 133; Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, **el-Ensâb**, thk. Şeyh Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi'il-Yemânî, 12 c., Kahire, b.y., 1980, C: IX, s. 138-139; Hüseyin eş-Şeyh, **el-'Arab kable'l-İslâm**, b.y., Daru'l-Ma'rifeti'l-Câmia, 1993, s. 157.

³⁹ Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 281; İbn Düreyd, **el-İştikâk**, s. 435; el-Bekrî, **el-Mesâlik**, C: I, s. 167; İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 328/940), **'İkdu'l-ferîd**, thk. Müfid Muhammed Kâmiha, 9 c., Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983, C: III, s. 331; İbn Sa'id el-Mağribî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Mûsâ b. Muhammed b. Abdilmelik b. Sa'id el-Mağribî (ö. 685/1286), **Neşvetü't-ğarab fî târihi Câhiliyyeti'l-'Arab**, thk., Nusret Abdurrahman, 2 c., Amman, Mektebetü'l-Aksa, 1982, C: I, s. 199; İbn Haldûn, **Târîh**, C: II, s. 334; Abdul Hakîm el-Ka'bi, **Mevsu'atu't-târîhi'l-İslâmî: 'Asru'n-nebevî ve mâ kablehu**, Amman, Daru Esâme, 2009, s. 95; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 187; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 387.

⁴⁰ Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 281; Mes'ûdî, **Mürücü'z-zeheb**, C: II, s. 146.

⁴¹ Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 281; İbn Hişâm, **Sîret**, C: I, s. 43; Mes'ûdî, **Mürücü'z-zeheb**, C: II, s. 146.

⁴² Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 281; İbn Hişâm, **Sîret**, C: I, s. 42; el-Hamevî, **Büldân**, C: IV, s. 203.

da göç sırasında bir süre konakladıkları bu yerlerde almışlardır. Durum ne olursa olsun biz burada bu bölgeler hakkında da kısaca bilgi vermeyi gerekli gördük

Gassânîler'in Yemen'den göç ederken ilk olarak Akk ve Eş'ârîlerin yurdu olan Tihâme'deki Zebîd ve Rima' adlı iki vadi arasına yerleştikleri aktarılmıştır.⁴³ Tihâme aslında Kızıldeniz'e paralel Serat dağları boyunca uzanan dar kıyı ovasıdır.⁴⁴ Zebîd ve Rima' ise Yemen Tihâme'sinde bulunmaktadır. Gassânîler'in yerleştikleri iddia edilen Gassân suyu da Rima' vadisinin aşağısında yer almaktadır.⁴⁵ Cuhfe yakınlarında bulunan Müşellel ise Kızıldeniz'den Kudeyd'e doğru inen bir dağdır.⁴⁶ Kudeyd ise Gassânîler'in ikinci göç güzergâhı Mekke'ye yakın bir köydür.⁴⁷

Arapça kaynaklarda Gassânîler'in son olarak göç ettikleri yer Şam⁴⁸ ya da Bâdiyetü'ş-Şam⁴⁹ olarak adlandırılmıştır. Bu coğrafyanın sınırları kesin olarak belirlenemese de İbn Havkal (ö. IV/X. yüzyıl), bu coğrafyayı batısında Akdeniz, doğusunda Eyle'den Fırat'a, Fırat'tan Bizans sınırına,⁵⁰ İbnü'l-Fakîh (ö. 318/930), ise Kûfe'den Remle'ye,⁵¹ Bâlis'ten⁵² Eyle'ye⁵³ kadar olan bölge olarak kaydetmişlerdir.⁵⁴ Modern dönemdeki genel algı ise bu sınırların başta Suriye olmak üzere, Lübnan, Filistin ve Ürdün topraklarını içine aldığı yönündedir.⁵⁵ Gassânîler ise zaman zaman merkezleri değişse de daha çok bugünkü Suriye sınırlarında hüküm sürmekteydiler.⁵⁶

⁴³ Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 281; İbn Hişâm, **Sîret**, C: I, s. 43; Mes'ûdî, **Mürûcü'z-zeheb**, C: II, s. 146.

⁴⁴ İbnü'l-Fakîh **Kitâbü'l-Büldân**, s. 84; el-Hamevî, **Büldân**, C: II, s. 63; Elnure Azizova, "Tihâme", **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tihame> (04.10.2019).

⁴⁵ Hemdânî, **Sıfatu Cezîreti'l-'Arab**, s. 132-133.

⁴⁶ el-Hamevî, **Büldân**, C: V, s. 136.

⁴⁷ **a.e.**, C: IV, s. 313.

⁴⁸ Ya'kübî, **Târîh**, C: I, s. 251; Mes'ûdî, **Mürûcü'z-zeheb**, C: II, s. 84.

⁴⁹ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 89.

⁵⁰ İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî, (ö. IV/X. yüzyıl), **Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik (Sûretü'l-arz)**, thk. M. J. De Geoeje, Leiden, Brill Yayınları, 1873, s. 108.

⁵¹ el-Hamevî, **Büldân**, C: III, s. 69-70.

⁵² Bâlis, Şam'ın Halep ve Rakka arasındaki büyük şehirlerindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Hamevî, **Büldân**, C: I, s. 328-329.

⁵³ Eyle, Şam'ın aşağısında Kızıldeniz'in sahil şehirlerindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Hamevî, **Büldân**, C: I, s. 292-293.

⁵⁴ İbnü'l-Fakîh, **Kitâbü'l-Büldân**, s. 143.

⁵⁵ Mehmet Yuva, "Kadim Bilad-ı Şam Tarihinde Kadın ve Büyük Ana İştâr", **Uluslar Arası Dördüncü Orta Doğu Semineri: İlkçağlardan İslâmiyet'in Doğuşuna Kadar Orta Doğu**, (29-31 Mayıs 2009) Elazığ, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2011, s. 259-270.

⁵⁶ Cengiz Tomar, "Suriye", **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/suriye#2-baslangictan-osmanli-donemine-kadar> (23.10.2019).

Bazen Dımaşk bazen de Dımışk şeklinde telaffuz edilen Dımaşk şehri⁵⁷ Suriye'nin en tanınmış merkezlerinden biridir.⁵⁸ Kaynaklarda eşi benzeri olmayan bir şehir olarak aktarılan Dımaşk'ın⁵⁹ sahip olduğu verimli arazisi olan Gûtanın* şehrin doğusunda göz alabildiğince uzandığı nakledilmektedir.⁶⁰ Dımaşk'ın kasabalarından sayılan Gûta, 18 mil uzunluğunda her taraftan onu kuşatan yüksek dağlara sahip olan, yerleşim için uygun, bereket ve bolluğun çok olduğu bir yer şeklinde tarif edilmiştir.⁶¹ Muhtemelen bu verimlilik, Gassânîler'in Gûta'nın köylerine ve kasabalarına yerleşmelerinde⁶² en büyük etken olmuştur. Gassânî hükümdarlarının ilk olarak yerleştikleri iddia edilen ve bir dönem devletin başkentliğini üstlenen Cillik'in⁶³ Gûta'nın köylerinin hepsi için kullanılan bir isim olduğu aktarılmıştır.⁶⁴

Dımaşk'ın Romalılar döneminde altı, başka bir rivayete göre ise yedi kapısı olduğu nakledilmektedir.⁶⁵ Dımaşk'ın kapılarından birine adını veren⁶⁶ ve hükümdarların Câbiye'si olarak zikredilen⁶⁷ Câbiye, bir dönem Gassânîler'in başkenti olmuştur.⁶⁸ Orada hükümdarlar ikamet ettiği için bu kasaba Câbiyetülmülük olarak meşhur olmuştur.⁶⁹ Dımaşk'ın kasabalarından sayılan Golan (Cevlan) ve

⁵⁷ İbn Havkal, **Kitâbü'l-mesâlik**, s. 114; İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. Hasan İbn Hibetullah b. Abdullah eş-Şâfiî (ö. 571/1176), **Târîhu medîneti Dımaşk**, thk. Muhibüddîn Ebî Saîd Ömer b. Garamel-Ömerî, 80 c., Beyrut, Daru'l-Fikir, C: I, s. 19.

⁵⁸ el-Hamevî, **Büldân**, C: II, s. 463; Cengiz Tomar, "Şam" **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sam-suriye#1> (08.07.2019).

⁵⁹ Ya'kübî, **Kitâbü'l-Büldân**, thk. Muhammed Emin ed-Dennâvî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts, s. 163; İbnü'l-Fakîh, **Kitâbü'l-Büldân**, s. 155.

* Gûta (Gûtat), Dımaşk şehrinin küre (köy) ve kazâsının ismidir. Orası yeşilliklerle, bağ, bostan gül bahçesi ile kaplı ve dünyanın dört cennetinden birisidir: Dımaşk Gûtası, Semerkant Soğdu, Basra Übülesî ve Şi'b-i Bevvân. Bkz. Mütercim Âsım Efendi (ö. 1235/1819), **el-Okyanusu'l-basit fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît: Kâmûsu'l-muhît Tercümesi**, haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, 6 c., İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2013, C: IV, s. 3171.

⁶⁰ İbn Cübeyr, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr el-Kinânî (ö. 614/1217), **Endülüsten Kutsal Topraklara**, çev. İsmail Güler, 3. bs, İstanbul, Selenge Yayınları, 2017, s. 191

⁶¹ el-Hamevî, **Büldân**, C: IV, s. 219; Kazvînî, Ebü Yahyâ Cemâlüddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî (ö. 682/1283), **Âşârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd**, Beyrut, Dâr-u Sâdir, ts., s. 232.

⁶² Mes'ûdî, **Mürücü'z-zehab**, C: II, s. 86.

⁶³ İbn Sa'îd el-Mağribî, **Neşvetü't-ţarab**, C: I, s. 208.

⁶⁴ el-Hamevî, **Büldân**, C: II, s. 154.

⁶⁵ Bu yedi kapının isimleri ve temsil ettikleri yıldızlar için bkz. İbn Asâkir, **Târîh**, C: I, s. 17.

⁶⁶ el-Bekrî, **Mu'cemü Me'sta'cem**, C: II, s. 355; el-Hamevî, **Büldân**, C: II, s. 91.

⁶⁷ el-Bekrî, **Mu'cemü Me'sta'cem**, C: II, s. 355.

⁶⁸ Hitti, **Târîhu Suriye**, C: I, s. 449; a.mlf., **İslâm Tarihi**, C: I, s. 120; Hüseyin eş-Şeyh, **el-'Arab**, s. 159.

⁶⁹ Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 441-442; Mustafa Fayda, "Câbiye", **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cabiye> (07.04.2019).

Yermük de Gassânîler'in idari bölgeleri arasındadır.⁷⁰ Gassânîler'in en ünlü bölgelerinden ve çoğu zaman genel merkezlerinden biri olan Golan⁷¹ Gassânîler'in bir dönem başkenti olmuştur.⁷²

Gassânîler'in Suriye'ye geldiklerinde Havrân dolaylarındaki çöle yerleştikleri bilgisi de bu konuda aktarılan rivayetler arasındadır.⁷³ Havrân, sınırları kesin olarak belirlenememiş Suriye'nin güneyinde, Şerfa vadisinin doğusunda geniş bir bölgeyi kapsamaktadır.⁷⁴ Havran'ın merkez kasabası olan⁷⁵ ve eski Şam ismiyle de anılan Busra da Gassânîler'in bir dönem başkentliğini üstlenen şehirler arasında sayılmıştır.⁷⁶

Vâdilkurâ ile Dımaşk arasında bulunan Belkâ bölgesinin de Gassânîler'in yerleşkelerinden biri olduğu nakledilmiştir.⁷⁷ Ayrıca Ezruh şehri ile Dımaşk ve Hıms arasında bulunan Kastel şehrinin Gassânî hükümdarı Cebile b. Hâris tarafından inşa edildiği,⁷⁸ Belkâ'ya bağlı Ezriât şehrinin de İslâm öncesi dönemde Gassânîler'in hâkimiyeti altında olduğu aktarılmıştır.⁷⁹ Yine Gassânîler'in Belkâ'nın kasabalarından olan Ammân ve Necran şehirlerini imar ettikleri de zikredilmiştir.⁸⁰

Gassânîler'in hâkimiyet kurdukları coğrafya hakkında kısaca bilgi verdikten sonra şimdi de bu coğrafyada Gassânîler'den önce hüküm süren devletler ve kabileler hakkında özet bilgiler sunalım.

⁷⁰ Mes'ûdî, **Mürûcü'z-zeheb**, C: II, s. 86; İbn Sa'îd el-Mağribî, **Neşvetü't-Şarab**, C: I, s. 208.

⁷¹ Nöldeke, **Ümerai Gassân**, s. 51; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 441.

⁷² Hitti, **Târîhu Suriye**, C: I, s. 424; a.mlf., **İslâm Tarihi**, C: I, s. 120.

⁷³ İbn Sa'îd el-Mağribî, **Neşvetü't-Şarab**, C: I, s. 208; Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 209.

⁷⁴ Besim Darkot, "Havrân", **İ.A.**, V/1, s. 378.

⁷⁵ el-Hamevî, **Büldân**, C: I, s. 441.

⁷⁶ Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 187.

⁷⁷ Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 329; Frantz Buhl, "Belkâ", **İ.A.**, C: II, s. 491-492; Muhammed Abdülkâdir Hureysât, "Belkâ", **DİA**, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/belka> (04.04.2019).

⁷⁸ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 91; Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 105; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 196.

⁷⁹ el-Hamevî, **Büldân**, C: I, s. 130-131; Saîd el-Efgânî, Muhammed Saîd b. Muhammed Cân b. Ahmed el-Efgânî ed-Dımaşkî (ö.1997), **Esvâku'l-'Arab fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm**, Dımaşk, el-Mektebetü'l- Hâşimiyye, 1937, s. 321.

⁸⁰ Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 196.

3.2. Gassânîler'den Önce Bu Coğrafyadaki Devletler ve Kabileler

Gassânîlerin Bizans ile olan münasebetlerini iyi bir şekilde değerlendirebilmek ve siyasî konumunu belirlemek için Gassânîler'den önce Roma ve Bizans'a hizmet eden devlet ve kabileler hakkında kısaca bilgi vermeyi burada uygun gördük.

3.2.1. Nabatîler

Nabatîler'in adı, kaynaklarda Enbâtü's-Sevâd (Irak)⁸¹, Enbâtü'ş-Şam (Suriye)⁸², Nubâtî⁸³, Nebît, Enbât, Nebatiy, Nebâtiy veya Nebât şeklinde de geçmektedir.⁸⁴

Nabatîler, Kuzey Arabistan'da Edomlular'a ait olan Arapların Biladü Cibâl⁸⁵ adını verdikleri bölgeye yerleşmişlerdir. Başkentleri Petra antik kenti, dağlık ve taşlık yapısına nispetle Yunanlılar ve Romalılar tarafından "kayalık ve taşlık" anlamında "Arabia Petraea" şeklinde adlandırılmıştır.⁸⁶ Bölgedeki sarp kayalıklar Nabatîler saldırıya uğradıkları zaman onlara düşmanlarına karşı büyük avantaj sağlamıştır.⁸⁷ Bu sayede yaklaşık m.ö. VI. asırdan beri varlığı bilinen Nabatî Devleti⁸⁸ m. II. asra kadar hâkimiyet kurabilmiştir.⁸⁹ Nabatîler'in bu coğrafi

⁸¹ Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî (ö. 279/892-93), **Kitabu Cümel min Ensâbü'l-Eşrâf**, thk. Riyâd Zirikli, Süheyl Zekkâr, 12 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1996, C: XII, s. 338; Taberî, **Târîh**, C: II, s. 42, C: VI, s. 43.

⁸² Taberî, **Târîh**, C: II, s. 42.

⁸³ İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab**, C: VII, s. 411.

⁸⁴ Âsım Efendi, **Kâmûsu'l-muhît**, C: IV, s. 3210; Nabatîler'in Ârâmî mi yoksa Arap mı olduğu konusu tartışmalıdır. Modern görüşler onların Arap olduğu yönündedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 104-105; Hitti, **Târîhu Suriye**, C: I, s. 326-327; Muhammed Beyyûmî Mehrân, **Dirâsât fi târîhi'l-'Arabi'l-âdîm**, 2. bs., Riyad, Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1980, s. 497.

⁸⁵ Yahudiler bu bölgeye Saîr ismini vermişlerdir. Tevrat 2. Krallar, viii. 21.

⁸⁶ Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 91; René Dussaud (ö. 1958), **el-'Arab fi Sûriye kable'l-İslâm**, çev. Abdulhamîd ed-Devâhilî, Kahire, Lecnetü't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1959, s. 15; Hitti, **İslâm Tarihi**, C: I, s. 106; Mahmut Kelpetin, **İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan**, İstanbul, Kuramer, 2016, s. 119.

⁸⁷ Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 96; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 65-66; Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Tarihi**, s. 41; Ahmet Ağırakça, "Nabatîler", **DİA**, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/nabatiler> (07.04.2019).

⁸⁸ Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 104; Hitti, **Târîhu Suriye**, C: I, s. 416; Muhammed Süheyl Takkuş, **Târîhu'l-'Arab kabl'el-İslâm**, Beyrut, Daru'n-Nefâis, 2009, s. 361.

⁸⁹ Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 15,49; Takkuş, **Târîhu'l-' Arab**, s. 361; Adem Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (Hz. Muhammed Dönemi)**, 11. bs., İstanbul, Ensar Yayınları, 2014, s. 53.

konumları onlara sadece kendilerini savunmada değil aynı zamanda Kuzey ve Güney Arabistan arasında bağlantı sağlayan ana merkez konumundaki Petra⁹⁰ sayesinde ticarete de ilerlemişlerdir.⁹¹

Nabatî krallarının en meşhurlarından biri olan III. Hâris,⁹² döneminden itibaren Nabatîler, yavaş yavaş Roma İmparatorluğu'nun gücü ve etkisi altına girmeye başlamışlardır.⁹³ Bu dönemden sonra Roma ile ilişkiler bazı dönemler hariç işbirliği boyutunda devam etmiştir.⁹⁴ Daha sonra m. 106 yılında Roma'nın bir tampon devlet olarak kullandığı Nabatî Devleti, yine Roma'nın eliyle yıkılmıştır.⁹⁵

3.2.2. Tedmür Devleti

Nabatîlerin çöküşünün ardından Petra ticaretteki önemini kaybetmeye başlamış ve Kuzey Arabistan'daki ticari merkez olma rolünü Palmira'ya ya da diğer adıyla Tedmür'e bırakmıştır.⁹⁶ Tedmür şehri, Fırat ile Şam'ın arasındaki çölün kuzey sınırındaki vahada bulunmaktadır.⁹⁷ Bu vahada bolca hurma ağacı yetiştiği için Yunan ve Roma coğrafyacıları şehre "hurmalık/hurma bahçeleri" anlamındaki "Palmir/Palmira" ismini vermişlerdir.⁹⁸

Irak, Biladüşşâm ve Arap Yarımadası arasında, güneyde Filedelfiya'dan (günümüzdeki adıyla Amman) başlayıp Rusâfe (eski Sergiopolis) şehrinin kuzeyinden Fırat'a kadar uzanan ve Diyoklesyan Yolu olarak meşhur olmuş ticaret yolu üstünde⁹⁹ yer alması Tedmür'ün güzide bir merkez olmasını sağlamıştır.¹⁰⁰

⁹⁰ İrfan Muhammed Hammur, *Esvâku'l-'Arab*, Beyrut, Daru's-Şura, ts., s. 29.

⁹¹ Mehrân, *Dirâsât*, s. 504-506.

⁹² Zeydân, *Târîhu'l-'Arab*, s. 98; René Dussaud, *el-'Arab*, s. 15; Mehrân, *Dirâsât*, s. 510; Tevfik Berrû, *Târîhu'l-'Arabi'l-kadîm*, 2. bs., Dimaşk, Daru'l-Fikr, 1996, s. 104.

⁹³ Kelpetin, *Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 126-127.

⁹⁴ Hitti, *İslâm Tarihi*, C: I, s. 106;

⁹⁵ Günaltay, *Arap Tarihi*, s. 185; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C: III, s. 49; Takkuş, *Târîhu'l-'Arab*, s. 361; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (Hz. Muhammed Dönemi)*, s. 53-54.

⁹⁶ Günaltay, *Arap Tarihi*, s. 77; Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, s. 45-46.

⁹⁷ Zeydân, *Târîhu'l-'Arab*, s. 112; Günaltay, *Arap Tarihi*, s. 76.

⁹⁸ Günaltay, *Arap Tarihi*, s. 76; Mehrân, *Dirâsât*, s. 534; Ahmet Ağırakça, "Tedmür", *DİA*, <https://İslamansiklopedisi.org.tr/tedmur> (07.04.2019).

⁹⁹ Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, s. 47-48.

¹⁰⁰ Hammur, *Esvâku'l-'Arab*, s. 30.

Tedmür'ün Roma ile ilk karşılaşması m. 41 senesinde Mark Antony'nin Tedmür'e başarısızlıkla sonuçlanan bir saldırı girişimiyle olmuştur.¹⁰¹ Tedmür, m. 93-211 Septimus Severus döneminde Roma'nın sömürgesi haline gelmiştir.¹⁰² Bu dönemden sonra Tedmür'de Roma imparatorlarının hizmetine girmeye çalışanlar olmuştur. Bunlar içerisinde Roma tarihinde büyük bir öneme sahip olan ve "Arapların Yöneticisi" şeklinde adlandırılan¹⁰³ Uzeyne, Roma ordusunu m. 260 senesinde bozguna uğratarak İmparator Valerian'ı esir alan ve kendisini aşağılayan I. Şapur'u yenerek onu başkentleri Medain'e (Ktezifon) kadar kovalamıştır.¹⁰⁴ Uzeyne'den sonra Arapça kaynaklarda ez-Zebba¹⁰⁵ ya da Zeyneb¹⁰⁶ olarak zikredilen ve Tedmür'ün bağımsızlığı için çabalayan Zenubiya idareyi eline almıştır.¹⁰⁷ Roma'ya karşı savaşan ve Mısır'ı ele geçiren Zenubiya, Aurelianus tarafından durdurulmuş ve Tedmür, bu dönemden sonra Roma'nın eline geçmiştir (m. 272).¹⁰⁸ Zenubiya döneminde zirve dönemini yaşayan Tedmür Devleti, yine onun zamanında yıkılmıştır.¹⁰⁹

3.2.3 Tenûh ve Selîh Kabileleri

Gassânîler, Suriye'ye göç etmeden önce bölgeye ilk göç eden kabile Yemen'in Kantânîler koluna bağlı Kudâa kabilesidir. Buraya yaklaşık m. I. asrın ilk dönemlerinde geldiği kaydedilen kabile, Bizans'ın etkisi altına girmiş ve ona bağlı olarak hareket etmeye başlamıştır.¹¹⁰

¹⁰¹ Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 113; Hitti, **İslâm Tarihi**, C: I, s. 114; a.mlf. **Târîhu Suriye**, C: I, s. 434; Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Tarihi**, s. 49.

¹⁰² Hitti, **İslâm Tarihi**, C: I, s. 114-115, a.mlf. **Târîhu Suriye**, C: I, s. 434-435; Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Tarihi**, s. 50; Takkuş, **Târîhu'l-'Arab**, s. 367; Mehrân, **Dirâsât**, s. 541-542; Kelpetin, **Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 144.

¹⁰³ Procopius, **History of Wars**: Book: II, v, 6, s. 295.

¹⁰⁴ Edward Gibbon (ö. 1794), **Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi**, çev. Asım Baltacıgil, 5 c., İstanbul, BFS Yayınları, 1987, C: I, s. 291-293; Hitti, **Târîhu Suriye**, C: I, s. 437; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 93-94; Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Tarihi**, s. 50-51; Mehrân, **Dirâsât**, s. 542-543.

¹⁰⁵ Taberî, **Târîh**, C: I, s. 618; Mes'ûdî, **Mürûcü'z-zehab**, C: II, s. 74-75.

¹⁰⁶ Hitti, **İslâm Tarihi**, C: I, s. 116.

¹⁰⁷ Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 103; Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Tarihi**, s. 52.

¹⁰⁸ Gibbon, **Roma İmparatorluğu**, C: I, s. 329; Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 116; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 81; Hitti, **Târîhu Suriye**, C: I, s. 440-441; Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Tarihi**, s. 53-54.

¹⁰⁹ Hitti, **İslâm Tarihi**, C: I, s. 116.

¹¹⁰ René Dussaud, **el-'Arab**, s. 10.

Bizans'a tâbi olup oradaki Araplar üzerinde hâkimiyet sağlayan ilk lider Tenûh b. Mâlik b. Fehm b. Teymullah b. Esed b. Vebere b. Tağlib b. Hulvân b. İmrân b. el-Hâfî b. Kudâa¹¹¹ olmuştur. Roma onu Biladüşşam'daki Araplar'a lider olarak atamıştır.¹¹² Böylece ilk liderlerine nispetle Tenûhîler olarak adlandırılan bu kabile, m. IV. asırda etkin Arap kabilesi olmuştur.¹¹³ Tenûhîler'in sadece üç tane liderleri olmuştur. İlk liderleri Nu'man b. Amr b. Mâlik'tir.¹¹⁴ Ondan sonra sırasıyla Amr b. Numan b. Amr, daha sonra da el-Huvvârî b. Nu'man lider olmuştur.¹¹⁵ Diğer kaynaklarda ise hükümdarların isimleri Nu'man b. Amr b. Mâlik, Mâlik b. Nu'man ve Amr b. Mâlik şeklinde sıralanmıştır.¹¹⁶

Tenuhîlerin Suriye'deki hâkimiyeti Kahtânîler'in Kudaa koluna mensup Selîh kabilesi Suriye'ye gelip Tenûh kabilesini yenerek bölgeye hâkim olana kadar devam etmiştir.¹¹⁷ Hristiyanlığı kabul eden ve Suriye'de etkin bir güç olan kabile Bizans'ın dikkatini çekmiş ve Bizans onları bölgedeki Arapların liderleri olarak atamıştır.¹¹⁸ Selîh ismi, kabile lideri Amr b. Hulvân b. İmran b. el-Hâfî¹¹⁹ b. Kudaa'nın¹²⁰ lakabıdır.¹²¹ Selîh'ten sonra lider olan Hamâte (حماطة) b. Sa'd b. Selîh'tir. Ducum lakabıyla anılan bu şahıs Bizans'ın Selîh kabilesinden "phylarch" (Kabile yöneticisi) ünvanını verdiği ilk liderdir.¹²² Ducum'un Amr ve Avf adlarında iki oğlu olduğu için kabile Amr ve Avf kollarına ayrılmıştır. Ducum'dan sonra hâkimiyet oğlu Amr'a geçmiştir. Daha sonra torunu Sebît b. Münzir b. Amr'a geçmiştir.¹²³

¹¹¹ Ya'kübî, **Târîh**, C: I, s. 252.

¹¹² Ya'kübî, **Târîh**, C: I, s. 252; Mes'ûdî, **Mürûcü'z-zeheb**, C: II, s. 84.

¹¹³ Shahîd, **BAFOC**, s. 368-369.

¹¹⁴ Ya'kübî, **Târîh**, C: I, s. 252; Mes'ûdî, **Mürûcü'z-zeheb**, C: II, s. 84.

¹¹⁵ Mes'ûdî, **Mürûcü'z-zeheb**, C: II, s. 84.

¹¹⁶ Makdisî, **el-Bed' ve't-târîh**, C: III, s. 207; İbn Haldûn, **Târîh**, C: II, s. 333; Zeydân, **Târîhu'l-Arab**, s. 233.

¹¹⁷ Ya'kübî, **Târîh**, C: I, s. 252; Mes'ûdî, **Mürûcü'z-zeheb**, C: II, s. 84.

¹¹⁸ Mes'ûdî, **Mürûcü'z-zeheb**, C: II, s. 84.

¹¹⁹ İbn Habîb, **Kitabu'l-muhabber**, s. 250.

¹²⁰ Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: IV, s. 423.

¹²¹ Kalkaşendî, **Nihâyetü'l-ereb**, s. 294, 400.

¹²² İbnü'l-Kelbî, **Nesebü Me'ad**, C: II, s. 691; İbn Habîb, **Kitabu'l-muhabber**, s. 370; İbn Abdürabbih, **İkdu'l-ferid**, C: III, s. 324; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: IV, s. 424; Shahîd, **BAFİC**, s. 252-253.

¹²³ Shahîd, **BAFİC**, s. 253.

Ducum'un oğlu Avf'in Amr adında bir oğlu, Amr'ın da Habâla, Havtara ve Habûle adında üç oğlu olmuştur. Habûle'nin ise Dâvud el-Lesek¹²⁴, Mandala ve Ziyâd adlı üç oğlu olmuştur. Dâvud, "ömrünü savaşlarla geçiren, Hristiyan olduktan¹²⁵ sonra bundan pişman olan, dinî hayata önem veren ve manastır inşa eden biri" şeklinde tarif edilmiştir.¹²⁶ Rusâfe yakınlarında, kendi adına nispetle yaptırdığı Deyr-u Dâvud'da bizzat çalışmış, sırtında su ve çamur taşıdığı için ona el-Lesek¹²⁷ lakabı verilmiştir.¹²⁸ Bazen Davud'un kardeşi bazen de kuzeni olarak aktarılan Ziyâd el-Habûle,¹²⁹ Kudâa'nın Cerrâr'ları¹³⁰ arasında zikredilmiştir.¹³¹ Ayrıca o, Kinde hükümdarı olan Hucr b. Amr b. Muaviye b. Hâris el-Kindî¹³² ile Araplarca ünlü olan Yevmu'l-Baradan savaşını gerçekleştiren askeri bir karakter olarak tanımlanmıştır.¹³³ Kinde hükümdarı Hucr ve Ziyâd arasında geçen Yevmu'l-Baradan savaşını İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır.¹³⁴

Gassânîler, Suriye'ye göç edip onları bozguna uğratana kadar Selîhîler Suriye'deki etkin güç olmaya devam etmiş¹³⁵ ve Gassânîler'in birkaç saldırısından sonra yerlerini onlara bırakmak zorunda kalmışlardır.¹³⁶

¹²⁴ Rivayete göre onu gözüpek olarak nitelendirilen Sa'lebe b. Amr b. Avf b. Kelb öldürmüştür. Bkz. İbnü'l-Kelbî, **Nesebü Me'ad**, C: II, s. 692.

¹²⁵ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 7.

¹²⁶ Shahîd, **BAFİC**, s. 258.

¹²⁷ el-Lesek, bir nesnenin ıslak veya rutubetli olması anlamına gelir. Bkz. Âsım Efendi, **Kâmûsu'l-muhît**, C: V, s. 4152.

¹²⁸ Shahîd, **BAFİC**, s. 258; Casim Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri (m. 610-847)**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, s. 22.

¹²⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: II, s. 395; Shahîd, **BAFİC**, s. 262; Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 7.

¹³⁰ Askerî vasıfları çok olan anlamındadır. Bkz. Âsım Efendi, **Kâmûsu'l-muhît**, C: II, s. 1818.

¹³¹ İbn Habîb, **Kitabu'l-muhabber**, s. 250.

¹³² İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: II, s. 395.

¹³³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: II, s. 395; Shahîd, **BAFİC**, s. 262.

¹³⁴ Ziyâd b. Habûle, Hucr b. Amr ve Rebîa kabilesinin savaşa gitmelerini fırsat bilerek onların halklarına saldırdı. Onların kadınlarını ve mallarını ganimet olarak ele geçirdi. Hucr'un karısı Hind b. Zâlim b. Vehb'i de esir aldı. Bunu duyan Hucr ve Rebîa, savaşı bırakıp geri döndüler. Hucr, Ziyâd'ın askerleri hakkında casusluk yapmaları için iki adamını gönderdi. Casuslardan biri orada Ziyâd ve Hucr'un eşinin Hucr'u kötilediğini duydu ve Hucr'un yanına gidip ona duyduklarını anlattı. Hucr, bunu duyduktan sonra öfkelenip halkıyla birlikte Ziyâd'ın üzerine yürüdü ve iki grup arasında şiddetli bir savaş meydana geldi. Kısa süren bu savaş Ziyâd ve Şam ehlinin yenilgisiyle bitti. Ziyâd, Amr b. Ebî Rebîa'nın elinde öldü. Hucr ise eşini atlara bağlatıp vahşice parçalattı ve daha sonra Hire'ye geri döndü. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: I, s. 395-397.

¹³⁵ Shahîd, **BAFİC**, s. 244.

¹³⁶ Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 187.

1. BÖLÜM

GASSÂNÎLER'İN KURULUŞU

1.1. Nesebi

Araplar tarihi açıdan iki büyük kısma ayrılır:

I. Arab-ı bâide: Haklarında çok az bilgiye sahip olunan, eski dönemlerde yaşamış olup çeşitli nedenlerle daha sonra yok olan milletlerdir. Âd, Semûd, Tasm, Medyen, Amâlîka, Cedis, Hadramut gibi milletler bu gruptandır.¹³⁷

II. Arab-ı bâkiye: Soyları devam eden Araplar'dır; bunlar iki ana kola ayrılırlar:

a) Arab-ı müsta'ribe (Arab-ı mütearribe): Köken itibarıyla Arap olmayan, sonradan Araplaşan milletlerdir. Adnânîler, İsmâîlîler, Meaddîler, Nizârîler bunlardandır.¹³⁸

b) Arab-ı Âribe: Kahtânîler bu grubu oluşturur. Bunlar Cürhüm ve Ya'rub olmak üzere iki büyük kola ayrılır. Ya'rub da Kehlân ve Himyer olmak üzere ikiye ayrılır.¹³⁹

Kehlân'ın nesebi ise tam olarak Kehlân b. Sebe b. Yeşcub b. Ya'rub b. Kahtan şeklindedir.¹⁴⁰ Kehlân ağabeyi Himyer'den sonra bir süre tahta geçmiştir. Ölümünden sonra tahtı Himyer'in çocukları ele geçirmiştir. Himyer ve Kehlân'ın çocukları taht için sürekli bir çatışma halinde olmuşlardır.¹⁴¹

Suriye'de bir devlet kurmadan önce Yemen'de yaşamakta olan Gassânîler'in soyu, Sebe'nin oğullarından Kehlan'a dayanmaktadır. Kehlânîler

¹³⁷ Belâzürî, *Ensâb*, C: I, s. 8; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 8, 486; Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb*, s. 11-12; Hakkı Dursun Yıldız, "Arap", *DİA*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/arap#1-tarih> (18.03.2019); Kelpetin, *Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 26.

¹³⁸ Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb*, s. 11-12; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C: I, s. 375; Hakkı Dursun Yıldız, "Arap", *DİA*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/arap#1-tarih> (18.03.2019); Apak, *İslâm Tarihi (Hz. Muhammed Dönemi)*, 64; Kelpetin, *Kuzey ve Güney Arabistan*, s. 26.

¹³⁹ Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb*, s. 12; Hakkı Dursun Yıldız, "Arap", *DİA*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/arap#1-tarih> (18.03.2019).

¹⁴⁰ İbn Hazm, *Cemhere*, s. 329; Ömer Rızâ Kehhâle (ö. 1987), *Mu'cemü kabâ'ili'l-'Arabi'l-ğadîme ve'l-hadîse*, 5 c., 2. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1997, C: III, s. 1002.

¹⁴¹ Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, C: II, s. 59.

birçok kola ayrılmıştır.¹⁴² Bunların en meşhurları: Ezd, Tayy, Mezhic, Hemdân, Kinde, Murad ve Enmar'dır.¹⁴³ Cefneoğulları olarak da bilinen Gassânîler'in soyu, Ezd kabilesinden olan Amr Müzeykıyâ'nın oğlu Cefne'ye dayanmaktadır.¹⁴⁴ Cefneoğulları ismi de ona nispetle verilmiştir. Amr Müzeykıya'nın soy şeceresi ise tam olarak şöyledir: Amr Müzeykıyâ b. Âmir Mâüssemâ' b. Hârise b. İmruü'l-Kays b. Sa'lebe b. Mâzin b. Ezd b. Ğavs b. Nebt b. Mâlik b. Zeyd b. Kehlân'dır.¹⁴⁵ Suriye'ye Sa'lebe b. Amr b. el-Mecâlîd b. Amr b. Adî b. Amr b. Mâzin b. Ezd'in liderliğinde göç edildiği için ona nispetle Cefneoğullarının Âl-i Sa'lebe olarak adlandırıldıkları da zikredilmiştir.¹⁴⁶

1.2. Yemen'den Göç Etmeleri

Gassânîler'in Suriye'de bir devlet kurmadan önce Yemen'de ikamet ettiklerini daha önce zikretmiştik. Bu devletin kuruluşuna geçmeden önce onların göçlerine neden olan olaylara ve göç ederken takip ettikleri güzergâhta yaşadıklarına da burada değinmek yerinde olacaktır.

Gassânîler'in yani Amr b. Âmir liderliğindeki Ezd kabilesinin Yemen'den göç etmesine neden olan olay Arim Seddi'nin yıkılışı olarak gösterilmektedir.¹⁴⁷ Kadîm zamanlardan beri birçok devletin ve küçük emîrliklerin hüküm sürdüğü Güney Arabistan'da halk geçimini genel olarak ticaretle sağlamaktaydı.¹⁴⁸ Fakat bölgede sadece ticaretle değil tarımla da uğraşılıyordu. Bunun en büyük delili de

¹⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 242.

¹⁴³ Kehhâle, **Mu'cemü kabâ'il**, C: III, s. 1002.

¹⁴⁴ Cefne'nin adının 'Ulbe (علبة) olduğu da nakledilmiştir. Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 289; Cefne, göz kapağı ve kılıç kını anlamlarına gelmektedir. Bkz. İbn Düreyd, **el-İştikâk**, s. 435; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 187; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 387-388; Hüseyin eş-Şeyh, **el-'Arab**, s. 157; Ahmet Ağırakça, "Gassânîler", **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gassaniler> (07.04.2019).

¹⁴⁵ Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî (ö. 250/864 [?]), **Ahbâru Mekke**, nşr. Rüşdî Sâlih Melhas, 2 c., 3. bs., Beyrut, Daru'l-Endülüs, 1983, C: I, s. 92; el-Ya'kübü, **Târîh**, C: I, s. 248; Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî (ö. 286/900), **Nesebu 'Adnân ve Kahtân**, thk. Abdülazîz el-Meymenî er-Râckûtî, Kahire, Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1936, s. 21; Kehhâle, **Mu'cemü kabâ'il**, C: I, s. 16; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 388.

¹⁴⁶ Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 391; el-Ka'bi, **Mevsu'at**, s. 96.

¹⁴⁷ İbn Hişâm, **Sîret**, C: I, s. 47.

¹⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Adem Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, 2. bs., İstanbul, Ensar Yayınları, 2014, s. 27-40; Bu seddin kimin zamanında inşa edildiği kesin olarak tespit edilememiştir. Bir rivayet ilk kez Lokman b. Âd tarafından inşa edildiğine işaret etmektedir. Bkz. Mes'ûdî, **Mürûcü'z-zehab**, C: II, s. 139; el-Hamevî, **Büldân**, C: V, s. 34; Diğer rivayet Sebe melikesi Belkis tarafından, üçüncü bir rivayet de Sebe b. Yeşcub tarafından inşa edildiği şeklindedir. Bkz. Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 200; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 158.

Yemen’de sel sularını toplamak ve araziyi sulamak amacıyla su seviyesini yükseltmek üzere inşa edilen setlerdi. Arim Seddi de Yemen’deki bu setlerden en meşhuru. ¹⁴⁹ İnşa edildiği şehre nispetle Me’rib veyahut Sebe Seddi olarak da adlandırıldı. ¹⁵⁰

Arim Seddi, elde edilen kitabelere göre belli dönemlerde hasar görmüş ve birçok tamirat geçirmiştir. ¹⁵¹ Arim Seddi’ndeki bu tahribat veya yıkımlardan biri Gassânîler’in de bağlı olduğu Ezd kabilesinin Yemen’den göç etmesine neden olmuş olabilir. ¹⁵²

Kur’an’da da zikredilen ¹⁵³ ve göçe neden olduğu savunulan Arim selinin tam olarak hangi tarihte vuku bulduğu belirlenememiştir. Mes’ûdî, Gassânîler’in arim seline “âmü’s-seyl” dedikleri ve gerçekleştiği tarihi de takvim başlangıcı olarak kabul ettiklerini aktarmıştır. ¹⁵⁴ Fakat bu bilginin doğru kabul edilmesi üzerine seddin yıkılışının m.ö. III-I. yüzyıllarda gerçekleşmiş olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bu takvimlendirme meselesine ihtiyatlı yaklaşılması gerekmektedir. ¹⁵⁵ Arim Seddi’nin yıkılmasının Amr Muzeykiya ¹⁵⁶ b. Âmir Mâüssemâ’nın Yemen’deki

¹⁴⁹ Zeydân, **Târîhu’l-‘Arab**, s. 201; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 158.

¹⁵⁰ Ömer Faruk Harman, "Arim", **DİA**, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/arim> (19.03.2019).

¹⁵¹ Kelpetin, **Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 44-45.

¹⁵² Hitti, **İslâm Tarihi**, C: I, s. 118; a.mlf., **Târîhu Suriye**, C: I, s. 446; Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Tarihi**, s. 61.

¹⁵³ “*Andolsun ki oturdukları yerlerde Sebe kavmine ait büyük bir işaret vardı: Biri sağda diğeri solda iki bahçe. Rabbinizin bahşettiği rızıktan yişin ve O’na şükredin. Ne güzel bir belde, ne bağışlayıcı bir Rab! Ama onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların iki bahçesini, acı yemişli, ılgınlı ve birkaç da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik. Nankörlük etmelerinden ötürü onları işte böyle cezalandırdık. Biz, ancak nankörlük edenleri cezalandırırız. Bereketli kıldığımız beldeler ile onlar arasında birbirini gören birçok yerleşim yeri oluşturduk ve bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık. Oralarda geceleri, gündüzleri güven içinde seyahat edin” dedik. Onlar ise “Rabbimiz! Konak yerlerimizin arasını uzaklaştır” dediler ve kendilerine yazık ettiler. Biz de onları ibret kıssaları haline getirdik ve darmadağın ettik. Kuşkusuz bunda, yeterince sabretmesini ve şükretmesini bilenler için ibretler vardır.” Sebe’ 34/15-19.*

¹⁵⁴ Mes’ûdî, **et-Tenbîh ve’l-işrâf**, Kahire, Mektebetü’s-Sekafetü’-d-Dîniyye, 2009, s. 176-177.

¹⁵⁵ Ömer Faruk Harman, "Arim", **DİA**, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/arim> (19.03.2019); Kelpetin, **Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 46.

¹⁵⁶ Halkıyla Yemen’den göç eden ve Muzeykiya lakabıyla tanınan Amr b. Âmir’in, kendi döneminde kavminin liderliğini yaparken her gün kral cüppesi giydiği, başka birinin kendi giydiği kıyafeti giymemesi için o günkü kıyafetini parçaladığı (مزق) ve ertesi gün başka bir kıyafet giydiği aktarılmıştır. Muzeykiya lakabını da bu kıyafetleri parçalattığı için aldığı zikredilmiştir. İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî (ö. 597/1201), **el-Muntazam fi târîhi’l-mülûk ve’l-ümem**, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdir Atâ, 19 c., Beyrut, Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1992, C: II, s. 49; Ali b. Hasan el-Hazrecî, Muvaffakuddin Ebü’l-Hasen Ali b. el-Hasen b. Ebî Bekr el-Hazrecî ez-Zebîdî (ö. 812-1410), **el-‘Ukûdü’l-lü’lü’iyye fi târîhi’l-devleti’r-Resûliyye**, thk. Muhammed Besyûnî Asel, 2 c., Kahire, Matbaatü’l-Hilâl, 1911, C: I, s. 7;

Mâzin bölgesine başkan olduğu dönemde gerçekleştiği aktarılmaktadır.¹⁵⁷ Hamza el-İsfahânî (ö. 360/971'den önce) ise seddin yıkılışının İslâm'dan dört asır önce gerçekleştiğini zikretmiştir.¹⁵⁸ el-Hamevî ise yıkılışın, Yemen'deki Habeş hâkimiyeti (m. 525-573) döneminde vuku bulduğunu aktarmıştır.¹⁵⁹ Çağdaş yazarlar da yıkılış tarihi hakkında farklı bilgiler aktarmışlardır. Bir kısmı yıkılışın m.ö., diğer bir kısmı m. 170 ve 210'lu yıllarda gerçekleştiğini iddia etmişlerdir. Seddin kitabelere dayanarak en erken m. 542 yılında yıkıldığı da nakledilmektedir. Tarihlerdeki bu farklılık değişik zamanlarda meydana gelen birden fazla selin ve yıkılmanın olduğunu göstermektedir. Kur'an'da geçen ve göçlere neden olan Arim selinin son yıkılış tarihinden en az iki asır önce gerçekleşmiş olması gerektiği için göçe Me'rib Seddi'nin son yıkılışı değil daha önceki yıkılışlarında vuku bulan sel neden olmuş olmalıdır.¹⁶⁰

Arim selinin vuku bulup seddin veya setlerin yıkılacağı haberi bazı menkıbevi rivayetlerle aktarılmıştır.¹⁶¹ Rivayetlere göre Amr Muzeykiya b. Âmir kâhin olan kardeşi İmrân¹⁶² tarafından setlerin yıkılacağı konusunda uyarılmıştır.¹⁶³ Ayrıca Amr Muzeykiya'nın eşi olan Tarîfe adlı bir kâhinenin de Arim selini önceden gördüğü¹⁶⁴ zikredilmektedir.¹⁶⁵ Amr'ın bu kehaneti öğrenince Yemen'den göç etmek

Bu lakabı almasının diğer bir nedeninin ise onun döneminde vuku bulan Arim seli sebebiyle Ezd kavminin farklı farklı yerlere dağılması (تمزق) olduğu da aktarılmaktadır. el-İsfahânî, **Târîh**, s. 90; Muzeykiya ismi Fureykiya olarak da zikredilmiştir. Hüseyin eş-Şeyh, **el-'Arab**, s. 158.

¹⁵⁷ Amr b. Âmir döneminde vuku bulan sele kadar Kahtanoğulları'nın Yemen'in en verimli topraklarına sahip oldukları aktarılmıştır. Mes'ûdî, **Mürûcü'z-zeheb**, C: II, s. 139.

¹⁵⁸ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 90.

¹⁵⁹ el-Hamevî, **Büldân**, C: V, s. 35.

¹⁶⁰ Ömer Faruk Harman, "Arim", **DİA**, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/arim> (19.03.2019); Kelpetin, **Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 47.

¹⁶¹ Kelpetin, **a.g.e.**, s. 46.

¹⁶² İbnü'l-Kelbî, **Cemhere**, s. 616.101

¹⁶³ İmrân kehanetinde kavminin paramparça olduğunu, kavmiyle göç sebebiyle ayrı düştüklerini görmüş ve bunu Amr'a bildirmiştir. Amr Muzeykiya'nın liderliğini yaptığı halk sıkıntıda olduğu bir dönemdeyken İmrân kavmine hitap ederek onlara bütün kavimlerin yerleşecekleri yerlerin özelliklerini söylemiştir. Gassân'ın yerleşeceği yer hakkında da "Kim şarabı, içkiyi, ipeği, yetkiyi ve yönetmeyi isterse Şam topraklarındaki Busra ve Hafir'e yerleşsin demiştir. Mes'ûdî, **Mürûcü'z-zeheb**, C: II, s. 146.

¹⁶⁴ Bazı tarihçilere göre sadece kardeşi ve eşi değil Amr'ın kendisi de kâhindi. Arim selini önceden gören de Amr'ın kendisiydi. Bkz. Ya'kübî, **Târîh**, C: I, s. 249.

¹⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ezrakî, **Ahbârü Mekte**, C: I, s. 92-96; Mes'ûdî, **Mürûcü'z-zeheb**, C: II, s. 143-144; İbrahim Usta, **İslâm Öncesi Arap Mitolojisi**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2015, s. 128-131.

için adı Sa'lebe¹⁶⁶ olan en büyük oğluya bir plan yaptığı aktarılmaktadır. Bu plana göre Amr, Sa'lebe'ye Himyer ve Kehlan kabileleri önünde kaba davranıp vurmaya kalkıştığında oğlu da aynısını kendisine yapacaktı. Böylece Amr da mallarını satıp Me'rib'den çıkmak için yemin edecek ve insanlar da zararına bu malları almak isteyeceklerdi. Amr ve oğlu, Himyer ve Kehlân'dan insanları bir şölende topladıktan sonra planlarını uyguladılar. Bu plan sayesinde Amr, mallarını sattıktan sonra bütün çocukları, ailesi ve Ezd kavminin bir kısmıyla birlikte yurt edinmek için Me'rib'den çıktı.¹⁶⁷ Kavim, bir beldeden bir beldeye yaşamaya elverişli bir yer bulana kadar sürekli göç etmeye devam etti.¹⁶⁸

Amr Muzeykiya b. Âmir ve Ezd kavmi ilk önce Akk ve Eş'ârî¹⁶⁹ kabilelerinin yurduna gittiler.¹⁷⁰ Amr Muzeykiya ve Mâzinoğulları Akk ve Eş'ârîlerin yurdu olan Tihâme'deki Zebîd ve Rima' adlı iki vadi arasındaki veya Cuhfe yakınlarındaki Müşellel'de bulunan Gassân adlı bir suyun olduğu yere yerleştiklerinden¹⁷¹ daha önce bahsetmiştik. Ezd kavminin bu bölgeye ne zaman geldikleri tam olarak belli değildir. Buraya geldikten sonra Amr, o dönemki Akk kabilesi lideri olan Semleke b. Hubab'a (سملقة بن حباب)¹⁷² bir elçi göndererek burada

¹⁶⁶ Oğlunun adı Mâlik olarak da geçmektedir. İbn Hişâm, **Sîret**, C: I, s. 47; Mes'ûdî, **Mürûcü'z-zeheb**, C: II, s. 145; Usta, **Arap Mitolojisi**, s. 132-133.

¹⁶⁷ Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 279; Asmaî, Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bâhilî (ö. 216/831), **Târîhu'l-'Arab kable'l-İslâm**, thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn, Bağdad, Matbaatu'l-Ma'ârif, 1959, s. 80-82; İbn Hişâm, **Sîret**, C: I, s. 47; Mes'ûdî, **Mürûcü'z-zeheb**, C: II, s. 145; Usta, **Arap Mitolojisi**, s. 132-133.

¹⁶⁸ Ezrakî, **Ahbâru Mekke**, C: I, s. 92; Yemen'den çıkarken Ezd kavmine liderlik edenin Amr değil kardeşi İmran b. Âmir olduğu da rivayet edilmektedir. Amr Muzeykiya'nın Arim selinden önce vefat ettiği, yerine kâhin olan kardeşi İmran'ın geçip kavmine liderlik ettiği, hiç çocuğunun olmadığı, onun ve kardeşinin çocuklarının Kahtanoğulları içerisinde kimsenin sahip olamadığı bağları ve bahçeleri olduğu ve Tarîfe ya da Tureyfa adlı kâhinenin de onun eşi olduğu rivayet edilmektedir. Kâhine Tarîfe'nin Arim selinin yaklaştığını haber vermesi üzerine İmran'ın mallarını satarak Yemen'den göç ettiği ve bir süre sonra da Arim selinin vuku bulduğu zikredilmektedir. el-Hamevî, **Büldân**, C: V, s. 35-36; Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 242-243.

¹⁶⁹ Akk kavmi eski Arap kabilelerindedir. Nesebi hakkında ihtilaflar vardır. Bir rivayette, Akk kabilesinin aynı bölgede birlikte yaşadığı Kahtânîler'den olan Eş'ârîlerle evlilik yoluyla birleşip onların da Kahtânîler'den sayıldıkları zikredilmektedir. Eş'ârîler'in nesebi ise Benî Eş'ar b. Nebt b. Uded b. Zeyd b. Humeysa b. Amr b. Arib b. Yeşub b. Zeyd b. Kehlan b. Sebe' b. Yaşub b. Yarub b. Kahtan şeklindedir. İbn Hişâm, **Sîret**, C: I, s. 41-42.

¹⁷⁰ İbn Hişâm, **Sîret**, C: I, s. 47; Ya'kübî, **Târîh**, C: I, s. 249; Mes'ûdî, **Mürûcü'z-zeheb**, C: II, s. 146.

¹⁷¹ Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 281; İbn Hişâm, **Sîret**, C: I, s. 43; Mes'ûdî, **Mürûcü'z-zeheb**, C: II, s. 146.

¹⁷² Akk kabilesi lideri Semleke b. Mürey b. Fucca' (سملقة بن مري بن فجاج), Gassân reisinin ise Rebîa (ya da زوبعة) b. Amr olduğu kaydedilmiştir. İbnü'l-Kelbî, **Cemhere**, s. 18; Başka bir rivayette ise Akk kabilesinin lideri Şemleke b. el-Cübâb (سملقة بن الجباب) olduğu Gassân liderinin de Amr Muzeykiya olduğu geçmektedir. Hazrecî, **el-'Ukûd**, C: I, s. 12.

kısa bir süre kalmak için izin istemiştir. Semleke onlara izin vererek nereyi isterse yerleşebileceklerini söylemiştir. Ezd'den adı Ciz' b. Sinân olan biri Amr'a bölgenin batı tarafında suyun daha bol olması sebebiyle burayı tercih etmesi önerisinde bulunmuştur. Amr, Ciz'in bu önerisini kabul etmiş ve beraberindekiler ile birlikte batıdaki vadiye yerleşmişlerdir. Yerleştikten sonra Amr oğulları Hârise ve Hâris liderliğinde iki farklı atlı birliğini ayrı yönlere yeni bir yer aramaları için göndermiştir. Bu süre zarfında Gassânîler'in verimli olan batıdaki vadide yer almalarına Akk kabilesi itiraz etmişlerdir. Amr öldükten sonra lider olan Sa'lebe, her ne kadar Akk kabilesinin hakkını vermek istemişse de Ciz' b. Sinân'ın Akk kabilesi lideri Semleke'yi öldürtmesiyle iki taraf arasında savaş çıkmıştır. Gassânîler bu savaşta yenilmiş ve bölgeden ayrılmak zorunda kalmışlardır.¹⁷³ İlk olarak Mekke'ye giden kavim orada karşılaştıkları Cürhüm kabilesiyle savaşmış onları yenmiş ve onların yerlerine yerleşmişlerdir.¹⁷⁴

Ezd kabilesi Mekke'den ayrıldıktan sonra farklı yerlere dağılmışlardır. Gassânîler, bazı rivayetlere göre Cefne b. Amr,¹⁷⁵ bazı rivayetlere göre de Sa'lebe b. Amr önderliğinde Suriye'ye göç etmişlerdir.¹⁷⁶ Kabilenin geri kalanı ise başka yerlere göç etmişlerdir.¹⁷⁷

¹⁷³ Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 281-285; Başka bir rivayete göre ise Sa'lebe başa geçtikten sonra Ezd kavmi arasında bir veba salgını baş göstermiş ve bu salgının etkisi gittikçe büyümeye başlamıştır. Sa'lebe, Akk kavmi liderinden kavmine onların yakınında bir yer vermesini istemiştir. Akk kabilesi bunu reddetmiş ve iki taraf arasında çıkan savaşta Ciz' b. Sinân, Semleke'yi öldürmüştür. İki taraf arasındaki savaş şiddetini artırdıktan sonra Gassânîler yenilmeye başlamıştır. Bunun ardından Sa'lebe b. Amr liderliğinde Ezd kavmi oradan ayrılmıştır. İbn Kuteybe, **el-Ma'ârif**, s. 640; İbn Düreyd, **el-İştikâk**, s. 487; Hazrecî, **el-Ukûd**, C: I, s. 12-13; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 388.

¹⁷⁴ İbn Kuteybe, **el-Ma'ârif**, s. 640; İbn Düreyd, **el-İştikâk**, s. 487; Hazrecî, **el-Ukûd**, C: I, s. 12-13; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 388.

¹⁷⁵ Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 293; Asmaî, **Târîhu'l-'Arab**, s. 87; İbn Hişâm, **Sîret**, C: I, s. 47; Ezrakî, **Ahbâru Mekke**, C: I, s. 95; Ya'kübî, **Târîh**, C: I, s. 251; el-İsfahânî, **Târîh**, s. 89; Hemdânî, **Sıfatu Cezîreti'l-'Arab**, s. 330; Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 246; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 186.

¹⁷⁶ Ezrakî, **Ahbâru Mekke**, C: I, s. 95; el-İsfahânî, **Târîh**, s. 89; Murat Sarıçık, "Hübel Mekke'ye Ne Zaman Getirildi", **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl: 11, Sayı: 32, Yaz 2007, s. 133.

¹⁷⁷ Evs ve Hazrec'in ataları olan Sa'lebe'nin oğullarından Hârise daha sonra Medine'ye gitmiştir. Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 293; Huzaalılarının atası olan Hârise b. Amr b. Âmir, Mekke'ye; Uman Ezdîlerini oluşturan İmran b. Âmir, Uman'a; Ezd-i Şenûe kolu, Tihame'ye ve el-Menazire ya da Âl-i Nasr olarak bilinen Lahmîler de Irak'a yerleşmişlerdir. Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 243; Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Tarihi**, s. 62.

Gassânîler'in göç güzergâhı

1.3. Gassânîler'in Kuruluşu

Gassânîler'in tam bir devlet olarak kurulmaları, Selîh ve Bizans ile askerî ilişkiler ve bu ilişkilerin sonuçlarıyla bağlantılıdır. Bu konuyla alakalı birçok farklı rivayet bulunmaktadır. Bu nedenle biz bu başlık altında bu konuyla alakalı rivayetlerin tamamını zikredip sonunda bir değerlendirme yapmayı uygun gördük.

1.3.1 Kuruluş İle Alakalı Rivayetler ve Bu Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Gassânîler'in Suriye'ye ne zaman geldikleri tam olarak bilinmemektedir. Fakat bölgeye geldikleri dönemde İmparator Decius'un (m. 249-251) başa geçtiği aktarılmaktadır.¹⁷⁸ Bu rivayet doğru kabul edilirse Gassânîler bölgeye m. III. yüzyılın ortalarında gelmiş olmaları gerekmektedir. Bu dönemde Gassânîler'in lideri Sa'lebe b. Amr olmuştur.¹⁷⁹ Gassânîler, bölgeye geldiklerinde Bizans'a hizmet eden ve Suriye'de Arapların liderleri olarak hüküm süren Selîh kabilesinin Dacâim koluyla karşılaşmışlardır. Bölgelerine yerleşmek isteyen kabilelerden Bizans adına vergi tahsil eden Dacâim,¹⁸⁰ hâkimiyetleri altındaki bölgeye gelip yerleşmek için izin isteyen Gassânîler'den büyük bir topluluğa da vergi vermelerini şart koşmuşlardır.¹⁸¹ Fakat Dacâim kabilesi bu konuda tek başına karar vermemiş, o günkü liderleri olan Dehmân b. el-'İmliḡ (دهمان بن العملىق), Nûşîr (نوشير) adında Antakya'daki Bizans temsilcisine¹⁸² bu durumu haber vermiştir.¹⁸³ Onun da yerleşmelerine izin vermesiyle Gassânîler buraya yerleşmişlerdir.¹⁸⁴

Bölgeye yerleşmelerinden sonra vergilerini ödeyemeyen Gassânîler ve Dacâim kabilesi arasında birçok anlaşmazlık yaşandığı görülmektedir. Bu olaylardan ilki Selîh kabilesinin vergi tahsildarı olan Sebît b. Münzir b. Avf'ın Gassân

¹⁷⁸ Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 294.

¹⁷⁹ İbnü'l-Kelbî, **Neseb**, C: II, s. 476; İbn Habîb, **Kitabu'l-muḡabber**, s. 371; Ezrakî, **Aḡbâru Mekke**, C: I, s. 95; el-İsfahânî, **Târîḡ**, s. 89; Hazrecî, **el-'Uḡûd**, C: I, s. 18.

¹⁸⁰ Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 294; İbn Habîb, **Kitabu'l-muḡabber**, s. 370; Ya'kübî, **Târîḡ**, C: I, s. 252; İbn Haldûn, **Târîḡ**, C: II, 334-335.

¹⁸¹ İbn Habîb, **Kitabu'l-muḡabber**, s. 370-371.

¹⁸² Vehb b. Münebbih, Selîh kabilesinin liderinin kim olduğunu belirtmemiştir. Sadece Gassân'ın Kayser (imparator) ile vergi vermek üzere anlaşma imzaladığını aktarmıştır. Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 294.

¹⁸³ Ya'kübî, **Târîḡ**, C: I, s. 252.

¹⁸⁴ İbn Habîb, **Kitabu'l-muḡabber**, s. 370-371; Ya'kübî, **Târîḡ**, C: I, s. 252.

kabilesine gelerek vergi ödemeleri için onları zorlamasıyla başlamıştır.¹⁸⁵ Buna itiraz eden Gassân kabilesi ile Bizans ve müttefiki Selîh arasında bir savaş meydana gelmiştir. Gassân lideri Sa'lebe b. Amr döneminde meydana gelen bu savaşın Gassânîler'in yenilgisiyle sonuçlanması üzerine Gassânîler her sene kişi başı mevkilerine göre bir, bir buçuk veya iki dinar ödemek zorunda bırakılmışlardır.¹⁸⁶

Gassânîler, Ciz' b. Amr¹⁸⁷ b. el-Mecâlid¹⁸⁸ vergi tahsildarı olarak zikredilen Vasît b. Avf'ı,¹⁸⁹ -bazı kaynaklara göre Sebît b. Münzir b. Avf'ı¹⁹⁰ - öldürene kadar Dacâim'e vergi vermeye devam etmişlerdir.¹⁹¹

İmparator Selîh kabilesinden Vasît¹⁹² bazı rivayetlere göre Davud el-Lesek'in torunu olan Sebît b. Münzir adlı bir adamı, Gassânîler'den vergi tahsil etmesi için göndermiştir. O dönem Gassân lideri olduğu aktarılan Sa'lebe b. Amr'ın¹⁹³ yanına giden tahsildar, ondan vergiyi vermelerini istemiştir. Halîm bir mizaca sahip olan Sa'lebe, vergi tahsildarından biraz mühlet vermesini istemiş o da: "Ya acele edersiniz ya da halkınızı buradan çıkarırım," şeklinde karşılık vermiştir. Sa'lebe onu, gözüpek olan Ciz'e yönlendirmiştir. Vergi tahsildarı Ciz'in yanına

¹⁸⁵ İbn Habîb, **Kitabu'l-muḥabber**, s. 371; "Ya vergi ödersiniz ya da sizi buradan çıkarırım" şeklinde de geçmektedir. Bkz. el-İsfahânî, **Târîḥ**, s. 89; Hazrecî, **el-Uḫûd**, C: I, s. 20.

¹⁸⁶ İbn Habîb, **Kitabu'l-muḥabber**, s. 371-372; Cevâd Ali, **el-Mufaṣṣal**, C: III, s. 392; Gassânîler'in Dacâim kabilesine ait bölgeye geldikleri dönemde, Selîh kabilesinin başında Ziyâd b. Amr'ın yer aldığı ve iki taraf arasında vergi yüzünden çıkan bir anlaşmazlık olduğu aktarılmıştır. Bu anlaşmazlığın sonucunda da iki grup arasında savaş meydana geldiği ve savaşın Gassânîler'in yenilgisiyle sonuçlanması üzerine Gassânîler'in vergi ödemek zorunda kaldıkları nakledilmiştir. Fakat bu olayın hangi Gassânî hükümdarı zamanında olduğu zikredilmemiştir. Zeydân, **Târîḥu'l-'Arab**, s. 233.

¹⁸⁷ Ciz'in adı Ciz' b. Sinân şeklinde de geçmekte ve Sa'lebe ile herhangi bir akrabalık ilişkisi olduğundan bahsedilmemektedir. Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 294; İbn Kuteybe, **el-Ma'ârif**, s. 641.

¹⁸⁸ Ciz' b. Amr, Sa'lebe b. Amr b. el-Mecâlid'in kardeşi de olarak kaydedilmiştir. İbnü'l-Kelbî, **Neseb**, C: II, s. 476; Cevâd Ali, **el-Mufaṣṣal**, C: III, s. 391.

¹⁸⁹ Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 294.

¹⁹⁰ İbnü'l-Kelbî, Ciz'in öldürdüğü bu kişinin adını Münzir b. Sebît Amr b. Avf b. Duc'um şeklinde vermiştir. Bkz. İbnü'l-Kelbî, **Neseb**, C: II, s. 692; Ya'kübî'de ise Ciz'in öldürdüğü şahsın adı geçmemekte, sadece Bizans imparatorunun müttefiki olan bir adamın öldürüldüğü zikredilmektedir. Bkz. Ya'kübî, **Târîḥ**, C: I, s. 253.

¹⁹¹ İbn Habîb, **Kitabu'l-muḥabber**, s. 370; İbn Kuteybe, **el-Ma'ârif**, s. 641; Ya'kübî, **Târîḥ**, C: I, s. 253; İbn Haldûn, Sebît'in öldürüldüğü dönemde Dacâim'in başında Sebît'in dedesi Davud el-Lesek b. Habûle b. Amr b. Avf b. Duc'um'un olduğunu zikretmiştir. İbn Haldûn, **Târîḥ**, C: II, 334-335; Zeydân ise Sebte/Sebît b. Münzir b. Davud'un -ki kendisine Sebît b. Sa'lebe b. Amr da denilirdi-Dacâim'in lideri olduğunu aktarmıştır. Zeydân, **Târîḥu'l-'Arab**, s. 233.

¹⁹² Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 294.

¹⁹³ Kaynakların çoğunda bu dönemde Gassân liderinin Sa'lebe b. Amr olduğu geçmektedir. Fakat bir tek Vehb b. Münebbih bu dönemde Hârise b. Sa'lebe b. Amr'ın lider olduğunu ve vergi tahsildarı ile onun görüşüğünü aktarmıştır. **a.e.**, s. 294.

gelmiş ve Sa'lebe'ye söylediklerini aynı şekilde ona da söylemiştir. Ciz' de yanındaki altın kaplama kılıcı göstererek "Bu kılıç vergiyi toplayana kadar hakkının karşılığı olsun," demiş ve vergi tahsildarı da bunu kabul edip kılıcı kınına sokup almak istemiştir. Tam bu sırada Ciz'le alay etmiştir. Onun ne dediğini anlamayan Ciz', etraftaki herkesin güldüğünü görünce tahsildarın kendisine hakaret ettiğini anlamıştır. Daha sonra kılıcı ondan alarak vergi tahsildarını öldürmüş ve ardından beraberindekilerle vergi tahsildarı ile birlikte gelen Bizans askerlerini de öldürerek kıyafetlerini ve zırhlarını yağmalamışlardır.¹⁹⁴

Bu olayı haber alan Bizans İmparatoru, Gassânîler'in üzerine 100 asker göndermiştir. Bizans birliği ve Gassânîler Vadi'l-Kusve¹⁹⁵ denen yerde karşılaşmış, Gassânîler yüz kişinin tamamını da öldürmüştür. Bunun üzerine Bizans, onlarla görüşmesi için bir elçi göndermiştir. Elçi, Gassânîler'in zaptedilemez bir kavim olduğunu görünce Bizans İmparatoruna gelerek Sâsânî'lerden önce hareket edip adamlarının ileri gelenlerinden yüz kişiyi Gassânîler'e göndermesi ve onlarla anlaşma yapması için onu ikna etmiştir. Anlaşma yapmak için Bizans ile görüşmeye yanında 100 kişiyle birlikte Ciz' gitmiş ve Ciz', Bizans İmparatoruna bazı şartlarla anlaşma imzalayabileceklerini söylemiştir. Ciz' bu şartları "İkimiz arasında anlaşma imzalanacak ve bu anlaşmaya göre Bizans bize koruma verecektir. Ülkede istediğimiz herhangi bir yere girip çıkmamız, en otlak yerlerde bulunmamız engellenmeyecek, askeriniz bize yardım etmek dışında herhangi bir düşmanlıkta bulunmayacak ve biz de size yardım etmek dışında herhangi bir saldırıda bulunmayacağız," şeklinde sıralamıştır. İmparator bu şartları kabul ettikten sonra onunla anlaşma imzalamıştır. Böylece Amr b. Âmir'in kardeşlerinden ve Ezd kabilesinden orada kalmayı tercih edenler Cefne b. Amr Muzeykiya'nın nesebine

¹⁹⁴ Bu olaydan sonra Ciz' şöyle demiş ve onun söylediği bu söz darbı mesel halinde gelmiştir: "Ciz'in sana verdiğini al." Bkz. Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 294-295/298-299; İbn Kuteybe, **el-Ma'ârif**, s. 641; İbn Abdürabbih, **İkdu'l-ferîd**, C: III, s. 61; el-İsfahânî, **Târîh**, s. 89-90; İbn Sa'id el-Mağribî, **Neşvetü't-Şarab**, C: I, s. 199-200; İbn Haldûn, **Târîh**, C: II, 334-335; Hazrecî, **el-Ukûd**, C: I, s. 14/20; Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 233-234; Kehhâle, **Mu'cemü kabâ'il**, C: II, s. 665.

¹⁹⁵ Buraya "kusve" isminin verilmesinin sebebi Gassânîler'in Bizans askerleri öldükten sonra onların giysilerini ve zırhlarını yağmalamalarıdır. Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 295.

dâhil olmuş, burada ikamet etmek istemeyenler ise dağılıp farklı yerlere gitmişlerdir.

196

Gassânîler, bu anlaşmadan sonra Belkâ'daki Bâlia' adlı bir yere yerleşmeye karar vermişlerdir. Fakat daha sonra vergilerini yine ödeyemeyen Gassânîler ve Dacâim kabilesi arasında yeniden bir anlaşmazlık yaşanmıştır. İmparator Decius, bölgede Gassânîler'den küçük bir topluluk kaldığını öğrendiğinde Selîh kabilesiyle birlikte Gassânîler'in buldukları yere bir ordu göndermiştir. Gassânîler bu orduyu ağır bir yenilgiye uğratmışlardır. Daha sonra iki taraf Mercu'z-Ziba'da (diğer adıyla Yevm-u Halîme) ikinci kez karşılaşmışlardır. Arap kabilelerinden Selîh, Kinâne ve Cüz'am Bizans'ın yanında yer aldıkları için Bizans ordusu sayıca çok üstün olmuştur. Gassânîler sayıları az olmasına rağmen Bizans ordusuna karşı koyarak büyük bir sabırla çarpışmışlardır. Fakat savaş şiddetlenince Gassânîler, imparatora barış yapmak için bir elçi göndermiştir. İmparator da silahları bırakmaları ve teslim olmalarını şart koşarak onlarla anlaşma imzalamayı kabul etmiştir. Bu anlaşmaya göre Gassânîler her yıl kişi başı bir dinar ödemeyi kabul etmişlerdir. Rivayetlere göre Gassânîler Bizans'a vergi ödemeye başladıktan sonra kuraklık nedeniyle el-Muhaffef denilen bir vadiye yerleşmişlerdir. Kuraklık nedeniyle vergilerini ödemekte yine zorlanan Gassânîler'le Selîh kabilesi arasında yine bir savaş meydana gelmiştir. Bu savaşta Gassânîler, Medine'deki amcaoğullarından Hârise b. Sa'lebe ve Ezd kavminden çok sayıda kişinin yardımıyla Bizans ve müttefiki Selîh kabilesine karşı el-Muhaffef'de büyük bir başarı sağlamışlardır. Bunun üzerine Bizans, Gassânîler'le barış yapmak zorunda kalmıştır.¹⁹⁷

İbn Habîb (ö. 245/860) ise Ciz'in vergi tahsildarını öldürmesi üzerine Selîh ve Gassân'ın el-Muhaffef'de karşılaştıklarını ve Gassân'ın onların hepsini yok ettiğini zikretmiştir. Bu yenilginin ardından m. 249-251 yılları arasındaki Bizans İmparatoru Decius'un (Decius /ديقيوس), Sa'lebe b. Amr ile anlaşma imzalayarak onu

¹⁹⁶ Bu anlaşmayı imzalayan imparatorun adını zikretmeyen Vehb b. Münebbih, Gassânîler'in bölgeye geldikleri dönemde Daykiyus'un imparator olduğunu belirttiği için tekrar zikretme gereği duymamış olabilir. Ayrıca bu anlaşmanın yapıldığı sırada Hârise b. Sa'lebe'nin orada olduğunu belirten Vehb b. Münebbih, Ciz'in Hârise'ye tavsiyesi üzerine Hârise ve oğullarının Suriye'de kalmayıp Yesrib'e göç ettiklerini nakletmiştir. **a.e.**, s. 296-297.

¹⁹⁷ Bu barış anlaşmasının Amr b. Cefne b. Amr ile imzalandığı ve onun Gassânîler'in ilk hükümdarı olduğu aktarılmıştır. Bkz. Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 297-300.

Arapların hükümdarı/lideri olarak atadığını da belirtmiştir.¹⁹⁸ Vehb b. Münebbih ve İbn Habîb'in rivayetleri karşılaştırıldığında birkaç benzerlik ortaya çıkmaktadır. Örneğin, iki kaynakta da taraflar arasındaki son savaş el-Muhaffef'de gerçekleşmiştir. Diğer bir benzerlik ise İbn Habîb ve Vehb b. Münebbih'in (ö. 114/732), o dönemki İmparator hakkında aktardığı bilgilerdir. Bu bilgi ileride ayrıntılı olarak ele alacağımız üzere Zeydân'ın Gassânîler'in Suriye'ye m. III. yüzyılda gelmeleri ve devletin bu dönemde kuruluşu tezi¹⁹⁹ için birer delil olması açısından önem arz etmektedir.

İbn Kuteybe (ö. 276/889) ise Gassânî-Selîh mücadelesi hakkında şunları aktarmıştır. Selîh kabilesinin vergi tahsildarının öldürüldüğü²⁰⁰ haberini alan Bizans'ın Gassânîler üzerine bin kişi gönderdiğini Gassânîler'in de gönderilen bu orduyla savaşıp onları hezimete uğrattığını nakletmiştir. Vehb b. Münebbih ve İbn Habîb gibi herhangi bir anlaşmadan söz etmeyen İbn Kuteybe, Gassânîler'in Hıristiyanlık dinini benimseyerek Suriye'de ikamet etmeye devam ettiklerini söylemekle yetinmiştir.²⁰¹

Ya'kübî, Gassânîler'in Bizans ve müttefiki Selîh ile savaşını iki farklı yerde anlatmıştır. İlkinde yukarıda bahsi geçen vergi meselesinden bahsetmemiş ve Gassânîler'in bölgede yaşamalarına izin verildikten sonra komşuları olan Dimaşk'ı hedef almaları üzerine Bizans'ın Kudâa kabilesinden büyük bir toplulukla birlikte Gassânîler'e saldırdığını, Gassânîler'in barış istediğini ve Bizans'ın da bunu kabul ettiğini anlatmıştır.²⁰² İkincisinde ise vergi tahsildarının öldürülmesi üzerine iki taraf arasında bir savaş çıktığını nakletmiştir. Bu savaşta Gassânîler'in Busra'da uzunca bir süre savaştıklarını ve el-Muhaffef'e vardıklarını zikretmiştir. Onların savaşta sabırlarını ve ordularının mukavemetini gören Bizans'ın Gassânîler'in impartorluğun

¹⁹⁸ İbn Habîb, **Kitabu'l-muḥabber**, s. 371-372; İbn Haldûn, **Târîḫ**, C: II, 334-335; Cevâd Ali, **el-Mufaṣṣal**, C: III, s. 397-398; Muhammed Hamidullah (ö. 2002), **İslâm Peygamberi**, çev. Mehmet Yazgan, 2 c., İstanbul, Beyan Yayınları, 2013, C: I, s. 276.

¹⁹⁹ Zeydân, **Târîḫü'l-'Arab**, s. 252.

²⁰⁰ İbn Kuteybe, bu şahsın Ezd kabilesine mensup bir adam olduğunu belirtmiştir. Sa'lebe b. Amr ile herhangi bir akrabalık bağı olduğundan bahsetmemiştir. Bkz. İbn Kuteybe, **el-Ma'ârif**, s. 641.

²⁰¹ Ciz'in Yesrib'e gittikten sonra Yahudiler'le anlaşığı, Yahudiler'in bu anlaşmayı bozması üzerine Yemen'in son Tubbâ'sından yardım istediği ve onunda Yesrib'e gelerek Yahudiler'i öldürdüğü aktarılmıştır. *a.e.*, s. 641; Ciz' b. Sinân hakkında anlatılan bu olayın bir benzeri ileride de bahsi geçeceği üzere Mâlik b. Aclan hakkında da anlatılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Makdisî, **el-Bed' ve't-târîḫ**, C: III, s. 179.

²⁰² Ya'kübî, **Târîḫ**, C: I, s. 251.

zayıf noktası haline gelmesinden korktuğu için onlarla bir anlaşma yaptığını aktarmıştır. İki yerde de Gassân liderinin Cefne Aleyye/Aliyye b. Amr b. Âmir olduğunu belirten Ya'kûbî, Gassânîler'in kendilerinden başka hükümdar/lider olmaması şartıyla Bizans ile anlaşma imzaladığını ifade etmiştir. Böylece Cefne'nin hükümdar olduğunu ve Gassânîler'in idarede tek olduklarını nakletmiştir. Fakat Ya'kûbî, bunun hangi Dacâim hükümdarı ve Bizans İmpartoru zamanında olduğunu zikretmemiştir.²⁰³

el-İsfahânî ise vergi tahsildarı öldürüldükten sonra Selîh ve Gassân arasında çıkan savaş sonrasında Gassânîler'in Selîh'i yenerek onları Suriye'den attıklarını ve onların yerlerine geçerek Arapların yeni hükümdarları olduklarını aktarmıştır. Fakat o Sa'lebe'nin Bizans ile bir anlaşma yaptığından söz etmemiş, Gassân'ın ilk hükümdarının Cefne b. Amr olduğunu zikretmekle yetinmiştir. Cefne'nin hükümdar olduktan sonra Selîh kabilesinin ileri gelenlerini öldürdüğünü ve Selîh'in de ona boyun eğdiğini aktarmıştır. Ayrıca o, Cefne'yi Kayser Nestûrus'un (نسطورس) lider olarak atadığını da ilave etmiştir.²⁰⁴

Mu'cemü'l-Büldân'da cizye almak için Gassânîler'e gelen elçinin el-Kusve adlı bir köyde öldürüldüğü, iki tarafın burada karşılaştıkları ve Gassânîler'in ölenlerin elbiselerini (كسوتهم) yağmaladıkları nakledilmektedir.²⁰⁵ el-Hamevî, Ciz'in vergi tahsildarını öldürmesi üzerine çıkan bu savaşın adının Yevm-ü Halîme olduğunu zikretmiştir. O dönemki Gassân liderinin kızı olan Cemîle'nin –ki kendisine Halîme de denirdi- savaştan önce kavmine güzel kokular sürmesinden dolayı bu savaşa bu isim verilmiştir. Savaştan sonra Dacâim kabilesinin buldukları bölgeden uzaklaştırıldığını da aktarmıştır.²⁰⁶

Abdul Hakîm el-Ka'bî ve Hüseyin eş-Şeyh Gassânî-Selîh/Bizans mücadelesini Vehb b. Münebbih'in rivayetlerine uygun olarak ele almışlardır. Tarafların ilk karşılaşmalarının vergi tahsildarının öldürülmesi üzerine gerçekleştiğini belirten Abdul Hakîm el-Ka'bî, Bizans'ın Gassânîler'i Selîh kabilesinden sandıklarını fakat savaşta ölenlerin elbiselerini yağmalamaları üzerine

²⁰³ a.e., s. 253.

²⁰⁴ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 89-90; Hazrecî, **el-'Ukûd**, C: I, s. 20-21.

²⁰⁵ el-Hamevî, **Büldân**, C: IV, s. 361; el-Ka'bî, **Mevsu'at**, s. 97; Hüseyin eş-Şeyh, **el-'Arab**, s. 158.

²⁰⁶ el-Hamevî, **Büldân**, C: II, s. 296.

onların Gassânîler'den olduğunu anladığını belirtmiştir. Ayrıca o ve Abdul Hakîm el-Ka'bî, Yevm-ü Bâlia' adlı diğer bir savaşta Gassânîler'in Bizans'ı yenilgiye uğrattığı ve Arap kabilelerinden Selîh, Kinâne ve Cüz'am'ın Bizans'ın yanında yer aldıkları Mercu'z-Ziba (diğer adı Yevm-u Halîme) savaşında Gassânîler'in yenildiğini, cizye ödemek koşuluyla barış yaptığını aktarmışlardır. Daha sonra Gassânîler'in Suriye'nin merkezi olan Dımaşk'taki Câbiye'ye ilerlemek istemesi üzerine Bizans ve Selîh'le aralarında yeni bir savaş meydana geldiğini ve Gassânîler'in Yesrib'deki amcaoğullarının desteği ile bu savaşı kazandığını, böylece Bizans İmparatorunun onları Suriye'nin hükümdarları olarak atadığını belirtmişlerdir.²⁰⁷

Yukarıda aktardığımız rivayetlere göre Selîh ve Gassân arasında vuku bulan birden fazla savaş, Bizans ve Gassân arasında da birden fazla anlaşma bulunmaktadır. Bu bilgiler biraraya getirildiğinde Gassân liderleri olan Cefne'nin ve Sa'lebe'nin Selîh ve Bizans'a karşı birçok kez savaştıkları ortaya çıkmaktadır. İlk savaştıklarında yenilerek Selîh'e vergi verdikleri, daha sonra lider olup olmadığı zikredilmeyen Ciz' b. Amr sayesinde Gassânîler'in başarılı oldukları ve İmparator Decius (m. 249-251) döneminde Gassânîler'den Sa'lebe'nin hükümdar olarak tayin edildiği görülmektedir. Cefne'nin de Bizans ile anlaşma imzalayarak hükümdar olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır. Buradaki asıl soru şudur ki zikredilen bu iki ismin tam olarak ne zaman hükümdar olduklarıdır. Çünkü Sa'lebe'nin anlaşma imzaladığı imparator bilinmemekteyse de Cefne'nin tam olarak hangi imparatorla anlaşma imzaladığı bilinmemektedir. el-İsfahânî'nin zikrettiği Cefne'yi hükümdar tayin ettiğini aktardığı Nestûrus'un (نسطورس)²⁰⁸ kim olduğu konusu çok açık değildir. Nöldeke onun Anastasius (491-518) olduğunu belirtmiştir.²⁰⁹ Ayrıca o ve Shahîd, Dehmân b. el-'Imlig'in mektup göndererek Gassânîler'in yerleşmeleri için izin istediği Nûşir'in (نوشير)²¹⁰ de Anastasius (491-518) olduğunu iddia etmişlerdir. Nöldeke ve Shahîd, yazılışları birbirinden çok farklı bu isimlerin Anastasius isminin tahrif olmasıyla meydana geldiğini savunmuşlardır.²¹¹ Nestûrus hakkındaki tez doğru kabul edilse bile Nûşir ismi hakkındaki görüşün doğru olma ihtimalini uzak

²⁰⁷ el-Ka'bî, **Mevsu'at**, s. 97; Hüseyin eş-Şeyh, **el-'Arab**, s. 158-159.

²⁰⁸ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 89-90.

²⁰⁹ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 7.

²¹⁰ Ya'kübî, **Târîh**, C: I, s. 252.

²¹¹ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 7; Shahîd, **BAFİC**, s. 284-285.

buluyoruz. Çünkü Ya'kûbî, Nûşir'i zikrederken onun Antakya'daki bir Bizans meliki olduğunu ifade etmiştir. Melik kelimesini Gassânî hükümdarları için de kullanan Ya'kûbî, bu kelimeyle imparatoru kastetmemiş olabilir. Çünkü onun Antakya'da ikamet ettiğini de belirtmiştir. Shahîd, bu ifadeyi gözden kaçırmış olmalıdır ki bu ifadeye araştırmasında yer vermemiştir. Eğer Nöldeke ve Shahîd'in bu iddiaları doğru kabul edilirse Gassânîler'in m. V. asrın sonlarına doğru Suriye'ye geldikleri ve Gassânî Devleti'nin yaklaşık bir buçuk asır hüküm sürdüğü görüşü de kabul edilmiş olacaktır. Fakat ileride de değineceğimiz gibi biz bu görüşün doğru olmadığı kanaatindeyiz. Gassânîler'in adı Bizans tarihinde m. VI. asırdan sonra geçmeye başlamış olabilir. Fakat onlar Suriye'ye çok önce gelmişlerdir. Bölgeye geldikten çok sonra tanınmaya başlamışlardır. Hatta yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Bizans onları bir süre Selîh kabilesinden sanmış²¹² ve bir süre Selîh kabilesiyle birlikte ikili olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.²¹³

O dönemler Arapların yardımına çok ihtiyaç duymayan Bizans, Suriye'deki değişikliklerle çok fazla ilgilenmemiştir. Bu dönemlerde de Gassânîler her ne kadar zikredilmese de bir lider idaresi altında yaşamışlardır. I. Konstantinos (306-337) dönemine kadar iç çekişmelerle zayıflamaya başlayan Bizans, bu dönemden sonra Sâsânîler'le çok büyük savaflara girişmiştir. Bizans, Sâsânîler'e karşı koymaya güç yetiremeyince onlarla m. V. asrın başlarında yüzyıllık bir barış anlaşması yapmıştır. Fakat daha sonra Sâsânîler'in Hîre Arapları ile ittifak yapmaları üzerine Bizans, Gassânîler'in gücüne ihtiyaç duymuş ve ancak bu dönemden sonra onları tanımak ve onlarla ittifak yaparak anlaşma imzalamak zorunda kalmıştır.²¹⁴ Fakat önceden de değindiğimiz gibi Bizans'ın Arap kabileleriyle anlaşma sistemi Gassânîler'le başlamamıştır. Roma döneminden beri uygulanan bu sistem I. Konstantinos (306-337) döneminden sonra da uygulanmaya devam etmiştir. Kabileler içerisinde en güçlü olanla anlaşma yapmaya dayanan bu sisteme "foedarite" sistemi adı verilmiştir. Bu anlaşmaya göre taraflar tehlike anında birbirlerine yardım etmeyi kabul etmişlerdir. Böylece anlaşmayı yapan Arap kabileleri Sâsânî ve bedevi Arap

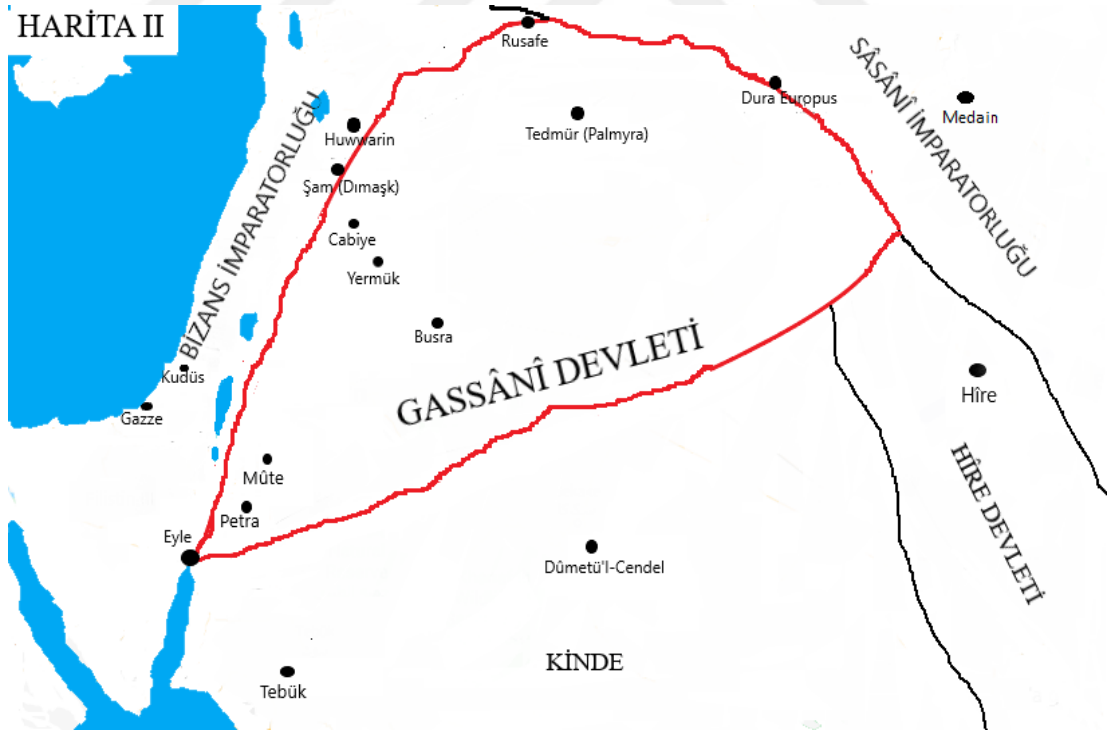
²¹² el-Ka'bî, **Mevsu'at**, s. 97; Hüseyin eş-Şeyh, **el-'Arab**, s. 158.

²¹³ Shahîd, "Ghassân", **EI²** (İng.), II, 1020.

²¹⁴ Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 191-192.

saldırılarına karşı tampon bir devlet görevi üstlenmiştir. Ayrıca Bizans, bu kabilelere ekonomik yardımlarda da bulunmuştur.²¹⁵

Sonuç olarak Bizans gibi büyük bir devlet için önemli olan sınırların güvenliğinin sağlanmasıydı. Suriye'deki kabilelerin birbirleriyle çarpışmaları, yenilen kabilenin unutulup ondan daha güçlü bir kabilenin ortaya çıkması Bizans'ı etkilemezdi. Bizans, hangi kabile daha güçlü ise ona yönelir ve onunla anlaşma yapardı.²¹⁶ Gassânîler de bölgedeki etkin Arap kabilesi olan Selîh kabilesini yaptıkları son savaşta yenerek Bizans'ın dikkatini çekmeyi başarmış olmalı ki Bizans Gassânîler'le anlaşma yaparak onları kendi müttefiki kılmıştır. Anlaşma imzalandıktan sonra Suriye'deki Arap kabileleri üzerindeki etkin güç Gassânîler olmuş ve ara ara hizmetinden çekilse de tamamen yıkılana kadar Bizans'ın yanında yer almaya devam etmişlerdir.²¹⁷

Gassânî Devleti'nin hüküm sürdüğü yerler (Sınırlar yaklaşık olarak verilmiştir.)

²¹⁵ Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 20-21.

²¹⁶ Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: II, s. 629-630.

²¹⁷ Shahîd, **BAFİC**, s. 282-283.

1.3.1. Gassânî Hükümdarları

Gassânîler hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler karışık halde yer almaktadır. Bu nedenle Gassânîler'in hâkimiyet süresi hakkında çok farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu farklılığın sebepleri ise onlarla bölgedeki diğer Arap kabileleri hakkındaki haberlerin birbirine karışması, isimlerinin Lahmî hükümdarların isimlerine benzemesi, aynı dönemde birçok hükümdarın olması, kiminin kardeş kiminin ise baba oğul olması ve Bizans kaynaklarında sadece işbirliği yaptıkları hükümdarların isimlerinin yer almasıdır.²¹⁸ Ayrıca Gassânîler'de ilk hükümdarın kim olduğu konusu da ihtilafıdır.

Gassânîler'in ilk hükümdarının Amr b. Cefne olduğunu aktaran Vehb b. Münebbih, ondan sonraki Gassânî hükümdarları hakkında bilgi vermemiştir. Sadece Gassânîler'in Cebele b. el-Eyhem'e kadar Suriye'de hükümdar olarak kaldıklarını belirtmiştir.²¹⁹

Gassânî hükümdarları ile ilgili bilgiler İbnü'l-Kelbî'de (ö. 204/819 [?]) geçmektedir. Nitekim İbnü'l-Kelbî, Gassânî hükümdarlarının ilkinin Cefne b. Amr Muzzeykiya olduğunu nakletmiştir. Daha sonra sırasıyla diğer hükümdarları; Amr b. Cefne, Sa'lebe b. Amr, Hâris b. Sa'lebe, Cebele b. Hâris, Hâris b. Cebele, Münzir b. Hâris, Nu'man b. Hâris, Cebele b. Hâris, Müneyzir b. Hâris, Ebâ Şimr, Cebele b. el-Eyhem, Hâris b. Ebî Şimr, Hâris b. Cebele b. Münzir b. Hâris şeklinde vermiştir. Fakat Gassânîler'in hâkimiyet süresini zikretmemiştir.²²⁰

Asmaî (ö. 216/831) de, Gassânîler'in ilk hükümdarının diğer Gassânî hükümdarlarının kendisine nispet edildiği Cefne b. Amr olduğunu belirtmiştir. Cefne'nin oğullarını yanına toplayarak onlara şöyle vasiyette bulunduğunu aktarmıştır: "Ey oğullarım! Cömertlikte birbirinizle yarışın. Size düşman olan

²¹⁸ Mehrân, **Dirâsât**, s. 563.

²¹⁹ Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 300; Hüseyin eş-Şeyh, **el-'Arab**, s. 159.

²²⁰ İbnü'l-Kelbî, **Neseb**, C: II, s. 434-435.

şeylerden uzak durun. Bir hükümdar adil olarak vasıflanmaktıkça hükümdar değildir. Bir hükümdar cömert, cesur, savaşçı, âlim, hikmet sahibi, zeki, hoşgörülü ve merhametli olur. Adaletsiz ve zorba olmaz. Siz de bu saydığım özelliklerin olduğunu görmekteyim.” Asmaî, daha sonra Cefne'nin Hâris adlı bir oğlu olduğundan ve onun Hâris el-Ekber lakabıyla anıldığından bahsetmektedir. Onun Amr adlı oğluna tavsiyelerde bulunduğunu nakletmiştir. Amr'ın babasının tavsiyelerine uyarak çalıştığını ve babası gibi Suriye'deki Araplara lider olduğunu zikretmiştir. Amr b. Hâris'in her gece cariyesine kendisini muhakkak resmettiğini de aktarmıştır. Amr'ın kendisinden sonra lider olan Hâris el-Hattâr diğer adıyla Hâris el-'Arec'e tavsiyede bulunduğunu da aktarmıştır. İleride tekrar ele alacağımız Nâbîga ez-Zübyânî'nin (ö. 604 [?]) şiirinde övdüğü Amr'ın²²¹ babasının Hâris el-'Arec olduğunu belirtmiştir. Hâris'in oğlu olan Ebâ Münzir künyesiyle anılan Amr el-Muharrîk b. Hind'in babasından sonra hükümdar olduğunu belirtmiştir. Asmaî, onun “Muharrîk” lakabını almasının sebebinin ise kendisinden yaşça büyük adı Es'ad olan kardeşini öldüren Temîm kabilesine saldırarak onlarla şiddetli bir şekilde savaşması ve onları öldürüp 100 kişiyi de canlı canlı yakması olduğunu ifade etmiştir. Amr'dan sonra el-Eyhem'in başa geçtiğini belirten Asmaî, bu kişinin Amr'ın oğlu olup olmadığını belirtmemiştir. el-Eyhem'den sonra da oğlu Cebele'nin hükümdar olduğunu aktarmıştır. Cebele'nin Gassân kabilesinden kendisine tâbi olanlarla birlikte vergi tahsil ettiğini ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) peygamber olarak gönderildiği dönemde Cebele'nin hükümdar olduğunu, Hz. Ebû Bekir döneminde ve Hz. Ömer'in hilafetinin bir kısmında da hükümdarlığının devam ettiğini nakletmiştir.²²² Fakat Asmaî, Gassânîler'in ne kadar süre hüküm sürdüğünü zikretmemiştir.

İbn Habîb ise Gassânîler'in hâkimiyet sürelerini tam olarak ifade etmese de ilk hükümdar olarak zikrettiği Sa'lebe'nin İmparator Decius döneminde anlaşma yaptığını zikrederek devletin kuruluş tarihinin m. 249-251 yılları arasında olduğunu dolaylı da olsa vermiştir. İlk hükümdar Sa'lebe b. Amr'dan sonra sırasıyla Hâris b. Sa'lebe, Cebele b. Hâris, Hâris b. Cebele, Nu'man b. Hâris, Münzir b. Hâris,

²²¹ Cemil Sultan, *Nâbîga ez-Zübyânî*, Beyrut, Daru'l-Envâr, 1971, s. 20.

²²² Asmaî, *Târîhu'l-'Arab*, s. 112-111.

Müneyzir b. Hâris, Cebele b. Hâris, Ebî Şimr b. Hâris, Hâris el-A'rec b. Ebî Şimr ve en son da Cebele b. el-Eyhem'in geldiğini nakletmiştir.²²³

Hâris b. Amr'ın ilk Gassânî hükümdarı olduğunu söyleyen İbn Kuteybe ise ondan sonra Münzir Maüssema'yı öldüren ve el-'Arec lakabıyla tanınan Hâris b. Ebi Şimr'in ve ondan sonra da Hâris el-Esğâr'ın hükümdar olduğunu aktarmış ve Nâbiga'nın şiirini vermiştir:

هذا غلام حسن وجهه
مستقبل الخير سريع الاتمام
للحارث الاكبر والحارث
الاصغار والاعراج خير الانام²²⁴

Daha sonra Hâris el-Esğâr'ın kardeşi Nu'man b. Hâris'in Hucr b. Nu'man, Nu'man b. Nu'man ve Amr b. Nu'man adlı üç oğlu olduğundan, Hâris b. Ebî Şimr'in Amr b. Hâris, Münzir b. Hâris ve el-Eyhem b. Hâris, onun da Cebele b. el-Eyhem adlı oğulları olduğundan söz etmiştir. Daha sonra Cebele'nin son Gassânî hükümdarı olduğunu belirtmiştir.²²⁵

Ya'kübî, Gassânî hükümdarlarını şu şekilde sıralamıştır: Cefne b. Aleyye b. Amr, Hâris b. Mâlik b. Hâris b. Ğadab, Hâris el-Ekber b. Ka'b b. Aleyye, ondan sonra kardeşi Hâris el-A'rec, sonra kardeşi Hâris el-Esğâr, Cebele b. Münzir, Hâris b. Cebele, el-Eyhem b. Cebele ve Cebele b. el-Eyhem ve Hâris b. Ebî Şimr.²²⁶ Makdisî de Gassânî hükümdarlarını sırasıyla Hâris b. Amr, Hâris b. Ebî Şimr, Hâris el-Esğâr ve en son da Cebele b. el-Eyhem olarak kaydetmiştir.²²⁷

Mes'ûdî, Gassânî hükümdarlarının on bir tane olduğunu söylemiş fakat yedi isim zikretmiştir. İlk hükümdarın Hâris b. Amr b. Âmir b. Hârise b. İmriü'l-Kays b. Sa'lebe b. Mâzin olduğunu, ondan sonra Hâris b. Sa'lebe b. Amr b. Âmir'in, ondan sonra Nu'man b. Hâris b. Cebele b. Hâris b. Sa'lebe b. Amr'ın, ondan sonra Münzir Ebî Şimr b. Hâris b. Cebele'nin, ondan sonra Avf b. Ebî Şimr'in, ondan sonra Hz.

²²³ İbn Habîb, **Kitabu'l-muḥabber**, s. 371-372.

²²⁴ Nâbiga ez-Zübyânî, **Dîvân**, s. 74.

²²⁵ İbn Kuteybe, **el-Ma'ârif**, s. 642-644; Hazrecî, **el-'Uḫûd**, C: I, s. 15-17.

²²⁶ Ya'kübî, **Târîḫ**, C: I, s. 253.

²²⁷ Makdisî, **el-Bed' ve't-târîḫ**, C: III, s. 207-208.

Peygamber'in kendisine İslâm'a davet mektubu gönderdiği Hâris b. Ebî Şimr'in ve en son olarak da Cebele b. el-Eyhem'in geldiğini aktarmıştır.²²⁸

Hamza el-İsfahânî'nin belirttiğine göre ise, Gassânîler'in otuz iki hükümdarı olmuş ve toplamda 600 sene hüküm sürmüşlerdir. Hamza el-İsfahânî'nin verdiği hükümdarların listesi ve hüküm süreleri şöyledir:²²⁹

HÜKÜMDARLAR - HÂKİMİYET SÜRESİ	HÜKÜMDARLAR-HÂKİMİYET SÜRESİ
1. Cefne b. Amr Muzevkıya: 45	17. Nu'man b. el-Eyhem: 21
2. Amr b. Cefne: 5	18. III. Hâris b. el-Eyhem: 22
3. Sa'lebe b. Amr: 17	19. Nu'man b. III. Hâris: 18
4. I. Hâris b. Sa'lebe: 20	20. Münzir b. Nu'man: 19
5. Cebele b. I. Hâris: 10	21. Amr b. Nu'man: 33
6. II. Hâris b. Cebele (İbn Mariye):10	22. Hucr b. Nu'man: 12
7. Münzir el-Ekber b. II. Hâris: 3	23. IV. Hâris b. Hucr: 26
8. Nu'mân b. Hâris: 15,5	24. Cebele b. IV. Hâris: 17
9. Münzir el-Eşğar b. Hâris: 13	25. Hâris b. Cebele (İbn Ebî Şimr) 27
10. Cebele b. Hâris: 34	26. Nu'man b. Hâris (Ebû Kerb): 37
11. Eyhem b. Hâris: 3	27. el-Eyhem b. Cebele b. Hâris: 27,5
12. Amr b. Hâris: 26	28. Münzir b. Cebele b. Hâris: 13

²²⁸ Mes'ûdî, **Mürûcü'z-zeheb**, C: II, s. 85-86; İbn Haldûn, **Târîh**, C: II, s. 335-336; Hazrecî, **el-'Ukûd**, C: I, s. 17-18.

²²⁹ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 89-96; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam**, C: II, s. 212; İbnü'd-Devâdârî, Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek ed-Devâdârî (ö. 736/1336'dan sonra), **Kenzü'd-dürer ve câmi'u'l-gurer**, 9 c., thk. Edward Badeen, Beyrut, b.y., 1994, C: II, s. 350-353; İbn Haldûn, **Târîh**, C: II, s. 336-338; Hazrecî, **el-'Ukûd**, C: I, s. 21-25.

13. Cefne b. Münzir el-Ekber: 30	29. Şurâhîl ²³⁰ b. Cebele b. Hâris: 25
14. Nu'man b. Münzir el-Ekber: 1	30. Amr b. Cebele b. Hâris: 10
15. Nu'man b. Amr Münzir el-Ekber: 27	31. Cebele b. Hâris: 4
16. Cebele b. Nu'man: 16	32. Cebele b. el-Eyhem: 3

Ebü'l-Fidâ'ya göre hükümdarların isimleri sırasıyla şöyledir:

Cefne b. Amr Muzzeykiya, Amr b. Cefne, Sa'lebe b. Amr, Hâris b. Sa'lebe, Cebele b. Hâris, Hâris b. Cebele, Münzir el-Ekber b. Hâris, Nu'man b. Hâris, Cebele b. Hâris, el-Eyhem b. Hâris, Amr b. Hâris, Münzir el-Ekber'in oğlu Cefne el-Eşgâr, Nu'man el-Eşgâr, Nu'man b. Amr b. Münzir, (Babası Amr'ın hüküm sürmediğini zikreder.) Cebele, Nu'man b. el-Eyhem b. Hâris b. Sa'lebe, Hâris b. el-Eyhem, Nu'man b. Hâris, Münzir b. Nu'man, Amr b. Nu'man, Hucr b. Nu'man, Hâris b. Hucr, Cebele b. Hâris, Hâris b. Cebele, Nu'man b. Hâris (Ebû Kerb ve Gudâm lakaplarıyla tanınır), el-Eyhem b. Cebele b. Hâris, Münzir b. Cebele, Şurâhîl b. Cebele, Amr b. Cebele, Cebele b. Hâris b. Cebele ve Cebele b. el-Eyhem b. Cebele'dir. Ebü'l-Fidâ'ya göre de Gassânîler'in toplamda otuz bir hükümdarı vardır.²³¹

Nöldeke, Gassânîler'in kuruluş tarihini Bizans ile ittifak kurduğu yaklaşık m. 500 yılı olarak vermektedir. Bu nedenle ona göre Gassânî hükümdarlarının sayısı onu geçmez.²³² Muhtemelen bu tarihten önce Bizans kaynaklarında Gassânîler'in adı yer almadığı için Nöldeke, devletin ilk hükümdarının m. VI. yüzyılda ortaya çıktığını düşünmüş olabilir. Nöldeke'nin verdiği hükümdarların listesi ve hâkimiyet seneleri şöyledir:²³³

1. Ebû Şimr Cebele

yaklaşık m. 500-?

²³⁰ Adı İsrâfîl olarak da geçmektedir. İbn Sa'id el-Mağribî, *Neşvetü't-Şarab*, C: I, s. 205.

²³¹ Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtaşar*, C: I, s. 119-121.

²³² Nöldeke, *Ümerâi Gassân*, s. 57.

²³³ a.e. s. 57.

2. Hâris b. Cebele el-Ekber	m. 529-569
3. Ebû Kerb el-Münzir b. Hâris	m. 569-582
4. Nu'man b. Münzir	m. 582-583
5. Hâris el-Esğâr b. Hâris	m. 583-614 seneleri içerisinde
6. Hâris el-A'rac b. Hâris el-Esğâr	
7. Nu'man b. Hâris el-Esğâr	
8. Nu'man'ın kardeşi Amr	
9. Nu'man'ın oğlu Hucre	
10. Cebele b. el-Eyhem	m. 636

Zeydân, Gassânîler'in 600 sene hüküm sürdükleri görüşünü hatalı bulmaktadır. O bunun, Ebü'l-Fidâ'nın aktardığı onların buraya İslâm'dan 400 sene önce yerleştikleri²³⁴ bilgisine aykırı olduğunu savunur.²³⁵ el-İsfahânî'nin Arim selinin İslâm'dan 400 sene önce vuku bulduğunu söylemesi²³⁶ de Gassânîler'in 600 sene hüküm sürmediklerine işaret eder. Buna göre Zeydân, onların hâkimiyet sürelerinin 300 seneyi geçmediğini belirtir. O, bu görüşüne göre Gassânîler'in m. II. veya III. asırda buraya yerleştiklerini kabul etmiştir.²³⁷

Nöldeke, Bizans'ın Gassânîler'e “phylarch” ünvanını verildiği dönemden onların siyasî tarihlerinin başladığını kabul etmiştir. Ona göre bu ünvanı alan ilk kişi ise Hâris b. Cebele'dir. Nöldeke'ye göre Gassânîler'in hâkimiyet süreleri en geç m. V. yüzyıldan başlayıp²³⁸ İslâm'ın ortaya çıktığı tarihte sona ermektedir. Yani ona göre devletin hâkimiyet süresi bir yüzyılı geçmemektedir.²³⁹ Zeydân ise Nöldeke'nin kilise tarihleri, Arap şiirleri ve Bizans İmparatorluğu tarihinin vesikalarına dayandığını, bu nedenle Nöldeke'nin bazı mülâhazalarını doğru bulduğunu

²³⁴ Gassânîler'in buraya 400 sene önce geldikleri Kalkaşendî'de de aktarılmaktadır. Kalkaşendî, **Nihâyetü'l-ereb**, s. 217.

²³⁵ Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 252.

²³⁶ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 90.

²³⁷ Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 252.

²³⁸ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 8-9.

²³⁹ **a.e.**, s. 49-50.

aktarmıştır. Fakat Gassânî Devleti'nin onun dediği gibi sadece bir yüzyıl hüküm sürdüğü fikrine katılmadığını bildirmiştir.²⁴⁰ Günaltay da Zeydân'ın görüşlerine katılmış ve Hamza el-İsfehânî'nin Gassânîler'in hâkimiyet süresi hakkında aktardığı bilgilere ihtiyatla yaklaşılması gerektiği gibi Nöldeke'nin de vardığı bu sonucun kabul edilmesinin uygun olmadığını ifade etmiştir. Çünkü Nöldeke'nin listesinin Arap tarihçilerinin verdiği bilgilere de uygunluk göstermediğini belirtmiştir.²⁴¹ Ayrıca o, bu ihtilaflar sebebiyle Gassânî hükümdarlarının sayısı, hâkimiyet süreleri ve tahta çıkış sıraları konusunda kesin bir listenin oluşturulamayacağına da vurgu yapmıştır.²⁴² Cevâd Ali de, el-İsfehânî'nin Gassânîler'in hâkimiyet sürelerini 610 sene olarak aktarmasının abartılı olduğunu, eğer bu bilgi doğru kabul edilirse Gassânîler'in siyasî tarihinin yaklaşık miladi ilk asırda başlamış olması gerektiğini, bu görüşün de delilsiz bir görüş olduğunu, bu nedenle el-İsfehânî'nin hükümdarlar listesinde tekrarların ve eklemelerin bulunduğunu iddia etmiştir.²⁴³

Zeydân, el-İsfehânî'nin aynı dönemde hüküm süren ve bazı durumlarda birlikte hâkimiyet kuran kardeşleri ayrı dönemlerde hüküm sürmüş olarak kabul ettiğini söylemiş ve bu nedenle el-İsfehânî'nin sürelerde hata yaptığına işaret etmiştir. Buna göre Zeydân, el-İsfehânî'nin ve Ebü'l-Fidâ'nın rivayetlerine dayanarak Gassânî hükümdarlarının isimlerini ve her ismin yaklaşık hüküm süreleriyle birlikte bir liste hazırlamıştır. Bu liste şöyledir:²⁴⁴

Cefne b. Amr	m. 220
Amr b. Cefne	265
Sa'lebe b. Amr	270
I. Hâris b. Sa'lebe	287
Cebele b. I. Hâris	307
II. Hâris b. Cebele (İbn Mâriye)	317

²⁴⁰ Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 249; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 188.

²⁴¹ Fakat Nöldeke'nin Nu'man b. Münzir'den sonra zikrettiği Hâris el-Esğar ile oğlu Amr ve kardeşi Nu'man'ın Nâbîga ez-Zübyânî'nin şiirlerinde cömertlik ve ikramları takdirle anılan birer hükümdar olduklarını ifade etmiştir. Bkz. Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 194-195.

²⁴² a.e., s. 188.

²⁴³ Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 432.

²⁴⁴ Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 253-254; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 190.

Amr,	}	
Cebele,		
el-Eyhem,		327
Nu'man,		
Münzir el-Esğâr, Münzir el-Ekber		

Nu'man, III. Hâris, Nu'man, Cefne el-Muharrik, Amr(hükümdar olmadı) 380

↓
Nu'man

↓
Amr

↓
Nu'man

430

Hucr, Münzir, Amr

↓
Cebele

460

↓
IV. Hâris

486

↓
Cebele

512

↓
V. Hâris b. Ebi Şimr

529

↓
Nu'man b. Ebû Kerb

Cebele(hükümdar olmadı)

569

Şurahîl, el-Eyhem, Münzir, Amr, Hâris (hükümdar olmadı) 625

↓
Cebele

↓
Cebele

633

Zeydân'ın oluşturduğu bu hükümdarlar listesine göre Gassânîler, m. III. yüzyılın başlarında kurulmuştur. Gassânîler'in başlangıç dönemi el-İsfehânî'nin hükümdarlarının listesiyle ve Ebü'l-Fidâ'nın İslâm'dan dört asır önce Şam'a geldikleriyle ilgili rivayetine uygun düzenlenmiştir. Vehb b. Münebbih'in ve İbn Habîb'in aktardığı İmparator Decius döneminde (m. 249-251) Gassânîliler'in Dacâim'i yenmeleri de buraya m. III. asrın başlarında geldiklerine işaret etmektedir.²⁴⁵ Eğer Gassânîler'in dört asır önce buraya geldikleri doğru kabul edilirse bu görüş, Batlamyus'un aktardığı m. II. asrın ortalarında Gassân kabilesinin Tihame'de oldukları²⁴⁶ bilgisiyle de uyuşur. Ayrıca Günaltay da Zeydân'ın oluşturduğu bu listenin gerçeğe yakın olduğunu ifade etmiştir. Günaltay, devamla bu listedeki isimlerin sayısının Nöldeke'nin tespit ettiği isimlerden daha fazla olmasına Bizans'ın Gassânîler'in Havrân dolaylarına girişlerinden uzun süre sonra tanımış olmalarını sebep olarak göstermiştir. Ona göre bu dönemde Bizans, Suriye çöllerindeki değişime çok önem vermemiş fakat Sâsânîler'in güçlü dönemlerinde onlarla savaşılmaya başladıklarında Gassânîler'in yardımlarına ihtiyaç duymuş ve bu dönemden sonra onları tanımaya başlamışlardır.²⁴⁷

Zeydân, Arapça kaynaklarda V. Hâris b. Ebî Şimr'den sonra oğlu Nu'man b. Ebû Kerb'in hükümdar olduğunun zikredildiğini belirtmiştir. Fakat Rumların kaynaklarında Hâris'ten sonra oğlu Münzir'in ondan sonra da Münzir'in oğlu Nu'man'ın hükümdar olduğunun zikredildiğini ve bu konuda Arapların mı Rumların mı hatalı olduğunu bilmediğini aktarmıştır. Bu nedenle o kendi listesinde V. Hâris'ten sonra Münzir adını eklememiştir.²⁴⁸

Günaltay'ın da ifadesiyle diğer listelere göre gerçeğe en yakın²⁴⁹ hükümdarlar listesi Zeydân'ın Gassânî hükümdarlarına dair oluşturduğu listedir. Bizim kanaatimizde bu yöndedir. Ancak Zeydân'ın listesinde bazı isimler eksiktir. Bundan dolayı daha doğru bir hükümdar listesini ve hükümdarların hâkimiyet sürelerini çalışmanın sonundaki ekler kısmında zikrettik.

²⁴⁵ Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 293; İbn Habîb, **Kitabu'l-muḥabber**, s. 371.

²⁴⁶ Zeydân, **Târîḫü'l-'Arab**, s. 246; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 187; Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Tarihi**, s. 63.

²⁴⁷ Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 190.

²⁴⁸ Zeydân, **Târîḫü'l-'Arab**, s. 259.

²⁴⁹ Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 190.

Ulaşabildiğimiz bütün kaynaklardaki Gassânî hükümdarları listelerini sıraladıktan sonra bu hükümdarlar hakkında aktarılan bazı bilgileri kısaca zikretmemiz gerekmektedir. Diğer üç bölümde Gassânî hükümdar ve emîrlerinin siyasî tarihlerini Bizans, Sâsânî, Hîre ve diğer Araplarla ilişkileri bağlamında daha ayrıntılı olarak ele alacağız.

Cefne b. Amr: Daha önce de geçtiği gibi İbnü'l-Kelbî, Asmaî, Ya'kübî, Hamza el-İsfahânî ve Ebü'l-Fidâ'nın aktardıklarına göre ilk hükümdar olan Cefne b. Amr'ın hâkimiyet süresi 45 sene, üç ay olarak aktarılmıştır.²⁵⁰ el-İsfahânî ve Ebü'l-Fidâ'ya göre Selîh kabilesinden Dacâim'in krallarını öldüren ve ve Dacâim'e boyun eğdiren kişidir.²⁵¹ Ya'kübî, şanı yüce, zikretmeye değer ilk Gassân kralı Cefne'nin Bizans ile barış imzalayan kişi olduğunu da belirtmiştir.²⁵² Şam'ın köylerinde ve Cillik adlı köyde birçok binalar inşa etmiştir.²⁵³ Cefne'nin Sa'lebe, Amr, ve Hâris adlı üç çocuğu vardı.²⁵⁴

Amr b. Cefne: Vehb b. Münebbih'in aktardığına göre Gassânîler'in ilk hükümdarı olan Amr b. Cefne²⁵⁵ 5 yıl hüküm sürmüştü ve Hâlî Kilisesi, Eyyüb Kilisesi ve Hanâd Kilisesini inşa etmiştir.²⁵⁶ Amr'ın Sa'lebe adında bir oğlu olduğu zikredilmiştir.²⁵⁷

Sa'lebe b. Amr: 17 sene hüküm sürmüştü olan Sa'lebe'nin Akka²⁵⁸ ve Havran bölgesindeki Belkâ'ya yakın olan el-Ğadîr Sarayı'nı inşa ettiği²⁵⁹ ve Hâris ve Erkâm adında iki oğlu olduğu aktarılmıştır.²⁶⁰

Hâris b. Sa'lebe: 20 sene hüküm süren²⁶¹ Hâris'in Cebele ve Yezîd adlı iki çocuğu olduğu zikredilmiştir.²⁶²

²⁵⁰ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 90.

²⁵¹ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 90; Ebü'l-Fidâ', **el-Muhtaşar**, C: I, s. 119.

²⁵² Ya'kübî, **Târîh**, C: I, s. 253.

²⁵³ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 90; İbn Sa'id, Ebü'l-Hasan Ali b. Said Endülusi, **Neşvetü't-Şarab**, C: I, s. 200; Ebü'l-Fidâ', **el-Muhtaşar**, C: I, s. 119.

²⁵⁴ İbnü'l-Kelbî, **Neseb**, C: II, s. 433; a.mlf., **Cemhere**, s. 617.

²⁵⁵ Vehb b. Münebbih, **a.g.e.**, s. 300; Hüseyin eş-Şeyh, **el-'Arab**, s. 159.

²⁵⁶ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 90.

²⁵⁷ İbnü'l-Kelbî, **Neseb**, C: II, s. 433; a.mlf., **Cemhere**, s. 617.

²⁵⁸ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 91.

²⁵⁹ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 91; Ebü'l-Fidâ', **el-Muhtaşar**, C: I, s. 119; el-Âlûsî, Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şukrî b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî, **Bülûğu'l-ereb fi ma'rifeti aḥvâli'l-'Arab**, thk. Muhammed Behçet el-Eserî, 3. c., 2. bs., by., Daru'l-Kütübü'l-Misriyye, ts., C:I, s. 211-212.

²⁶⁰ İbnü'l-Kelbî, **Neseb**, C: II, s. 433; a.mlf., **Cemhere**, s. 617.

Cebele b. Hâris: Hâkimiyeti 10 sene süren Cebele'nin bu dönemde el-Kanâtir, Ezruhve el-Kastel'i inşaa ettiği zikredilmiştir.²⁶³

Hâris b. Cebele: Annesinin Mâriye Zâtu'l-Kırteyn bint. El-Erkâm b. Sa'lebe²⁶⁴ b. Amr b. Cefne'olduğu nakledilmektedir.²⁶⁵ Hâris'in Ma'ân²⁶⁶ şehrinde ikamet ettiği aktarılmıştır.²⁶⁷ Hâkimiyet süresi 10 yıl olan Hâris'in bu dönemde El-Hufeyr²⁶⁸, Kasr-ı Ebîr ve Kasr-ı Me'ân'ı inşa ettiği nakledilmiştir.²⁶⁹

Münzir el-Ekber b. Hâris, Nu'man b. Hâris, Münzir el-Eşğâr b. Hâris, el-Eyhem b. Hâris, Amr b. Hâris, Cebele b. Hâris: Aynı dönemde farklı yerlerde hüküm süren Hâris'in oğullarından Münzir el-Ekber 3 yıl, Nu'man 15 yıl, Münzir el-Eşğâr 13 yıl, el-Eyhem 3 yıl, Amr 26 sene 3 ay, Cebele ise 34 yıl hükümdar olmuştur.²⁷⁰ Cebele'den sonra hâkimiyet Münzir'in oğullarına geçmiştir.

Cefne el-Eşğâr b. Münzir: Hîre'yi yaktığı için el-Muharrik lakabıyla da tanınan Cefne el-Eşğâr 30 sene hüküm sürmüştür.²⁷¹ Kardeşi Nu'man b. Münzir sadece 1 sene hâkimiyet kurmuştur.²⁷²

Nu'man b. Amr b. Münzir: Süveyda Sarayı'nı ve Saydâ'daki²⁷³ Harb Sarayı'nı inşa eden kişidir²⁷⁴ ve 27 yıl hüküm sürmüştür. Münzir'in torunudur. Babası Amr kral olmamıştır.²⁷⁵

Cebele b. Nu'man: Sıffin'da²⁷⁶ ikamet ettiği ve hâkimiyet süresinin 16 yıl olduğu zikredilmiştir.²⁷⁷

²⁶¹ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 91.

²⁶² İbnü'l-Kelbî, **Neseb**, C: II, s. 433; a.mlf., **Cemhere**, s. 617.

²⁶³ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 91; Ebü'l-Fidâ', **el-Muhtaşar**, C: I, s. 119.el-Âlûsî, **Bülûgu'l-Ereb**, C:I, s. 212.

²⁶⁴ İbnü'l-Kelbî, **Neseb**, C: II, s. 433-434; a.mlf., **Cemhere**, s. 617-618.

²⁶⁵ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 91.

²⁶⁶ Belkâ bölgesinde bir şehir. Bkz. el-Hamevî, **Büldân**, C:V, s. 153.

²⁶⁷ İbn Sa'id, **Neşvetü't-ğarab**, C: I, s. 201.

²⁶⁸ el-Hufeyr, hacıların takip ettiği Zi'l Huleyfe ve Melel arasında bir yerdir. el-Hamevî, **Büldân**, C:II, s. 277.

²⁶⁹ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 91; Ebü'l-Fidâ', **el-Muhtaşar**, C: I, s. 119; el-Âlûsî, **Bülûgu'l-Ereb**, C:I, s. 212.

²⁷⁰ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 91-92.

²⁷¹ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 92; İbn Sa'id, **Neşvetü't-ğarab**, C: I, s. 202; Ebü'l-Fidâ', **el-Muhtaşar**, C: I, s. 120.

²⁷² el-İsfahânî, **Târîh**, s. 93.

²⁷³ el-Hamevî, **Büldân**, C:III, s. 437.

²⁷⁴ İbn Sa'id, **Neşvetü't-ğarab**, C: I, s. 202.

²⁷⁵ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 93.

Nu'man b. el-Eyhem ve Hâris b. el-Eyhem: Nu'man'ın 21 sene, Hâris'in ise 22 sene beş ay aynı dönemlerde hüküm sürmüşlerdir.²⁷⁸

Nu'man b. Hâris: 12 yıl hüküm süren Nu'man'ın bazı Hîre krallarını öldürdüğü zikredilmiştir.²⁷⁹

Münzir b. Nu'man, Amr b. Nu'man ve Hucr b. Nu'man: Nu'man b. Hâris'in üç oğlu da aynı dönemde hüküm sürmüşlerdir. Hâkimiyet süreleri Münzir b. Nu'man'ın on dokuz, Amr b. Nu'man'ın otuz üç sene dört ay, Hucr b. Nu'man'ın ise on iki senedir. Ondan sonra hükümdar olan Hâris b. Hucr'un 26 yıl hüküm sürdüğü aktarılmıştır.²⁸⁰

Cebele b. Hâris: Hâkimiyet süresi 17 sene bir ay olarak kaydedilen²⁸¹ ve m. 500 yılı civarında Filistin'de akınlar düzenleyen kişi olduğu aktarılmıştır.²⁸² Ayrıca Bizans'a hizmet eden Cebele'nin Bizans'a m. 497 senesindeki ayaklanmada yardım ettiği ve bu nedenle Bizans'ın ona phylarch ünvanını vererek Petra'ya emîr olarak atadığı kaydedilmektedir.²⁸³ Cebele, ileride de ayrıntılı bir şekilde aktaracağımız üzere m. 528 yılında Bizans ile Sâsânîler arasında vuku bulan ve Bizans'ın büyük bir yenilgi aldığı Thannuris savaşına katılarak orada hayatını kaybetmiştir.²⁸⁴

Hâris b. Cebele: Câbiye'de ikamet ettiği aktarılan Hâris b. Cebele diğer adıyla Hâris b. Ebî Şimr,²⁸⁵ varlığında şüphe olmayan ve şanı büyük olan ilk Gassânî hükümdarı şeklinde tanımlanmıştır.²⁸⁶ Biz de bu nedenle II. ve III. bölümlerde Hâris b. Cebele'den önceki ve sonraki dönem şeklinde dönemlendirme yapmayı daha uygun gördük. Hâris b. Cebele hakkında daha ayrıntılı bilgileri de bahsettiğimiz bölümlerde anlattığımız için burada tekrardan kaçınmak için zikretmedik.

²⁷⁶ Fırat kıyılarındaki Rikka'nın yakınında bir yerdir. Bkz. el-Hamevî, **Büldân**, C:III, s. 414.

²⁷⁷ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 93; İbn Sa'id, **Neşvetü't-ğarab**, C: I, s. 203; Ebü'l-Fidâ', **el-Muhtaşar**, C: I, s. 120.

²⁷⁸ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 93.

²⁷⁹ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 94; Ebü'l-Fidâ', **el-Muhtaşar**, C: I, s. 120.

²⁸⁰ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 94.

²⁸¹ el-İsfahânî, **Târîhu Sinî Mülûki'l-Arz ve'l-Enbiyâ'**, s. 94.

²⁸² Nöldeke, **Ümerâ-i Gassân**, s. 8; J. Schleifer, "Gassânîler", **İ.A.**, IV, s. 719.

²⁸³ Zeydan, **Târîhu'l-Arab**, s. 233; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 191.

²⁸⁴ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 75-77; Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 23;

https://translate.google.com/translate?hl=tr&sl=en&u=https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Thannuris&prev=search (18.05.2019).

²⁸⁵ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 94.

²⁸⁶ Nöldeke, **Ümerâ-i Gassân**, s. 10.

Münzir b. Hâris: Hâris'in ölümü üzerine yerine en büyük oğlu Münzir geçmiştir. Çok vahşi, kızgın ve yüreği coşkuyla yanan biri olarak tarif edilen Münzir, tahta geçtikten sonra kendini Hîreliler'in saldırılarına karşı koymaya adanmıştır.²⁸⁷ Bizans'ın ona karşı yaptığı suçlamalara rağmen Bizans'a hizmet etmeye devam eden Münzir, daha önce hiçbir Bizans emîrine takılmayan kraliyet tacıyla ödüllendirilerek²⁸⁸ Hâris'ten sonra Gassânî hükümdarları arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Fakat daha sonra ihanetle suçlanıp tutuklanmış ve İstanbul'a gönderilmiştir.²⁸⁹ Münzir hakkında II. ve III. bölümlerde daha ayrıntılı olarak bilgi vereceğimiz için burada daha fazla ayrıntıya girmemeyi tercih ettik.

Nu'man b. Hâris: Arap tarihçilerine göre Hâris'ten sonra yerine künyesi Ebû Kerb, lakabı Gudâm oğlu Nu'man b. Hâris geçmiştir. Kaynaklarda 37 sene hüküm sürdüğü aktarılan Nu'man b. Hâris²⁹⁰'in tam olarak hangi tarihler arasında hükümdar olduğu belli olmasa da muhtemelen Münzir b. Hâris'le birlikte aynı dönemlerde hüküm sürmüştür.

Nu'man b. Münzir: Münzir'in oğlu olan Nu'man babasının tutuklanmasının ardından Bizans'a isyan ederek Bizans sınırlarına saldırmaya başlamıştır. Fakat bu isyan hareketi uzun sürmemiş ve o da bir süre sonra babası gibi tutuklanarak İstanbul'a gönderilmiştir.²⁹¹ Nu'man b. Münzir döneminden sonra Suriye'de bir anarşi ortamı meydana gelmiş ve Arap kabileleri arasında kurulan birlik bozulmuştur.²⁹² Bu dönem sonrasındaki Gassânî hükümdarlarından son hükümdar Cebele b. el-Eyhem dışındaki hükümdarlar hakkında birçok kaynak ve araştırmacı çeşitli bilgiler aktarmışlardır. Bu konuyla alakalı bilgilere ileriki kısımlarda ayrıntılı bir şekilde yer vermeye çalıştık. Burada son olarak Cebele b. el-Eyhem'den kısaca bahsetmemiz yerinde olacaktır.

²⁸⁷ John of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, vi, 3, s. 370-371.

²⁸⁸ **a.e.**, iv, 39-42, s. 296-306.

²⁸⁹ **a.e.**, iii, 40-41, s. 236-240.

²⁹⁰ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 94; Ebü'l-Fidâ', **el-Muhtaşar**, C: I, s. 120.

²⁹¹ John of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, 3: 43, s. 242; Nöldeke, **Ümerâ-i Gassân**, s. 31; J. Schleifer, "Gassânîler", **İ.A.**, IV, s. 720.

²⁹² Nöldeke, **Ümerâ-i Gassân**, s. 31; J. Schleifer, "Gassânîler", **İ.A.**, IV, s. 720; Hitti, **İslâm Tarihi**, C: I, s. 122; a.mlf., **Tarih-u Suriye**, C: I, s. 450. Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 195.

Cebele b. el-Eyhem: Aktarıldığına göre Gassânîler'in son hükümdarıdır.²⁹³ Hayatı hakkında pek fazla bilgi olmayan Cebele'nin ata binince, ayaklarının yere değecek kadar uzun olduğu söylenmektedir.²⁹⁴ Yermük savaşında Bizans'ın yanında yer aldığı da aktarılmaktadır.²⁹⁵ Bizans'ın ve Gassânîler'in yenilgisiyle sonuçlanan savaşın²⁹⁶ sonunda Gassânî Devleti tamamen yıkılmıştır.

Burada bahsetmemiz gereken bir konu da son Gassânî hükümdarı Cebele'nin Müslüman olup olmadığı konusudur. Bazı rivayetlere göre Cebele'nin Humus'un fethinden önce Müslüman olduğu aktarılmıştır.²⁹⁷ Diğer bir rivayete göre Cebele'nin Yermük Savaşı'ndan önce Hz. Peygamber'in ona İslâm'a davet için elçi gönderdiği zamanda İslâm'ı kabul ettiği, Hz. Ömer zamanına kadar Müslüman olarak kalmıştır. Cebele'nin Müzeyne kabilesinden bir adamın gözüne vurması sebebiyle Hz. Ömer'in kısas uygulamak istemesi üzerine irtidat edip Bizans'a sığındığı da nakledilmiştir.²⁹⁸ Bazı kaynaklarda da Cebele b. el-Eyhem'in Yermük savaşından sonra Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Müslüman olduğu aktarılmıştır. Hz. Ömer'in (r.a) m. 638/639 yıllarında Suriye'ye geldiği ve yukarıda zikredilen olay olduktan sonra Cebele'nin dininden dönüp tekrar Hristiyan olarak Bizans'a sığındığı

²⁹³ İbn Düreyd, **el-İştikāk**, s. 436; İbn Habîb, **Kitabu'l-muḥabber**, s. 372; Mes'ûdî, **et-Tenbîh**, s. 162; Berrû, **Târîḥ**, s. 146; Cebele'nin phylarch olma ihtimalinin yüksek olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Shahîd, **BASÎC, I/I**, s. 651.

²⁹⁴ Mes'ûdî, **Mürûcû'z-zeheb**, C: IV, s. 263; Mustafa Fayda, "Cebele b. Eyhem", **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cebele-b-eyhem> (01.04.2019).

²⁹⁵ Vâkıdî, **Fütûhu's-Şâm**, s. 201-209; Muhammed Mebruk Nâfi'a, **Asru mâ kable'l-İslâm**, Windsor, Hindawi, 2017, s. 128; Shahîd, **BASÎC, I/I**, s. 637.

²⁹⁶ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, thk. Şevkî Ebû Halil, Dımaşk, Menşûrât-u Vizâretü's-Sekafiyye, 1997, s. 221-225; Ya'kûbî, **Târîḥ**, C: II, s. 29-30; Makdisî, **el-Bed' ve't-târîḥ**, C: V, s. 184-185;

²⁹⁷ Hz. Ömer, halife olduktan sonra Hâlid b. Velîd'i azledip Ebû Ubeyde'yi başkomutan tayin etmiştir. Ebû Ubeyde'nin Hâlid'i Humus'un fethi için görevlendirdiği bir sırada Hz. Ömer'den ona bir mektup gelmiş, mektup özetle şunlardan bahsetmiştir. Cebele, amcazadeleriyle Medine'ye uğradı. Orada Müslüman oldu ve hac maksadıyla birlikte gittikleri Mekke'de Cebele'nin eteğine bir adam bastı. Bunun üzerine Cebele, buna çok kızdı ve adama tokat attı. Adamın burnu kanayıp dört tane diş kırıldı. Ardından adam, Cebele'yi Hz. Ömer'e şikâyet etti. Hz. Ömer de bunun cezası olarak kısas uygulamak istedi fakat Cebele, hükümdar olduğu için kısas uygulanmasını kabul etmedi ve kaçıp Şâm'a gitti. Hz. Ömer de bu mektupta onun yakalanmasını istediğini belirtti. Bkz. Vâkıdî, **Fütûhu's-Şâm**, s. 143-144; Asmaî, **Târîḥu'l-'Arab**, s. 112; İbn Abdürabbih, **'İkdu'l-ferîd**, C: I, s. 310-311; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntaẓam**, C: IV, s. 257-258; İbn Kesîr, **Büyük İslâm Tarihi**, C: VIII, s. 112-114.

²⁹⁸ İbn Sa'd, **Ṭabaḳâti'l-kebir**, C: I, s. 228; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), **Târîḥu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(ṭabaḳâti'l) meşâhîr ve'l-a'lâm**, thk. Ömer Abdussemel Tedmûrî, 2. bs., 52 c., Beyrut, Dâru'l-Kitabu'l-'Arabî, 1990, C: IV, s. 27; Cevâd Alî, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 429; Bazı kaynaklarda da bu olayın Dımaşk'ta olduğu, Müzeyne'li bu adamın Ebû Ubeyde'ye gidip şikâyet ettiği ve onun kısas uygulanmasını istemesi üzerine Cebele'nin irtidat ettiği nakledilmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, **el-Muntaẓam**, C: IV, s. 256.

zikredilmiştir.²⁹⁹ Ayrıca Belâzürî, Hz. Ömer'in Yermük Savaşı'ndan sonra Cebele'ye birini yollayarak ona İslâm'a girip zekât ödemesini teklif ettiğini fakat onun bu teklife kendi dininde kalarak zekât ödemek istediği cevabını verdiğini nakletmiştir. Hz. Ömer de ya İslâm'ı kabul etmesi ya cizye ödemesi ya da istediği bir yere gitmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine Cebele, 30.000 adamıyla Bizans'a sığınmıştır.³⁰⁰

Cevâd Ali, kendi görüşünün, Cebele'nin hiçbir zaman İslâm'a girmediği yönünde olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Cebele ve kavmi Müslümanlar'la savaşta Bizans'ın yanında yer almışlar ve onlarla birlikte buldukları bölgeden ayrılmışlardır.³⁰¹ Mustafa Fayda, Cebele b. el-Eyhem'in Müslüman olması konusundaki rivayetlerin tutarsız olduğunu belirtmiştir. Ona göre gerçeğe yakın olan rivayet Belâzürî'nin naklettiği ikinci rivayettir.³⁰²

Tüm bu hususların yanısıra Hz. Ömer'in, Cebele'nin kendi bölgesinden ayrılarak Bizans'a sığındığı haberini duyunca pişman olduğu ve Ubâde b. Sâmit'in halifeye, "Eğer onun zekât vermesini kabul etseydin kendisini İslâmiyet'e ısındırmaş olurdu!" dediği kaydedilmiştir. Daha sonra Hz. Ömer, m. 642 senesinde Umeyr b. Sa'd el-Ensârî'nin komutasındaki büyük bir orduyu Bizans topraklarına göndermiştir. Hz. Ömer'in, Umeyr'den aralarındaki akrabalık dolayısıyla Cebele'nin dostluğunu ve gönlünü kazanması, dini üzerinde kalıp zekât verme teklifinin geçerli olduğunu söyleyerek onu İslâm topraklarına döndürmesini istediği de aktarılmıştır.³⁰³ Ancak bu daveti kabul etmeyen Cebele, Bizans topraklarında Hıristiyan olarak ölmüştür.³⁰⁴

²⁹⁹ İbn Kuteybe, **el-Ma'ârif**, s. 593; Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s. 223; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, C: IV, s. 27.

³⁰⁰ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s. 223-224; Ya'kûbî, **Târîh**, C: II, s. 37-38; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, **el-Egâni**, Matbaatü'l-Takdim, C: XIV, s. 4; Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 53.

³⁰¹ Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 430.

³⁰² Berrû, **Târîh**, s. 146; Mustafa Fayda, "Cebele b. Eyhem", **DİA**, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/cebele-b-eyhem> (02.04.2019).

³⁰³ Belâzürî, **Fütûhu'l-Buldân**, s. 224.

³⁰⁴ Mustafa Fayda, "Cebele b. Eyhem", **DİA**, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/cebele-b-eyhem> (02.04.2019).

2. BÖLÜM

GASSÂNÎLER'İN BİZANS İLE İLİŞKİLERİ

2.1. Hâris b. Cebele'den Önceki Dönem

Arap foederatisi içerisinde en güçlü ve en gelişmiş devlet olan Gassânîler,³⁰⁵ dönemin iki büyük gücünden biri olan Bizans ile her anlamda ilişki içerisinde olmuştur. Bu ilişkinin ne zaman başladığına dair farklı bilgiler mevcuttur. Bazı araştırmacılar bu ilişkinin m. VI. asırda başladığını iddia etmişlerdir. Fakat Arapça kaynakların bazılarına göre bu ilişkiler sanılanın aksine altıncı yüzyılda başlamamıştır. Gassân liderlerinden Sa'lebe b. Amr'ın kardeşi Ciz' b. Amr'ın³⁰⁶ Selih kabilesi vergi tahsildarını öldürmesiyle Gassân ile Selih-Bizans arasında vuku bulan son savaştan sonra Gassânîler galip gelmiş ve Bizans onlarla anlaşma imzalamak zorunda kalmıştır. İbn Habîb'in aktardığına göre bu anlaşma m. III. asrın ortalarında yapılmıştır. Bizans, Sâsânîler'in Gassânîler'le anlaşmasından korktuğu için hemen Sa'lebe'ye bir mektup göndermiş ve mektupta: “Sizler çok yiğit ve nüfus sahibi bir topluluksunuz. Siz Araplar içerisinde en güçlü ve sayısı en fazla olan kavmi öldürdünüz. Ve ben de sizi onların yerine getiriyorum,” diyerek onlarla Bizans anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma şartlarına göre Bizans ihtiyaç duyduğunda Araplar 40.000 kişi, Gassânîler ihtiyaç duyduğunda Bizans 20.000 kişi³⁰⁷ gönderecektir. M. 249-251 yılları arasındaki Bizans İmparatoru Decius bu anlaşmayı (Decius / ديقوس), Gassân lideri Sa'lebe'yle imzalamış ve onu Araplar üzerine lider olarak atamıştır.³⁰⁸ Bu bilgi Gassânîler ile Bizans'ın ilişkilerinin m. III. asırda başladığını göstermesi açısından önemlidir.

Yunan kaynaklarında ise Selih kabilesini yenerek Bizans'ın kendisiyle anlaşma imzalamasını sağlayan Gassânîler, altıncı yüzyıldan itibaren zikredilmeye başlanmıştır. Yunan tarihçilerinin ismini zikrettikleri ilk Gassân lideri Cebele'dir.

³⁰⁵ Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 22.

³⁰⁶ Ama İbn Kuteybe, onun nesebini, Ciz' b. Sinan olarak farklı şekilde vermektedir. İbn Kuteybe, **el-Ma'ârif**, s. 641.

³⁰⁷ Shahîd, bu anlaşmadaki sayıların kabul edilemeyeceğini orijinal metinde daha farklı rakamlar olması gerektiğini iddia etmiştir. Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 9.

³⁰⁸ İbn Habîb, **Kitabu'l-muḥabber**, s. 371-372; İbn Haldûn, **Târîḥ**, C: II, s. 334-335; Cevâd Ali, **el-Mufaṣṣal**, C: III, s. 397-398; Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, C: I, s. 276.

Cebele, 497 senesindeki bir ayaklanmada Bizans'a yardım etmiştir. Bizans da ona bu hizmetinden dolayı 'phylarch' ünvanını vererek onu Petra valiliğine atamıştır.³⁰⁹ Gassânîler'in adı bu dönemde yani İmparator Anastasius döneminde (m. 491-518) üç önemli Arap foederati grubuyla birlikte anılmıştır; m. V. yüzyılda baskın Arap foedaritisi Selîhîler, daha sonra gelerek onlara karşı çıkıp yerlerini ellerinden alan Gassânîler ve onlarla birlikte Bizans'la anlaşma imzalayan Kindîler.³¹⁰

Bizans, daha önce de ittifak kurduğu kabile olan Gassân kabilesi ve diğer bir güçlü kabile olan Kinde'yle bu dönemde anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Çünkü Gassân hükümdarlarından Cebele, m. 500 yılında Filistin sınırlarına saldırılar düzenlemeye başlamıştır.³¹¹ O dönem Kinde hükümdarı olan Hâris b. Amr'ın iki oğlu Hucr ve Ma'dikerib de Bizans kontrolündeki Suriye sınırlarına saldırılar düzenlemişlerdir.³¹² Bunun sonucunda Anastasius bir anlaşma imzalamaya karar vermiştir. Kinde şefi Hâris ile anlaşma imzaladığını gösteren pasaj şu şekildedir: "Anastasius'un Kinde şefi Hucr ve Ma'dikerib'in babası Hâris ve τὸν τῆς Θαλαβανῆς λεγομενον ile anlaşma imzaladığı dönemden sonra Filistin, Arabistan ve Fenike barış ve huzur içerisinde oldu." Shahîd, bu pasajda Gassân adının doğrudan geçmediğini fakat çevrilmeyen kısmın anlamının "Sa'lebe'nin oğlu" şeklinde çevrilmesi gerektiğini savunmuştur. Bizans'ın Hâris b. Amr el-Kindî ile birlikte Âlî Sa'lebe'den yani Gassânîler'den olan Hâris ile de anlaştığının bu pasajdan çıkarılabileceğini iddia etmiştir. Böylece Anastasius'un Hâris'in oğulları Hucr ve Ma'dikerib'in ve Gassânlı Hâris'in oğlu Cebele'nin 500 yılında Bizans sınırlarına düzenledikleri saldırıların önüne geçebilmek ve Filistin bölgesini kontrol altında tutabilmek için sadece Kindeli Hâris ile değil Gassânlı Hâris* ile de anlaşarak bu dönemde ikili bir foederati sürdürüldüğünü belirtmiştir.³¹³ Anastasius, 502 yılında

³⁰⁹ Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 255; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 191; Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Tarihi**, s. 64.

³¹⁰ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 3-6; Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 22; Takkuş, **Târîhu'l-'Arab**, s. 189.

³¹¹ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 8; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 191; J. Schleifer, "Gassânîler", **İ.A.**, C: IV, s. 719; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 48.

³¹² Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 440; Kelpetin, **Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 189.

* Muhtemelen burada bahsedilen Hâris, Cebele'nin babası olan ve m.486-512 yılları arasında hüküm süren Hâris b. Hucr'dur.

³¹³ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 3-6; Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 22; Kelpetin, **Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 189.

Gassân ve Kinde kabileleriyle aynı anda anlaşma imzalamış olmasına rağmen Gassânîler asıl foederati Arap kabilesi olarak anılmaya başlamıştır.³¹⁴

Anlaşma yapıldıktan bir sene sonra Bizans'ın Sâsânîler'e karşı düzenlediği bir sefer sırasında Gassânîler'in de Bizans'ın yanında yer alarak bu savaşa iştirak ettiği kaydedilmiştir. Bu sefer "*The Chronicle of Joshua the Stylite*" adlı kaynakta geçmektedir. Joshua, hem Bizans'ın müttefiki Gassânîler'in ve hem de Sâsânîler'in müttefiki Hîreliler'in bu savaşa katılımını belgelemiştir. 503 yılının Temmuz ayında Gassânîler, Hîre Araplarına karşı bir saldırı düzenlemiştir.³¹⁵ Joshua'nın metninde şu şekilde geçmektedir: "Sa'lebîler (Âli Sa'lebe) adı verilen Rum topraklarının Arapları da Nu'man'ın başkenti olan Hîre'ye gittiler ve oraya giden bir kabile buldular. ...peşlerine düştüler, onları yok ettiler ve develerini aldılar, ancak Hîre'de hiç kalmadılar, çünkü Hîre'nin sakinleri iç çöle çekilmişlerdi."³¹⁶

Shahîd, bu savaşa dair kaydedilen bu pasajı en önemli bölümlerden biri olarak görmektedir. Çünkü Joshua'nın metninde Gassânîler'in isminin Sa'lebîler veya Sa'lebe oğulları şeklinde kaydedildiğini ve onların bu isimle anıldıkları tek yerin bu metin olduğunu ifade etmiştir. Bunun aynı zamanda 502 yılında Kinde ile birlikte Gassânîler'in de foederati Arap kabilesinden olduğunu kanıtladığını belirtmiştir. Ayrıca Joshua'nın metninde savaşa katılan Bizans'a bağlı Araplar ve Sâsânî'ye bağlı Araplar'a atıflarda bulunsa da Hîre hükümdarı Nu'man dışında başka bir isim zikretmediğini nakletmiştir.³¹⁷

I. Justin (518-527) döneminde Bizans'ın iki foedaretisi olan Gassânî ve Kinde hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Daha çok bu dönem hakkında Hîre hükümdarı Münzir zikredilmektedir. Bunun temel nedeninin I. Justin döneminin yeni dinî politikasının, Monofizitlere (Anastasius'un Monofizitlerin lehine sürdürdüğü politikasının aksine) Bizans İmparatorluğu'nu Kalkedon mezhebine geri döndürmek niyetiyle zulmetmek olduğu ifade edilmiştir. Bu şiddetli politikanın Doğu'daki Monofizit piskoposlarının kovulmasıyla gerçekleştirildiği ve bunun da I.

³¹⁴ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 3-6; Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 22; Takkuş, **Târîhu'l-'Arab**, s. 189.

³¹⁵ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 12-13.

³¹⁶ Joshua, **The Chronicle of Joshua the Stylite**, ed. ve çev. W. Wright, Cambridge, b.y., 1882, s. 45-46; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 12-13.

³¹⁷ **a.e.**, s. 13.

Justin döneminde Gassânîler'in görünmezliğinin arka planını oluşturduğu kaydedilmiştir. Monofizit mezhebine bağlı Gassânîler, bu durum karşısında basitçe geri çekilmişler, hatta belki de Bizans hizmetinden ayrılıp isyan etmişler, I. Justin'in saltanatının son yılına ve Monofizitlere karşı daha ılımlı olan I. Justinianus'un (527-565) ilk yılına kadar geri dönmemişlerdir. Monofizit hareketini kurtarmak için çabalayan babası Hâris gibi Cebele'nin de Monofizit mezhebine bağlı olduğu aktarılmıştır. Bu nedenle I. Justin Monofizit yapıyı sökmeye çalıştığında, Gassânîler buna öfkelenerek tepki göstermiştir.³¹⁸ Ayrıca I. Justin'in 519/20 tarihli ve tüm askerlerin ya Kalcedon'a bağlanmalarını ya da ödeneklerini ve diğer ayrıcalıklarını yitireceklerini söyleyen fermanını da gözden kaçırmamak gerekmektedir.³¹⁹ Bunun Doğu'daki foederatiye uygulanıp uygulanmadığı tam olarak belli olmasa da, eğer uygulanmışsa bu durumun Gassânîler'in imparatorluğun hizmetinden çekilmesine yol açma ihtimali çok yüksektir.³²⁰

Fakat Shahîd, son zamanlarda bulunan Beth-Arsham'daki³²¹ Monofizit rahiplerinden Simeon'un yazdığı yeni bir belgenin bulunmasının Gassânîler'in geri çekilmelerinden önceki durumları hakkında bilgi verdiğini belirtmiştir. Bu belgede "Temmuz 519'da Simeon, zulüm gören Necran Araplarına ve Güney Arabistan'ın sınırlarında bulunan Himyerîler'e yardım etmesi için Câbiye'de bulunan Gassânî hükümdarı Cebele'nin askeri kampına geldiği" ifadelerinin yer aldığını aktarmıştır. Mektupta tam olarak şu şekildedir: "Bu mektubu size, Babanıza yazdık, 'Asny (Gassânîler) hükümdarı Gbala (Cebele)'nin Gbyta (el-Cabiya) adı verilen yerdeki kampından bu yılın Tammuz (Temmuz) ayında, sekiz yüz otuz Alqsndr (Alexander)." Shahîd, bu belgedeki ifadelerden onların bu dönemde de federal bir varlığa sahip oldukları ve ayrıca onların Golan'daki Câbiye'de ikamet ettiklerinin

³¹⁸ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 34.

³¹⁹ Aleksander Aleksandroviç Vasiliev (ö. 1953), **Justin the First**, Cambridge Massachusetts, Dumbarton Oaks Studies, 1950, s. 242; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 36; Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 23.

³²⁰ Shahîd, onların isyan ederek çekildikleri yerin Hâris'in oğlu Münzir'in de isyan ederek çekildiği, Arap Yarımadasının sınırlarının doğu tarafı ve muhtemelen Sirhân vadisine ve Hicaz'ın kuzeyine doğru bir bölge olduğunu ve burasının onlar için doğal bir sığınak alanı olduğunu belirtmiştir. Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 36-37; Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 23.

³²¹ Dicle kenarlarında bulunan Ktesifon-Seleucia şehirlerinin yakınındadır. https://translate.google.com/translate?hl=tr&sl=en&u=https://en.wikipedia.org/wiki/Simeon_of_Beth_Arsham&prev=search (18.05.2019).

anlaşıldığını ifade etmiştir.³²² Bu geri çekilmenin ne zaman olduğu tam olarak belli olmasa da, Simeon'un Cebele'nin, el-Câbiye'de yerleşmiş olduğunu tespit ettiği 519 Temmuz'a kadar gerçekleşmediği açıktır. Yani yaklaşık olarak Temmuz 519 (daha önce de olabilir) da başlayıp hükümdar Cebele'nin 528 yılında Thannuris Savaşı'na katıldığında (daha sonra da olabilir) bittiği söylenebilir.³²³

Shahîd, yukarıda zikri geçen Simeon'un mektubundan hareketle Cebele'nin 520 yılında Cabiye'de askerî karargâhında olduğunu ve 528 de Thannuris savaşında ölen Gassan hükümdarının o olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda onun 520 yılında bir asker olduğunu, Affar lakabının sahibi olduğunu ifade etmiştir.³²⁴

Cebele'den sonra lider olan Hâris adlı oğlunun³²⁵ yanında bir de Cebele'nin Ebû Kârib³²⁶ adlı bir oğlu olduğu da aktarılmıştır.³²⁷ Shahîd bu bilgiyi Procopius'a (ö. 570) dayanarak vermiştir.³²⁸ Ancak Procopius'un Hâris'ten bahsettiği kısımda Cebele'nin oğlu ifadesi geçmektedir. Fakat Shahîd'in Procopius'da Ebû Kârib'e (Abochorabus) işaret ettiği kısımda sadece Ebû Kârib'in I. Justinianus'a hediye olarak Phoinikon (Palm Groves)³²⁹ vermesi üzerine Palaestina Tertia³³⁰, ya phylarc olarak atandığı nakledilmiştir.³³¹ Ancak Ebû Kârib'in Cebele'nin oğlu olduğuna dair bir kayıt tarafımızca tespit edilememiştir. Shahîd'in Ebû Kârib'in Cebele'nin oğlu olduğunu neye dayanarak söylediği belli olmasa da bu iki ismin I. Justinianus döneminde yaşamış olmalarından dolayı bu iddianın ortaya çıktığı düşünülebilir. Eğer Shahîd'in bu bilgisi doğru kabul edilirse Cebele'den sonra Hâris ve Ebû Kârib'in ikili bir yönetim sürdürdüğü sonucuna ulaşılabilir. Fakat kaynaklarda Ebû Kârib hakkında yukarıda bahsedilen dışında başka bir bilgi yer almamaktadır. Muhtemelen Gassânîler, geri çekilme sırasında Ebû Kârib'in phylarc olarak atandığı

³²² Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 32-33.

³²³ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 36-37; Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 23.

³²⁴ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 48, 64.

³²⁵ Procopius, **History Of The Wars**, Book: I, xvii. 47, s. 159.

³²⁶ **a.e.**, xix. 10-13, s. 181.

³²⁷ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 38.

³²⁸ **a.e.**, s. 38.

³²⁹ Procopius, **History Of The Wars**, Book: I, xix. 10-13, s. 181.

³³⁰ Negev, Sina ve Ölü Deniz'in güneyinde, Transjordan'ın güney batısındaki alanı kapsayan bir Bizans eyaletidir. Doğu Piskoposluğunun bir parçası olan il, 6. yüzyılda Arabistan Petra'dan ayrıldı. https://translate.google.com.tr/translate?hl=tr&sl=en&u=https://en.wikipedia.org/wiki/Palaestina_Salutaris&prev=search (14.05.2019).

³³¹ Procopius, **History Of The Wars**, Book: I, xix. 10-13, s. 181; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 38.

Palaestina Tertia'ya sığınmışlar ve Ebû Kârib 530 yılından sonra da burada kalmayı tercih etmiştir.³³²

Tüm bu bilgiler düşünüldüğünde Gassânîler'in Bizans ile ilişkilerinin m. VI. asırda başladığı iddiası zayıflamaktadır. Bizans kaynaklarında Gassân adının çokça zikredilmeye başlaması Selîh kabilesinin gücünü yitirmesiyle birliktedir. Fakat bu, Gassânîler'in Bizans ile olan ilişkilerinin geç bir dönemde başladığını göstermemektedir. Aksine kayda değer ilişkiler bu tarihten itibaren başlamıştır demek daha doğru olur. Çünkü Bizans her zaman güçlü olarak gördüğü bir devlet ile anlaşma yapma siyasetini gütmüştür. Güçlü bir siyasî erke sahip olup Bizans'ın dikkatini çekmek için uzun bir süreye ihtiyaç duyulduğu düşünüldüğünde Gassânîler'in kendi özerk devlet yapısını Bizans'ın farkedebilmesi için uzun bir sürenin geçmesi gayet makuldür. Ayrıca Nabatîler'in ve Tedmürlüler'in Bizans ile ilişkileri düşünüldüğünde onların da ancak güçlü oldukları dönemlerde Bizans ile ilişki içerisine girmeleri bu hususu destekleyen bir durumdur.

2.2. Hâris b. Cebele'den Sonraki Dönem

527'de başlayan ilk Sâsânî-Bizans savaşı ile Bizans sınırları İmparator I. Justin döneminde Hîre Araplarının saldırılarına maruz kalmıştır. Gassânîler, I. Justin'den sonra başa gelen I. Justinianus'un 527 Ağustos'unda imparatorluğu tek eline almasından kısa bir süre sonra Bizans'ın hizmetine geri dönmüş ve Sâsânîler'le yapılan savaşlarda Bizans tarafında yer almaya başlamışlardır.³³³

I. Justin döneminde Bizans'ın hizmetinden çekildikten sonra Gassânîler, I. Justinianus saltanatının ilk yılında geri dönmüş ve 528 senesi Nisan ayında Hâris, Hîre hükümdarı Münzir'e karşı düzenlediği bir saldırıda zafer kazanmıştır.³³⁴ Bu saldırının sebebi Münzir'in bir Bizans phylarchına saldırması ve onu yakalayıp öldürmüş olmasıdır. Bunu öğrenen İmparator I. Justinianus, Fenike, Arabistan ve Mezopotamya duxlerine ve phylarclarına onun peşinden gidip ordusunu takip

³³² Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 38.

³³³ **a.e.**, s. 62.

³³⁴ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 10; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 191; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 62.

etmelerini emretmiştir. Gönderilen bu grup içerisinde Hâris ve ordusu da yer almış ve bu saldırıları zaferle sonuçlanmıştır.³³⁵

Procopius, o dönemde Hîre hükümdarı Münzir'in Bizans için çok zorlu ve tehlikeli bir düşman haline geldiğini, onun Sâsânî'ye bağlı bölgedeki Araplar üzerinde egemenlik sağlamış bir hükümdar pozisyonunda olduğunu, sürekli Bizans sınırlarına saldırılarda bulunduğunu ve onu artık hiçbir Bizans askerinin veya duxünün engelleyemediğini aktarmıştır. Bu nedenle Bizans İmparatoru I. Justinianus'un Münzir'e engel olması için mümkün olduğunca çok sayıda Arap kavminin üzerine babasının ölümünden sonra Hâris b. Cebele'yi (Αρεθαν του Γαβαλα)³³⁶ phylarch³³⁷ unvanı vererek hükümdar olarak atadığını belirtmiştir.³³⁸ Câbiye'de ikamet eden Cebele'nin oğlu Hâris diğer adıyla Hâris b. Ebî Şimr,³³⁹ varlığında şüphe olmayan ve şanı büyük olan ilk Gassânî hükümdarı şeklinde anlatılmaktadır.³⁴⁰

Procopius, Hâris'e phylarch unvanının tam olarak hangi tarihte verildiğini aktarmamıştır. Nöldeke ve Hitti bu unvanın Hâris b. Cebele'ye m. 529 senesinde verildiğini kaydetmişlerdir.³⁴¹ Hâris'in m. 529 senesindeki Samaritainler* ayaklanmasında en çok çaba sarfeden ve Şam berberîlerine karşı saldırılar düzenleyen kişi olduğu da aktarılmıştır.³⁴² Onlara karşı Filistin phylarchı sıfatıyla kazandığı zafer sebebiyle kendisine "basiliyus"³⁴³ unvanının verildiği³⁴⁴ ve Petra

³³⁵ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 70-71.

³³⁶ İngilizce metinde phylarch ismi geçmektedir. Bkz. Procopius, **History Of The Wars**, Book: I, xvii, 43-48, s. 159. Fakat Nöldeke, Procopius'un ona "Melik" unvanı verildiğini aktardığını belirtir. Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 11.

³³⁷ Büyük emîr bkz. Ahmet Ağırakça, "Gassânîler", **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gassaniler> (07.04.2019).

³³⁸ Procopius, **History Of The Wars**, Book: I, xvii, 43-48, s. 159; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 405; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 95-96.

³³⁹ el-İsfahânî, **Târîh**, s. 94; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 63.

³⁴⁰ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 10.

³⁴¹ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 10; Hitti, **İslâm Tarihi**, C: I, s. 120; a.mlf., **Târîhu Suriye**, C: I, s. 447.

* Samirîler olarak da geçen bu kabile Yahudiler'den kan bağıyla ayrılırlar. Fakat dinî ve kültürel olarak onlara yakındırlar. Yahûdiler gibi onlar da Yehova'ya inanırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehrân, **Dirâsât**, s. 568.

³⁴² İbn Haldun, **Târîh**, C: II, s. 260; Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 11.

³⁴³ Kral anlamına gelmektedir. Hakkı Dursun Yıldız, "Arabistan", **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/arabistan#2-tarih> (11.10.2019).

³⁴⁴ Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 191; Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Tarihi**, s. 64; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 95-96; Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 23.

bölgesi emîrliğine atandığı nakledilmiştir.³⁴⁵ Böylece Selîh kabilesinden sonra Hâris b. Cebele döneminde Gassânî Devleti Bizans için tam anlamıyla bir tampon devlet haline gelmiştir.³⁴⁶

Hâris'in uzun süren hükümdarlık döneminin büyük kısmı Bizans'ın menfaatleri uğruna yaptığı savaşlarla doludur.³⁴⁷ Hâris, 19 Nisan 531'de Bizans komutanı Belisarius ile Bizans-Sâsânî savaşına katılmış fakat savaş Bizans'ın yenilgisiyle sonuçlanmıştır.³⁴⁸ Savaşın sonunda Sâsânîler'in rütbesi "dux" olan Amr adlı bir şahsı da esir ettiği zikredilmiştir.³⁴⁹ Bu savaş Sâsânî-Hîre ile ilişkiler kısmında daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Hâris, 541 senesinde komutan Belisarius ile birlikte Mezopotamya'da bir savaşa katılmıştır. Fakat bu savaştan bir sene önce Kindeli ünlü şair İmriü'l-Kays'ın zırhlarını Teyma hâkimi Yahûdî Samuel b. Âdiyâ'ya³⁵⁰ emanet ederek Bizans'a gitmesinde Hâris aracı olmuştur.³⁵¹ Bu olayın tam olarak hangi tarihte vuku bulduğu belirtilmemiş fakat şair İmruülkays'ın Sâsânî hükümdarı Enüşirvan (531-579) döneminde yaşadığı³⁵² ve İmruülkays'ın bu olaydan sonra 540 senesi civarında³⁵³ öldüğü aktarıldığına göre bu olayın 540 yılında gerçekleşmiş olma ihtimali vardır. Bu olay özetle şu şekilde cereyan etmiştir: İmruülkays, Hîre hükümdarı Münzir'in güçleriyle başa çıkamayınca Teymâ sahibi Samuel'e gelmiş ve bir müddet onun yanında kalmıştır. Sonra ondan kendisini Bizans İmparatoruna ulaştırması için Hâris'ten bir mektup yazmasını rica etmiştir. Samuel onun bu isteğini kabul etmiş ve

³⁴⁵ Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Tarihi**, s. 64.

³⁴⁶ Hitti, **İslâm Tarihi**, C: I, s. 120.

³⁴⁷ **a.e.**, C: I, s. 120.

³⁴⁸ Procopius, **History Of The Wars**, Book: I, xviii, s. 163; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 407; Hüseyin eş-Şeyh, **el-'Arab**, s. 160.

³⁴⁹ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 18; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 407.

³⁵⁰ Tam adı, Samuel b. Âdiyâ b. Rifâ'a b. Hâris b. Sa'lebe b. Ka'b b. Amr b. Âmir'dir. Teyma'nın sahibidir. Vefası ile meşhur bir darb-ı mesele konu olmuştur. Bkz. İbnü'l-Kelbî, **Cemhere**, s. 618-619; İbn Düreyd, **el-İştikak**, s. 436;

<https://translate.google.com.tr/translate?hl=tr&sl=en&u=http://www.jewishencyclopedia.com/articles/13089-samuel-ibn-adiya&prev=search> (16.04.2019); babasının Yahûdî annesinin Gassânî olması dolay Gassân emîrleriyle bir bağı, ilişkisi vardı. Bkz. İbn Haldun, **Târîh**, C: II, s. 330; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: VI, s. 577.

³⁵¹ Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 193.

³⁵² İbn Kuteybe, **eş-Şi'r ve's-Şu'arâ'**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, 2 c., Kahire, Daru'l-Maarif, 1958, C: I, s. 115; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 410.

³⁵³ Ahmet Savran, "İmruülkays b. Hucr", **DİA**, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/imruul-kays-b-hucr> (10.06.2019).

İmruülkays, ailesini ve zırhlarını onun yanına bırakıp Hâris'in yanına gitmiştir. Hâris'in tavsiye mektubu sayesinde Bizans İmparatorunun yanına varan İmruülkays, iyi karşılanmış ve kendisine ikramda bulunulmuştur. İmparatorun Hîre hükümdarı Münzir'e karşı kendisine yardım etmesini istemiş, imparator da yardım isteğini kabul etmiştir. İmruülkays dönüşte Ankara'da ölünce,³⁵⁴ Hâris³⁵⁵, Samuel b. Âdiyâ'nın yanına gidip ondan İmruülkays'ın bırakmış olduğu yüz zırhı ve diğer emanetlerini kendisine vermesini istemiş; fakat Samuel bunları ona vermemiştir. Bunun üzerine Hâris, Samuel'in bir oğlunu kalenin dışında bularak esir almıştır. Daha sonra da: "Zırhları bana vermezsen oğlunu öldüreceğim," demiştir. Buna rağmen Samuel, bunu reddetmiştir. Bunun üzerine Hâris de onun oğlunu öldürmüştür. Samuel'in bu vefası Araplarda darbimesel olarak anlatılmıştır.³⁵⁶

Bu olay Hâris'in Bizans İmparatorları nezdindeki konumunu da göstermektedir. İmruülkays, kendisi Bizans'ın ikinci foederatisi olan Kinde'nin son hükümdarlarından Hucr'un oğlu³⁵⁷ olmasına rağmen Bizans İmparatoruyla görüşmek için Hâris'in aracılık yapmasını istemiştir. Bu durum Gassânîler'in önceki dönemlerde birlikte ikili bir foederati yürüttükleri Kinde'den daha üstün bir pozisyonda olduğunu göstermektedir.

Bu olaydan bir sene sonra yani 541 senesinde Hâris, komutan Belisarius ile birlikte Mezopotamya'da savaşmış, ancak belli başlı bir zafer kazanamadan geri dönmüşlerdir. Fakat dönüş yolunda Hâris, ordunun kullandığı yoldan farklı bir yol izlemiştir. Bu Bizans'ın onun samimiyetinden şüphelenmesine neden olmuştur. Bu olaydan sonra Bizans askerleri onun ihanet etmesinden korkarak hareketlerini

³⁵⁴ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'ara*, C: I, s. 119; Makdisî, *el-Bed ve't-târih*, C: III, s. 20; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C: I, s. 404-406; Ebü'l-Fida, *el-Muhtaşar*, C: I, s. 124; İbnü'd-Devâdârî, *Kenz*, C: II, s. 330; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C: III, s. 410-411; Ahmet Savran, "İmruülkays b. Hucr", *DİA*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/imruulkays-b-hucr> (10.06.2019).

³⁵⁵ Bu kişinin Hâris b. Cebele olmadığı, Hîre hükümdarı Münzir'in gönderdiği Hâris b. Zâlim olduğu da aktarılmıştır. Bkz. Günaltay, *Arap Tarihi*, s. 206, n. 260.

³⁵⁶ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'ara*, C: I, s. 119; Makdisî, *el-Bed ve't-târih*, C: III, s. 20; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C: I, s. 404-406; Ebü'l-Fida, *el-Muhtaşar*, C: I, s. 124; İbnü'd-Devâdârî, *Kenz*, C: II, s. 330; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C: III, s. 410-411; Bu rivayeti Seâlibî'de zikretmiş fakat Gassânî hükümdarının adını zikretmemiş sadece Suriye meliklerinden bir melik demekle yetinmiştir. Bkz. Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail es-Seâlibî (ö. 429/1037-1038), *Şimârü (semerü)'l-kulûb fi'l-muzâf ve'l-mensûb*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003, s. 113-114.

³⁵⁷ Ahmet Savran, "İmruülkays b. Hucr", *DİA*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/imruulkays-b-hucr> (10.06.2019).

izlemeye başlamışlardır.³⁵⁸ Fakat aradan kısa bir zaman geçtikten sonra m. 544'te Münzir'in Hâris'in bölgesine saldırması ile Hâris'in Bizans'a ihanet etmediği anlaşılmıştır.³⁵⁹

M. 544'deki saldırıdan on sene sonra m. 554 Haziran ayında Hâris ve Münzir arasında Kinnesrin'de³⁶⁰ vuku bulan savaşta Hâris, Münzir'i ağır bir yenilgiye uğratmış³⁶¹ ve Münzir'in iki oğlunu ele geçirmiştir.³⁶² Savaşa Bizans'ın katılımı olmadığı için bu olay Hîre ile ilişkiler bölümünde daha ayrıntılı olarak incelenecektir.

Hâris yaşı ilerleyince çocuklarından birini kendi halefi olarak tayin etmeyi düşünmüştür. Fakat bu tayini İmparator I. Justinianus'un yapmasının daha iyi olacağına karar vermiştir. Çünkü İmparator I. Justinianus da yaşlanmıştır ve o ölmeden evvel oğulları arasında bir ihtilaf çıkmaması için bir halef tayin edilmesini gerekli görmüştür.³⁶³ Böylece o, hem Hîre tahtına yeni geçen Amr b. Hind'le gerçekleştirilecek mücadeleyi görüşmek ve gerekli tedbirleri almak hem de kendisine halef belirlenmesi için m. 563 senesinde İstanbul'a gitmiştir.³⁶⁴ Hâris'in bizzat giderek halef tayin etmesinin asıl nedeni oğulları arasında Monofizit mezhebine bağlı olmayanların bulunmasıdır. Hâris'in kendi gibi Monofizit savunucusu oğlunu halef tayin ettirmek istemesinin bu ziyaretin amaçlarından biri olabileceğine dikkat çekilmiştir.³⁶⁵

Hâris, İstanbul'daki bu ziyareti sırasında başkent sakinleri üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Onun heybetli ve azametli bir adam olmasından dolayı annelerin çocuklarını onun ismiyle korkuttuğu aktarılmıştır.³⁶⁶ Hatta İmparator II. Justin'in akli dengesini yitirdikten sonra onu susturmak için "Hâris senin için gelecek, az sonra

³⁵⁸ Procopius, **History Of The Wars**, Book: II, xix, s. 423; Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 18; J. Schleifer, "Gassânîler", **İ.A.**, C: IV, s. 719; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 407; Hüseyin eş-Şeyh, **el-'Arab**, s. 160.

³⁵⁹ Procopius, **History Of The Wars**, Book: II, xxviii, s. 519; Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 18.

³⁶⁰ Halep'e bağlı Şam vilayetlerindedir. Bkz. el-Hamevî, **Büldân**, C: IV, s. 403-404.

³⁶¹ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 19.

³⁶² Procopius, **History Of The Wars**, Book: II, xxviii, s. 519.

³⁶³ Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 259; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 192; Takkuş, **Târîhu'l-'Arab**, s. 416; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 283.

³⁶⁴ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 282-285; Kelpetin, **Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 161.

³⁶⁵ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 282-285.

³⁶⁶ Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 259; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 191.

burada olacak, kaç ve saklan!” dendiği aktarılmıştır.³⁶⁷ Kendisi de İstanbul’da gördüğü bolluğa ve ihtişama hayran kalmıştır.³⁶⁸

Monofizit mezhebine bağlı olan Hâris, İstanbul ziyaretinde I. Justinianus’un hükümdarlığı döneminde devletle ilişkisi kesilen Monofizit mezhebi mesuplarının acılarına son vermek için Ya’kub el-Berdâî ve arkadaşı Teodorus’u Suriye Arapları bölgesi piskoposluğuna tayin ettirmeyi başarmıştır.³⁶⁹ Böylece bu, Ortodoksların baskısına maruz kalan Monofizitlerin bir dayanağı olmuştur.³⁷⁰ Hâris, bu sayede Monofizitliğin kendi ve oğlu döneminde Suriye’de yayılmasını sağlamıştır.³⁷¹ Aynı zamanda Monofizit dindaşları arasındaki anlaşmazlıklara da çözüm bulmaya çalışmıştır.³⁷²

İstanbul ziyaretini ne zaman sona erdirdiği belli olmayan Hâris, bu ziyaretinden altı sene sonra yani m. 569 senesinde vefat etmiştir. Hâris b. Cebele’nin hâkimiyet süresi kırk yıl sürmüştür. Gassânîler’in Suriye civarında, tanınmış bir hükümdariyet ikametgâhı olan Cillik bölgesini sarsan bir deprem sonucu ölmüş olabileceği aktarılmıştır.³⁷³ Hâris dönemi Gassânî Devlet’i için en parlak olmuştur. Onun döneminde devletin sınırları Petra yakınlarından, Petra’nın kuzeyinde bulunan Rusâfe’ye³⁷⁴ kadar Belkâaa, Safâ³⁷⁵ ve Harran’ı kapsayan bir alana kadar uzamaktaydı.³⁷⁶ Bizans nazarında yüksek bir konuma ve büyük bir şöhrete sahip olan Hâris, cesareti ve gücü ile mübalağa ile anlatılan bir şahsiyetti.³⁷⁷

³⁶⁷ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 288.

³⁶⁸ Zeydân, **Târîhu’l-’Arab**, s. 259; Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 20-21; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 192; Hitti, **Târîhu Suriye**, C: I, s. 448; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 409-410; Takkuş, **Târîhu’l-’Arab**, s. 417; Kelpetin, **Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 161.

³⁶⁹ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 20-21; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 192; Hüseyin eş-Şeyh, **el-’Arab**, s. 161; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 287; a.mlf., “Ghassân”, **EI²** (İng.), II, 1020-1021; Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 23; Kelpetin, **Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 161.

³⁷⁰ Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 192-193.

³⁷¹ Hitti, **Târîhu Suriye**, C: I, s. 448.

³⁷² Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 23.

³⁷³ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 337.

³⁷⁴ Fırat’ın 25 km. güneyinde bulunan bir çöl şehri. Bkz. E. Honigmann, “Rusâfe”, **İ.A.**, C: IX, s. 781.

³⁷⁵ Hucr’un kasabalarından biridir. Bkz. el-Hamevî, **Büldân**, C:III, s. 311.

³⁷⁶ Hitti, **Târîhu Suriye**, C: I, s. 448; Mehrân, **Dirâsât**, s. 571; Hüseyin eş-Şeyh, **el-’Arab**, s. 161-162; Berrû, **Târîh**, s. 143; Kelpetin, **Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 161.

³⁷⁷ Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 191.

Bizans tarihlerine göre Hâris'in ölümü üzerine yerine en büyük oğlu Münzir geçmiştir.³⁷⁸ Münzir, I. Justinianus ile uzun ve uyumlu bir ilişki yaşamış olan babası Hâris'ten farklı bir dönem geçirmiştir. Münzir, m. 570'lerin başında zihinsel dengesizliği belirgin olan ve 574'te aklı dengesini yitiren İmparator II. Justin ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Onun dönemi II. Justin'nin tek hükümdar olduğu 569'dan 574'e; II. Tiberius'un II. Justin'le eş zamanda imparator olduğu 574'ten 578 yılına kadarki döneme tanıklık etmiştir.³⁷⁹

Münzir, dönemi boyunca babası Hâris gibi Hîreliler'in saldırılarını engellemeye çalışmıştır. Bizans ile ilişkilerinde babası kadar şanslı olamayan Münzir'in Bizans ile ilişkileri gergin bir seyir takip etmiştir. Çok vahşi, kızgın ve yüreği coşkuyla yanan biri olarak tarif edilen Münzir'in tahta geçişinden kısa bir süre sonra Hîreliler 569'da Hâris'in ölümünü fırsat bilerek Hâris'in topraklarına³⁸⁰ saldırmışlardır.³⁸¹ Münzir, onlara karşı ani bir saldırı düzenleyerek onları yenmiştir. Bu savaşın ayrıntıları Hîre ile ilişkiler kısmında ele alınacaktır.

Bu savaştan sonra başarısını İmparator II. Justin'a yazan Münzir, Hîrelilere tekrar saldırmak için güçlerini toparlaması gerektiğini söylemiş ve bu nedenle ordusu için altın göndermesini istemiştir.³⁸² Bu talepten Münzir'in her ne kadar bir zafer kazansa da hem adamlarında hem de atlarında ağır kayıplar yaşadığı sonucu çıkarılabilmektedir. O, büyük bir maliyetle bu zaferi elde etmiş ve kendisine bir müttefik olarak tahsis edilenden daha fazla altına ihtiyaç duymuştur.³⁸³

İmparator, Münzir'in bu isteğini duyunca çok sinirlenmiş ve onu ortadan kaldırmak için planlar yapmaya başlamıştır.³⁸⁴ Bu durumun temel sebebi olarak iki

³⁷⁸ John of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, vi, 3, s. 370; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 339.

³⁷⁹ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 339.

³⁸⁰ Shahîd, orijinal metinde Gassânî toprakları şeklinde geçtiğini nakletmektedir. Shahîd'e göre Hâris'in toprakları ya da Gassânî toprakları ifadesi önemlidir. Çünkü bu ifade Hîreliler'in Bizans sınırlarına değil özellikle Gassânîler'in topraklarına saldırdıklarını göstermektedir. Bu da Hîreliler'in Sâsânî ve Bizans arasında m. 561 senesinde yapılan anlaşmaya Sâsânîler'in müttefikleri olarak riayet ettiklerini ortaya koymaktadır. Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 341-342.

³⁸¹ John of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, vi, 3, s. 370-371; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 412.

³⁸² John of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, vi, 3, s. 371-379; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 346.

³⁸³ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 346-347.

³⁸⁴ John of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, vi, 3, s. 371-379; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 193.

taraf arasındaki mezhep çatışması gösterilmektedir.³⁸⁵ Bunun yanında II. Justin'in bu öfkesinin sebepleri şu şekilde sıralanabilir:

- Münzir'in tahta çıktığı bu ilk dönemde onun gücünden korkmuş olabileceği
- Bu savaşın sadece Gassân ve Hîreliler'i ilgilendiren bir savaş olduğu
- Bu teklifin kabulünün Bizans'ın Sâsânî ile 561'de yaptığı anlaşmayı bozma ihtimali

Ancak bunlar dışında asıl sebep olarak II. Justin'in aklî dengesinin yerinde olmaması ve Monofizit mezhebi karşıtlarının onu kışkırtmaları onun bu kararı almasında daha etkili olmuştur.³⁸⁶

II. Justin, planladığı gibi Münzir'i ortadan kaldırmak için patriklerinden biri olan Marcian'a bir mektup göndermiştir. Mektupta, Münzir'e onunla önemli bazı meseleleri görüşmek üzere hemen kendisinin yanına gitmesi gerektiğini yazan bir mektup gönderdiğini ve yanına geldiğinde Münzir'i öldürmesi gerektiğini yazmıştır. Fakat mektuplar karışmış ve Marcian'a gitmesi gereken mektup Münzir'e gitmiştir. Münzir, mektubu almış ve öfkeyle: "Bizans için verdiğim onca emekten ve duyduğum endişeden sonra ödülüm kafamı kaybetmekmiş," diyerek sitem etmiştir. Adamlarını toplayarak Bizans'a isyan etmiş ve Bizans'ın hizmetinden çekilmiştir. Bu olay m. 572 senesinde vuku bulmuştur.³⁸⁷ Münzir'in II. Justin'in mektubunu her yöne gönderdiği ve bunun da Münzir açısından önemli bir adım olduğu belirtilmiştir. Çünkü Münzir, bölgedeki Gassânîler'in ve Gassânî dışındaki diğer Arap grupları ve şeflerinin Gassânîler'in neden Bizans hizmetinden ayrıldığını bilmelerini istemiştir. II. Justin'in yaptığı hainlik ve sadakatsizlik İslâm öncesi Araplar arasında çirkin bir kötülük olarak algılanacağı için diğer Araplar nazarında kendisini haklı göstermiştir.³⁸⁸

Münzir'in isyan ettiğini duyan Sâsânîler ve onlara bağlı Araplar Bizans sınırlarına saldırılarda bulunup Antakya'ya kadar ilerlemişlerdir. Böylece birçok kişiyi esir alıp ganimet toplamışlardır. Bizans bu durumdan haberdar olunca

³⁸⁵ Hüseyin eş-Şeyh, **el-'Arab**, s. 162.

³⁸⁶ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 347-350.

³⁸⁷ John of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, vi, 3, s. 371-379; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 354.

³⁸⁸ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 355-356.

Münzir’le uzlaşması için Doğu’daki tüm şeflerine ve komutanlarına emîr vermiştir. Münzir’in buna cevabı çok sert olmuş, Bizans’tan kendisine gelenleri öldüreceğini, bir daha Bizans ile hiç anlaşmayacağını söylemiştir. Bu durum iki veya üç sene kadar sürmüştür. Daha sonra 575’te Rusâfe’deki Aziz Sergios’un evinde/kabrinde buluşmak üzere Münzir ikna edilmiştir.³⁸⁹ Onunla görüşmesi için gönderilen Patrik Justinianus ile Münzir, Aziz Sergios’un türbesinde yalnız görüşmüşler ve uzun süren bir konuşmadan sonra barış yapılmasına karar vermişlerdir. İki taraf arasında barış anlaşması imzalanmış; ardından Münzir, hemen Hîre’ye saldırarak onları ağır bir yenilgiye uğratmıştır.³⁹⁰ Bu olay Hîre ile ilişkiler kısmında daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Münzir ve iki oğlu, 8 Şubat 580 tarihinde³⁹¹ İstanbul’a bir ziyarette bulunmuştur.³⁹² İstanbul’da büyük bir saygıyla karşılanan Münzir’e İmparator II. Tiberius tarafından bu ziyaretinde birçok hediyeler, kraliyet armağanları ve hatta askeri unvanlar bile verilmiştir. Kendisine onur ödülüyle birlikte kraliyet tacı giydirilmiş ve “rex” (Kral, hükümdar) lakabı verilmiştir. Daha önce Bizans’ın hiçbir emîrine basit bir taç olan “el-İklîl” dışında başka bir tac giydirilmemiştir. Ayrıca Münzir’in oğulları için de askerî unvanlar verilmiştir.³⁹³ Münzir, babası gibi kendisinin de destekçisi olduğu Monofizit mezhebinin kendi içindeki anlaşmazlıklara çözüm bulabilmek için İstanbul’da bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda anlaşmazlıklara bir son verilmesi için çabalamıştır.³⁹⁴ Münzir, Suriye Arapları için kutsal kabul edilen Aziz Sergios’un şehri Rusâfe’ye su sağlamak için sarnıçlar da inşa etmiştir. Aynı zamanda İstanbul’dayken Bizans’tan en büyük Gassân sarayını yapabilmek için en maharetli mimarlarını göndermesini istemiştir. Bizans onun bu

³⁸⁹ John of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, vi, 3, s. 371-379; E. Honigmann, “Rusâfe”, **İ.A.**, C: IX, s. 782; Cevâd Ali, **Mufassal**, C: III, s. 413; Shahîd, **BASİC**, I/I, s. 373-374.

³⁹⁰ John of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, vi, 3, s. 371-379; Shahîd, **BASİC**, I/I, s. 378-381; Hüseyin eş-Şeyh, **el-’Arab**, s. 162.

³⁹¹ Shahîd, bu ziyaretin 575 yılında vuku bulduğunu nakletmiştir. Bkz. Shahîd, **BASİC**, I/I, s. 384.

³⁹² John of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, iv, 39-42, s. 296-306; Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 26; Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 23

³⁹³ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 26; Zeydân, **Târîhu’l-’Arab**, s. 259; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 193; Hüseyin eş-Şeyh, **el-’Arab**, s. 162-163.

³⁹⁴ John of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, iv, 39-42, s. 296-306; Cevâd Ali, **Mufassal**, C: III, s. 414; Shahîd, **BASİC**, I/I, s. 399-401, 404.

isteğini yerine getirmiştir. Fakat Bizans ile ilişkiler bundan kısa bir süre sonra bozulmaya başlamıştır.³⁹⁵

Münzir m. 580 senesinde İstanbul ziyaretinden sonra Bizans komutanı Mauricius ile birlikte Sâsânîlere karşı saldırı düzenlemeyi planlamışlardır. Bu saldırı sırasında Fırat'ın karşı tarafına geçmek istediklerinde Fırat üzerindeki köprü'nün yıkılmış olduğunu görmüşler ve Mauricius, Münzir'in Sâsânîler'e haber verdiğini zannetmiştir. Bu nedenle Münzir ile aralarında kavga çıkmıştır. Sâsânîler'in onların üzerine en yetenekli komutanlarından birini göndermesiyle birlikte ordu kuzeye doğru çekilmeye başlamıştır. Ordu bu savaştan başarısız bir şekilde geri dönmüştür.³⁹⁶ Münzir ve Mauricius de, II. Tiberius'a mektup yazmış ve her biri diğerinin davranışlarından şikâyet etmiştir. II. Tiberius, onları uzlaştırmaya çalışmış ama başarısız olmuştur. Mauricius, İstanbul'a döndüğünde imparatorla görüşmüş ve Münzir'e karşı suçlamalarda bulunmuştur.³⁹⁷ Bu olayda Münzir'in olağanüstü konumuna vurgu yapılmıştır. Çünkü her ne kadar Mauricius başkomutan olsa da, Münzir doğrudan İstanbul'daki imparatora şikâyetini bildirebilmektedir. Ayrıca kendisine istediği kişiyi tayin etme ya da işten çıkarma yetkisi verilmesine rağmen Mauricius'in, kendisine ihanet ettiğini düşündüğü Münzir'e, karşı bir disiplin cezası uygulayamaması gerçeği de Münzir'in yüksek bir konuma sahip olduğu anlamına gelmektedir. İmparator II. Tiberius tarafından taç giydirilen Münzir'in ancak İmparator II. Tiberius tarafından cezalandırılabileceğini göstermektedir. Ayrıca Münzir ile Mauricius'in birbirlerini şikâyet etmelerinin ardındaki neden onların savaş stratejilerinin farklı olmasından dolayı birbirleriyle uyuşamamalarıdır. II. Tiberius'un ikisini uzlaştırma girişiminde bulunması Mauricius tarafından Münzir'e karşı yapılan suçlamaları hemen kabul etmediğini göstermektedir. Bu uzlaştırma girişimi sırasında arabulucuların Antakya patriği Gregory ve tanınmış Doğu'daki komutanlarından (commerciariusin Oriens ?) Magnus olma ihtimali yüksektir. Muhtemelen Münzir arkadaşı, koruyucusu ve yandaşı (patronus) olarak zikredilen Magnus'u kendisini savunması için göndermiş fakat daha sonra Magnus kendi çıkarları için ona ihanet

³⁹⁵ Hüseyin eş-Şeyh, **el-'Arab**, s. 163.

³⁹⁶ John of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, iii, 40-41, s. 236-240; Cevâd Ali, **Mufassal**, C: III, s. 415-416; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 413-415.

³⁹⁷ John of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, iii, 40, s. 236-238; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 441.

etmiştir. Hatta sadece o değil Gregory'nin de Münzir'i daha sonra tuzağa düşürmek için komploya katıldığı düşünüldüğünde bu iki şahsın uzlaşma girişimi için arabulucu olma ihtimali yüksek olmaktadır. Daha sonra zikredilecek olan komplo girişiminde Münzir'in şüphelenmemesinin nedeni de bu iki ismin arabulucu olmasıdır.³⁹⁸

İmparator her iki tarafın da şikâyetlerini dinledikten ve ikisini uzlaştırmaya çalıştıktan sonra Münzir'in tutuklanması için Suriyeli idarecilerden Magnus'u görevlendirmiştir. Hatta Magnus'un bunu imparatora kendi teklif ettiği de nakledilmiştir.³⁹⁹ Fakat Münzir, Hîre üzerine bir sefer yaparak onları bozguna uğratmıştır.⁴⁰⁰ Bu başarısından sonra Bizans'ın ona karşı düşmanlığı daha da çok artmıştır. Münzir'den köprünün yıkılması konusunda şüphe duyulmasına ek olarak bağlı bulunduğu Monofizit mezhebinden dolayı çıkan ihtilafların da etkisi iyice büyümüştür.⁴⁰¹ Magnus bu nedenle harekete geçmiş ve Münzir'i "Churin" ya da Dımaşk ve Tedmür arasındaki "Huvvârîn" adlı bir kasabaya yaptırdığı bir kilise açılışına davet etmiştir. Beraberinde büyük bir ordu getirmemesini istemiştir. Magnus, yanına Antakya patriği olan Gregory'yi de alarak Münzir'in şüphelenmemesini sağlamak istemiştir.⁴⁰²

Magnus, bu yeri seçerek Münzir'in dinî duygularını harekete geçirmeyi ummuştur. Münzir ise kendisini İstanbul'da savunan Magnus'tan imparatorun ne karar verdiğini öğrenmenin endişesiyle dikkatsizce davranmıştır.⁴⁰³ Münzir, içinde herhangi bir şüphe olmadan yanına çok az bir koruma alarak yola çıkmıştır. Çünkü Magnus'a güvenmiştir. Münzir, oraya ulaştığında Magnus onu içtenlikle karşılamış ve hemen ziyafet hazırlatmıştır. Fakat Magnus, planını hemen uygulamamıştır. Münzir'in yanındaki korumaları bir hileyle uzaklaştırmış, akşama doğru Münzir'i tutuklatmış ve hazırda bekleyen bir Bizans ordusuna teslim etmiştir. Münzir'in korumaları bu olanları duyunca hemen kaleyi çevrelemişlerdir. Fakat Bizans

³⁹⁸ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 442-446.

³⁹⁹ John of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, iii, 40, s. 236-238.

⁴⁰⁰ John of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, vi, 18, s. 415; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 420-421.

⁴⁰¹ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 29.

⁴⁰² John of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, iii, 40-41, s. 236-240; Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 29; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 194; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 415-416; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 456-459.

⁴⁰³ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 458-459.

askerlerinin savaşa hazır olduklarını göstermeleriyle korumalar çekilmek zorunda kalmışlardır. Münzir, iki oğlu, bir kızı ve eşiyle birlikte İstanbul'a gönderilmiş ve burada İmparator II. Tiberius'un emriyle daha önce kaldıkları muhitte kalmışlardır.⁴⁰⁴

Bunun yanında Münzir tutuklandığı sırada yanında eşi, iki oğlu ve bir kızı olmadığı ve bu sayılan aile üyelerini II. Tiberius'un daha sonra yanına aldırıldığı aktarılmıştır. İstanbul'da kaldığı süre boyunca Münzir'e bir gelir tahsil edilmiş ve bir kraliyet şahsiyeti gibi yaşaması sağlanmıştır. Bu durum II. Tiberius'un muhtemelen Münzir'e yöneltilen suçlamalara gerçekten inanmadığının göstergesi olabilir. Ancak bu kabul edilirse neden Münzir'in tutuklatılıp İstanbul'a getirildiği sorusu gündeme gelmektedir. Bu sorunun cevabı ise II. Tiberius'un aptal değil vicdanlı biri olduğu, hiçbir zaman suçlamaya inanmadığı ancak Monofizit dünyasının lideri gibi görülen Münzir'i Doğu'dan çekerek Diofizitler arasındaki sürtüşmeyi ortadan kaldırmayı istemesi olabilir. Bu nedenle ona kötü davranmayıp sürgüne göndermemiştir.⁴⁰⁵

Münzir, İmparator II. Tiberius döneminin 581 senesinin sonlarında 582 senesinin başlarında tutuklanmıştır. Daha sonra II. Tiberius ölmüş ve yerine Münzir'in azılı düşmanı ve II. Tiberius'un damadı Mauricius geçmiştir. Tahta geçtiğinde ise Münzir'i Sicilya'ya sürgüne göndermiştir.⁴⁰⁶ İmparator Mauricius'in öldürülmesi üzerine Münzir'in kardeşleri ve oğullarının yeni imparatorun Münzir'in serbest kalmasıyla alakalı talepleri kabul edilmiş olmalı ki Münzir 602 senesinde sürgünden dönmüştür.⁴⁰⁷ Münzir'in sürgünden döndükten sonra hayatına dair kaynaklarda bir bilgi yer almaktadır. Geri dönerek Gassânî hükümdarı olup olmadığı belli değildir. Fakat Münzir'den sonra Gassânî hükümdarı olarak oğlu Nu'man'ın adı geçmektedir.

⁴⁰⁴ John of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, iii, 40-41, s. 236-240; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 415-416; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 461-462.

⁴⁰⁵ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 461-462.

⁴⁰⁶ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 31; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 194; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 416; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 538-539; Hüseyin eş-Şeyh, **el-'Arab**, s. 163; Apak, **İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü**, s. 57.

⁴⁰⁷ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 618-619; Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 24.

Münzir'in tutuklanmasının ardından Bizans, Gassânîler'e verdiği yıllık ödeneği kesmiştir.⁴⁰⁸ Münzir'in geride dört oğlu kalmıştır. Oğullar, Münzir'in en büyük oğlu Nu'man önderliğinde ayaklanmışlar ve iç çöle çekilmişlerdir.⁴⁰⁹ Babası gibi hatta babasından daha fazla savaşçı bir kişiliğe sahip olan Nu'man, bütün kardeşlerini ve güçlerini toplamıştır. Ardından Magnus'un kalesine (castra) doğru ilerlemişlerdir. Orayı yağmalayıp bütün ganimetleri ele geçirmişlerdir.⁴¹⁰ İlk önce saldırmak için burayı seçmiş olmaları oğulların babalarının hala burada olduğunu düşündüklerini göstermektedir.⁴¹¹

Münzir'in oğulları daha sonra Arabistan ve Suriye'deki diğer şehirleri işgal edip onlardan ganimet elde etmişlerdir. Fakat Magnus'un kalesi dışında başka bir yeri yakıp yıkmamaya dikkat etmeye çalışmışlardır. Her yere nöbetçiler bırakmışlardır. Prensler ve Bizans ordusu komutanları onlara neden bu kötülükleri yaptıklarını sorduklarında onlar da şöyle cevaplamıştır: "Peki bizim babamızı bütün emeklerinden sonra imparator neden tutukladı ve bize ödediği ödeneği neden kesti? Aslında sizi öldürmeyip herşeyi yakarak yok etmemizden memnun olmalısınız." Sonunda Busra şehrine gelmişler, onlardan askeri teçizatlarını ve babalarının kraliyet zırhlarını teslim etmelerini yoksa herkesi öldürüp her şeyi yakacaklarını söylemişlerdir.⁴¹² Busra halkı Nu'man'ı küçümsemişler ve bu nedenle tuzağa düşüp yenilmişlerdir. Böylece Nu'man ve ordusu, onların ganimetleri ile birlikte askerî teçizatlarını ele geçirip ülkeyi yağmalamaya devam etmişlerdir.⁴¹³

Nu'man ve kardeşlerinin bu süreçte nereye çekildikleri tam olarak belli değildir. Fakat babaları Münzir'in Bizans'a isyan ettiği dönemde çekildiği "iç çöl"e çekilmiş olma ihtimalleri yüksektir. Nu'man ve ordusu Doğu'daki Phoenicia (Fenike), Suriye ve Arabistan'da Bizans birliklerine karşı birçok başarılar elde edip bu bölgeleri yağmalamışlardır. Bu durum onların her şeyden önce topografya ve yol

⁴⁰⁸ Nöldeke, *Ümerâi Gassân*, s. 31; Günaltay, *Arap Tarihi*, s. 194; J. Schleifer, "Gassânîler", *İ.A.*, C: IV, s. 720.

⁴⁰⁹ John of Ephesus, *The Ecclesiastical History*, iii, 42, s. 240; Hüseyin eş-Şeyh, *el-'Arab*, s. 163.

⁴¹⁰ John of Ephesus, *The Ecclesiastical History*, iii, 42, s. 240.

⁴¹¹ Shahîd, *BASİC, I/I*, s. 465-466.

⁴¹² John of Ephesus, *The Ecclesiastical History*, iii, 42, s. 240-241; Nöldeke, *Ümerâi Gassân*, s. 31; Günaltay, *Arap Tarihi*, s. 194; Shahîd, *BASİC, I/I*, s. 467-469.

⁴¹³ John of Ephesus, *The Ecclesiastical History*, iii, 42, s. 240-241; Nöldeke, *Ümerâi Gassân*, s. 31; Shahîd, *BASİC, I/I*, s. 467-469.

sistemini çok iyi bildiklerini, Bizans ile yıllarca birlikte katıldıkları savaşlarda Bizans usulü disiplinli bir orduya sahip uzman askerler olduklarını göstermektedir.⁴¹⁴

Nu'man önderliğinde başlayan bu karışıklık uzunca bir süre devam etmiştir. Bu haberler II. Tiberius'a ulaşınca o, Magnus'a onları; ya Münzir'in kardeşlerinden birini, ya oğullarından güçlü olanı yerine getirmesine söz vererek ya hileyle ya da pohpohlayarak onları ele geçirmesini emretmiştir. Doğu'daki valilerin sivil ve askerî güçleri de ona eşlik etmiş ve Magnus, büyük bir orduyla onların üzerine yürümüştür. Münzir'in kardeşlerinden birini hükümdar yapmaya çok yaklaşmasına rağmen on gün sonra Münzir'in kardeşinin ölmesi Magnus'un planlarını bozmuştur.⁴¹⁵

Münzir'in kardeşinin hükümdar yapılmaya çalışılması dikkat çekilmesi gereken önemli bir noktadır. Çünkü oğullar babalarına sıkı sıkıya bağlı oldukları halde kardeşler arasındaki bağlar o kadar kuvvetli değildir. Bu ismi zikredilmeyen kardeşin Monofizit değil Kalkedon mezhebine bağlı olma ihtimali yüksektir.⁴¹⁶ Burada Münzir'in zikredilen kardeşini hükümdar yapan Bizans'ın, neden Selîh ya da Tenûh kabilelerine yönelmeyip kendisine isyan eden Gassânîler'den birini hükümdar olarak atadığı sorusu akla gelebilir. Bu soruya şöyle cevap verilebilir: "...*Gassânî hanedanı o kadar güç ve prestij zirvesine kavuşmuştu ki, Doğu federasyon kurumunun onlardan biri olmadan idare edilebileceği düşünülemezdi...*"⁴¹⁷

Magnus'un planının bozulmasının ardından Nu'man, barış anlaşması imzalamak ve şartlarını görüşmek üzere çağrılıp bir hile ile kandırılmış ve tutuklanmıştır.⁴¹⁸ Nu'man'ın bu görüşmeye kendi gitmek yerine başka birini de gönderdiği de aktarılmaktadır. Aktarıldığına göre Magnus, bu gönderilenin Nu'man olmadığını öğrenmiş ve o adamı öldürmüştür. Nu'man'ı yakalamadaki başarısızlık, Magnus'un son hamlesi olmuş ve bu olaydan kısa bir süre sonra ölmüştür. Böylece, Gassânî meselesini yanlış yönlendiren ve I. Justinianus tarafından özenle geliştirilen

⁴¹⁴ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 466-471.

⁴¹⁵ John of Ephesus, Münzir'in kardeşinin ismini zikretmemektedir. Arapça kaynaklarda adı geçen Nu'man b. Hâris olması muhtemeldir. John of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, iii, 43, s. 241-242; Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 32; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 416; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 471-472; Hüseyin eş-Şeyh, **el-'Arab**, s. 163.

⁴¹⁶ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 472.

⁴¹⁷ **a.e.**, s. 474-475.

⁴¹⁸ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 32; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 416.

Arap-Bizans ilişkilerini mahveden, İmparator II. Tiberius'un kötü dehası olduğunu kanıtlayan Magnus'un hayatı sona ermiştir.⁴¹⁹

Magnus'un âni ölümünden kısa bir süre sonra m. 582'de II. Tiberius ölmüştür. Bu nedenle, Gassânîler Bizans politikasındaki değişimi dört gözle beklemeye başlamış, ancak ne yazık ki onlara düşman olan Mauricius imparator olmuştur. Mauricius, Monofizitizm'e ve Münzir'e karşı düşman bir Kalkedon imparatoru olduğu için bu dönem Gassânî-Bizans ilişkileri için tam bir felakete dönüşmüştür.⁴²⁰

Nu'man'ın Mauricius imparator olduktan sonra İstanbul'a geldiği aktarılmaktadır.⁴²¹ Nu'man'ın Mauricius'a gittiğinde kendisinden özür dilediğini ve babasını esaretten kurtarmak için savaştığını söylediği aktarılmıştır. Mauricius, ondan Kalkedon mezhebine girmesini istemiştir. Ancak o, tüm Arap kabilelerinin Monofizit olduğunu ve doktrinini değiştirirse onların kendisini öldüreceğini ifade etmiştir. Ardından Mauricius ilk önce onun gitmesine izin vermiş ama daha sonra onun geri getirilmesini emretmiştir.⁴²² Nu'man, İstanbul'a geri getirildiğinde, cömertçe muamele görmüş, büyük bir mahkûm olarak kabul edilmiş ve kendisine herhangi bir ceza uygulanmamıştır.⁴²³ Muhtemelen kendisine tutuklandığı ve İstanbul'a getirildiği zaman, babasına gösterilen muamelenin aynısı gösterilmiştir. Mauricius böyle muamele ederek Gassânîler'i daha da kışkırtmamak istemiştir.⁴²⁴

Cevâd Ali, Nu'man'ın sürgüne gönderildiğini aktarırken⁴²⁵, Shahîd, Nu'man'ın sürgüne gönderilmesi halinde dönemin tarihçileri tarafından bunun kaydedilmesi gerektiğini; bu nedenle de sürgüne gönderilme ihtimalinin düşük olduğunu ifade etmiştir. Kendisinin, babası Sicilya'da sürgünde iken 593-594

⁴¹⁹ Shahîd, **BASİC**, I/I, s. 477-478.

⁴²⁰ Shahîd, **BASİC**, I/I, s. 529.

⁴²¹ John Of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, iii, 43, s. 242; Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 31; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 416; Shahîd, **BASİC**, I/I, s. 532; J. Schleifer, "Gassânîler", **İ.A.**, C: IV, s. 720.

⁴²² Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 417; Shahîd, **BASİC**, I/I, s. 531-532.

⁴²³ Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 194; Shahîd, **BASİC**, I/I, s. 532-533.

⁴²⁴ Shahîd, **BASİC**, I/I, s. 532-533.

⁴²⁵ Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 417.

senelerinde İstanbul'da olduğu da nakledilmiştir. Yani en az on iki yıl İstanbul'da hapsedilmiştir.⁴²⁶ Ölümü hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur.

Aktarıldığına göre, Nu'man b. Münzir'den sonra Gassânîler 15 fırkaya bölünmüştür. Her bir firkanın kendi reisi olmuştur. Bazı topluluklar Kapadokya'ya gitmiş, diğer bir kısmı Sâsânîler'in hâkimiyetine girmiştir. Çok azı ise Bizans'ın egemenliğinde kalmıştır. Onların da çoğu Katolik kilisesine bağlanmıştır.⁴²⁷ Suriye'de bir anarşi ortamı meydana gelmiş ve Arap kabileleri arasında kurulan birlik bozulmuştur.⁴²⁸

Nöldeke Nâbiga ez-Zübyânî'nin yaşadığı dönemden (m. 510-604[?]) hareketle onun bir şiirindeki:

للحارث الاكبر والحارث
الاصغار والاعراج خير الانام⁴²⁹

Hâris el-Ekber'in Hâris b. Cebele olduğunu, Nu'man b. Münzir'den sonra Hâris el-Eşğar b. Hâris b. Cebele'nin daha sonra da Hâris el-Eşğar'ın oğlu Hâris el-'Arec'in geldiğini zikretmiştir. Daha sonra 583 senesinden itibaren Hîre hükümdarı Ebû Kâbûs Nu'man b. Münzir (m. 580-602)⁴³⁰ döneminde bulunup onun en önemli nedimleri arasında sayılan, bazı iftiralar sebebiyle hükümdarla arası açılan ve bu nedenle o dönemdeki Gassânî hükümdarı Amr b. Hâris el-Eşğar'ın himayesini giren Nâbiga ez-Zübyânî'nin Amr'ı methettiği⁴³¹

”علي لعرو نعمة بعد نعمة لوالده ليست بدات عقارب⁴³²“ şiirinden hareketle Amr b. Hâris el-Eşğar'ın da bu dönemdeki Gassân hükümdarlarından olduğunu belirtmiştir. Nöldeke, Nâbiga'nın şiirlerinde Gassân hükümdarı ve Amr'ın kardeşi Nu'man b. Hâris el-Eşğar'dan⁴³³ da bahsedildiğini fakat Nu'man'ın, Amr'dan önce kısa bir süreliğine hükümdar olduğunu, Amr'ın ise Nu'man'ın oğlu Hucr ile aynı

⁴²⁶ Shahîd, **BASİC**, I/I, s. 533-534.

⁴²⁷ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 33-34; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 195; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 417.

⁴²⁸ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 34; Hitti, **İslâm Tarihi**, C: I, s. 122; a.mlf., **Târîhu Suriye**, C: I, s. 450. Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 195; J. Schleifer, “Gassânîler”, **İ.A.**, C: IV, s. 720;

⁴²⁹ Nâbiga ez-Zübyânî, **Dîvân**, s. 74.

⁴³⁰ Mehmet Ali Kapar, "Lahmîler", **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/lahmiler> (23.10.2019).

⁴³¹ Hazrecî, **el-'Ukûd**, C: I, s. 17; Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 36-46.

⁴³² Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 36-46; Cemil Sultan, **Nâbiga ez-Zübyânî**, s. 20.

⁴³³ Zâ- Ukar'ı koruyan kişi olarak bahsedilmiştir. Nâbiga, o öldükten sonra ona mersiye yazmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nâbiga ez-Zübyânî, **Dîvân**, s. 75-78.

dönemde liderlik yaptıklarını belirtmiştir. Hucr'un lider değil orduların komutanı olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu iddia etmiştir. Bu dönemlendirmeyi ise Nâbiğa ve Hassân b. Sâbit'in (ö. 60/680[?]) şiirlerine göre yapmıştır:

مَنْ يَغُرُّ الدَّهْرُ، أَوْ يَأْمَنُهُ،

مَنْ قَبِيلٍ بَعْدَ عَمْرٍ وَحَجْرٍ

مَلِكًا مِنْ جَبَلِ التَّلْحِ إِلَى

جَانِبِي أَيْلَةَ، مِنْ عَبْدِ وَحَرَ⁴³⁴

Hassân b. Sâbit'in şiirinde ikil sigayı kullanmasının (ملكا) Amr ve Hucr'un aynı dönemde hüküm sürdüklerini gösterdiğini belirtmiştir. Nu'man'ın ise kısa bir hükümdarlık dönemi geçirdiğini bu nedenle de Amr'dan önce hüküm sürmesinin gerçeğe daha yakın olduğunu ileri sürmüştür.⁴³⁵

Cevâd Ali, Hassân'ın bu şiirinde bahsedilen Nöldeke'nin hükümdarlar arasında saydığı bu iki ismin emîr olduklarını, birlikte Sâsânîler'e saldırdıklarını, aynı dönemde hâkimiyet kurduklarını, bunun da baba-oğul ya da kardeş olmalarını ya da her birinin ayrı bir Gassân grubunu idare etmesi gerektirdiğini ve onların da Gassânîler'in emîrliklere ayrıldıkları dönemden sonra emîr olmalarının muhtemel olduğunu ifade etmiştir. Bazı tarihçiler ise Amr'ın Amr b. Adî b. Hucr b. Hâris, Hucr'un ise Hucr b. Numan b. Hâris b. Ebî Şimr olduğunu aktarmıştır.⁴³⁶

Cevâd Ali, el-İsfahânî dışındaki tarihçilerin aktardıklarına göre Nu'man'dan sonra Hâris el-Eşğar, ondan sonra Nâbiğa'nın şiirinde övdüğü Amr b. Hâris, sonra Amr'ın kardeşi Nu'man b. Hâris, ondan sonra Şurahbil b. Amr ve daha sonra Cebele b. el-Eyhem'in geldiğini aktarmıştır.⁴³⁷

Nâbiğa'nın kendi döneminde Nu'man isminde bir Gassân liderini övdüğü aktarılmıştır. Burada bahsedilen Nu'man'ın, Nu'man b. Hâris olduğu belirtilmiştir.⁴³⁸

⁴³⁴ Hassân b. Sâbit, **Dîvân**, s. 123-124.

⁴³⁵ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 36-46.

⁴³⁶ Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, **el-Eğânî**, 24 c., Kahire, Daru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1938, C: III, s. 16; Cevâd Al, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 442.

⁴³⁷ Cevâd Al, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 419.

⁴³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nâbiğa ez-Zübyânî, **Dîvân**, s. 107-108; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 425.

وَأِنْ يَرْجِعِ النُّعْمَانُ نَفْرَحَ وَنَبْتَهَجَ

وَيَأْتِ مَعَدًّا مُلْكُهَا وَرَبِيعُهَا

وَيَرْجِعُ إِلَى عَسَانَ مُلْكٍ وَسُوْدُودٍ

وَتِلْكَ الْمُنَى لَوْ أَنَّ نَسْتَطِيعُهَا

وَأِنْ يَهْلِكِ النُّعْمَانُ تُعْرَ مَطِيَّةُ

وَيَلْقَى ، إِلَى جَنْبِ الْفَنَاءِ ، قَطْوَعَهَا

Nâbîga, Nu'man b. Hâris'i ziyaret etmiş ve Gassânîler'in bedevi Araplara yaptığı saldırılarda kavminden esir alınan kişileri affetmesi için arabuluculuk yapmıştır.⁴³⁹

Fakat Shahîd, burada bahsedilen Nu'man'ın Nu'man b. Münzir olabilme ihtimalini gözden geçirmektedir. Nu'man'ın 590 senesinde İstanbul'da olduğunu belirten Shahîd, Nâbiğâ'nın bu şiirini inceleyerek Mauricius'un onun yurduna dönmesine izin verip vermediği sorusuna cevap aramıştır. Yukarıda verilen şiirde Shahîd, Nâbiğâ'nın Nu'man'ın **وَأِنْ يَرْجِعِ** yani "eğer dönerse" ifadesinden onun uzak bir yerde, **وَأِنْ يَهْلِكِ النُّعْمَانُ تُعْرَ مَطِيَّةُ** yani "şiddetli bir kederle ölürse" ifadesinden de onun bu sürgünden dolayı büyük bir üzüntü yaşadığını anlatmak istediğini belirtmiştir. Nu'man b. Münzir'in İstanbul'da hapsedildiği bilindiğine göre bu şiirin onun yurduna geri dönmesi anlamına gelmesinin daha muhtemel olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Münzir'in Sicilya sürgününden dönmesi imkânı varsa Nu'man'ın da

⁴³⁹ Kavmi Zübyânoğulları ve halefleri Hîre'nin müttefiki olan Esedoğulları Gassânîler'e karşı kin gütmekte ve devamlı onlara saldırılarda bulunmaktaydı. Fakat Nâbîga, bu saldırılar sırasında yenik düşüp esir alınan kavmini Gassânîler'in affetmesi ve onları serbest bırakması için bu duruma müdahale etti. Gassânîler Zübyânoğullarına Zî ukar vadisinde saldırmışlardı. Nâbîga bunun sonuçlarından kavmini uyarıyordu. Fakat kavmi onun sözlerine aldırmış ve nasihatlerini dinlememişti. Bu çarpışma sonucunda Gassânîler birçok kişiyi esir almışlardı ve onları Bizans imparatoruna göndermişlerdi. Bu kişilerin neden Bizans imparatorluğuna gönderildiğinin açıklanmadığını belirten Cevâd Ali, bu olayın abartıldığını belirtmiştir. Ayrıca başka bir savaşta da Nâbîga'nın teşvikiyle Zübyanoğullarının Benû Hunne kabilesine destek vererek Nu'man b. Hâris'i ve Gassânîler'i bozguna uğrattıkları da rivayet edilmiştir. Bu savaştan önce Nâbîga'nın Nu'man'ı uyardığı fakat onun bu uyarıları dikkate almadığı aktarılmıştır. Bu olaydan sonra Nâbîga şu şekilde başlayan şiirini söylemiştir:

لَقَدْ قُلْتُ لِلنُّعْمَانِ يَوْمَ لَقَيْتُهُ ... يُرِيدُ بَنِي حُنَّ بِزُرْقَةٍ صَادِرٍ
تَجَنَّبَ بَنِي حُنَّ فَإِنَّ لِقَاءَهُمْ ... كَرِيهٌ وَإِنْ لَمْ تَلَقَ إِلَّا بِصَابِرٍ

Nâbîga, Nu'man öldüğünde ona mersiye söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nâbîga ez-Zübyânî, **Dîvân**, s. 98-100/115-122; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 423-424.

İstanbul'dan dönmesinin daha kolay olabileceği ihtimalinden yola çıkarak Nu'man'ın geri dönmüş olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁰

587 senesinde Mısırlı Monofizitlerin Suriyelilerle anlaşmalarını sağlamak için arabuluculuk yapan Cefne adında Gassânîli şanlı (illustrious) bir phylarcadan bahsedilmiştir. Onun bu iki grubu Gassânîler'in başkentleri olarak bilinen Câbiye'de bir araya getirdiği nakledilmiştir. Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev'in *Behram isyanını* bastırmak için Bizans'ın yardımını istediğinde İmparator Mauricius'in ona Cefne adlı bir komutan aracılığıyla yardım ettiği de aktarılmıştır. Böylece 580 yılında bozulan Gassânî-Bizans ilişkileri 587-602 tarihleri arasında Cefne, Nu'man b. Hâris, muhtemelen Nu'man b. Münzir ve sürgünden dönen Münzir ile birlikte tekrar onarılmıştır.⁴⁴¹

Şahîd, 602 yılında Münzir'in sürgünden dönmesi ile İmparator Phocas ve Gassânî ilişkilerinin iyi bir şekilde başladığını, bu dönemde Phocas'ın Gassânîler'le iyi geçinmek için Mauricius'in Gassânîler'e vermediği basileus unvanını tekrar Gassânîler'e vermesinin ve ayrıca onların yıllık ödeneklerini de tekrar ödemesinin muhtemel olduğunu belirtmiştir. Fakat bu iyi ilişkilerin Suriye'deki Monofizitlerin ayaklanmasını bastırmak için Phocas'ın Bonosus adlı bir komutan idaresinde gönderdiği ordu ile uzun süre devam etmiş olamayacağını çünkü Gassânîler'in bu isyan hareketlerinin bastırılması işine katılmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Nöldeke'nin Hassân b. Sâbit'in şiirinden hareketle tespit ettiği Amr ve Hucr adlarında iki Gassânî komutanın 609 yılında başlayan Sâsânî-Bizans savaşına katıldıklarını da belirtmiştir.⁴⁴²

Sâsânî İmparatoru II. Hüsrev (m. 590-628)⁴⁴³ İmparator Herakleios (610-641)⁴⁴⁴ döneminde de Bizans ile mücadeleye devam etmiştir. 613'te İrmîniye ve Suriye'ye girip Dimaşk'ı işgal eden Sâsânî orduları ertesi yıl Kudüs'ü zaptederek

⁴⁴⁰ Şahîd, **BASİC**, **I/I**, s. 564-568.

⁴⁴¹ Şahîd, bu dönemde bahsi geçen Cefne'nin rütbesinin geri verilip verilmediğini incelerken onun şanlı (illustrious) bir phylarc –ki bu unvan normal phylarc unvanından daha üstündü- unvanının verildiğini fakat Hâris'e verilen basileus unvanının Mauricius tarafından geri verilmediğini, onun ölümünün ardından imparator Phocas'ın basileus unvanını geri verdiğini nakletmiştir. Şahîd, **BASİC**, **I/I**, s. 564-568.

⁴⁴² **a.e.**, s. 618-632.

⁴⁴³ Esko Naskali, "Sâsânîler", **DİA**, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/sasaniler> (01.04.2019).

⁴⁴⁴ Işın Demirkent, "Herakleios", **DİA**, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/herakleios> (22.05.2019).

kutsal haçı ele geçirmişler ve Medâin'e götürmüşlerdir.⁴⁴⁵ Böylece Gassânîler'in hâkimiyetine kısa bir süre de olsa son vermişlerdir.⁴⁴⁶ Shahîd, Gassânîler'in Sâsânîler'le yapılan savaşlarda kendilerine düşmanca bit tavır sergileyen Mauricius ve Phocas dönemlerinde vuku bulan savaşlarda yer aldıkları gibi kendilerine onlardan daha ılımlı bir politikayla yaklaşan Herakleios döneminde de -her ne kadar kaydedilmese de- Bizans'ın yanında yer alarak savaşmış olmaları gerektiğini belirtmiştir.⁴⁴⁷

Gassânîler'in ve Bizans'ın 613'teki yenilgi haberi Mekke ve Medine'ye de ulaşmıştır. Rum sûresinde de bahsedilen Bizans-Sâsânî arasındaki savaşı Bizans'ın kaybetmesine yani Ehl-i Kitap olan Hristiyanların Mecusilere yenilmesine Müslümanlar'ın üzüldüğü, yakın bir zamanda tekrar galip olacakları anlatılmaktadır.⁴⁴⁸

Herakleios, m. 629 yılında Sâsânîler'in ele geçirdikleri bölgeleri geri aldıktan sonra Gassânîler'i eski görevlerine getirmiştir. Tarihçilerin işaret ettikleri son Gassânî hükümdarı Cebele b. el-Eyhem'in Yermük savaşında Bizans'ın yanında yer alıp Müslümanlara karşı savaştığı aktarılmaktadır.⁴⁴⁹ Yermük Savaşı ileride daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Aktarılan bu bilgiler ışığında Bizans'ın, Gassânîler'le ilişkisinin hep aynı çizgide devam etmediği, Gassânîler'in daha çok Monofizit olması sebebiyle bazı dönemler Bizans'ın hizmetinden çekildiği ortaya çıkmaktadır. Ancak Bizans'ın müttefiki olan Gassânîler, Bizans'a askerî ve siyasî açıdan birçok fayda sağlamışlar ve Hîreliler'e karşı birçok zafer elde edip bedevileri kontrol altına alarak Bizans'a büyük hizmetlerde bulunmuşlardır.⁴⁵⁰ Bu dönemde de büyük bir medeniyet oluşturup

⁴⁴⁵ Zeydân, *Târîhu'l-'Arab*, s. 259; Günaltay, *Arap Tarihi*, s. 195; Hitti, *İslâm Tarihi*, C: I, s. 122, a. mlf., *Târîhu Suriye*, C: I, s. 450; Mehrân, *Dirâsât*, s. 574; Esko Naskali, "Sâsânîler", *DİA*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/sasaniler> (01.04.2019).

⁴⁴⁶ Zeydân, *Târîhu'l-'Arab*, s. 259; Günaltay, *Arap Tarihi*, s. 195; Hitti, *İslâm Tarihi*, C: I, s. 122, a. mlf., *Târîhu Suriye*, C: I, s. 450; Mehrân, *Dirâsât*, s. 574.

⁴⁴⁷ Shahîd, *BASİC, I/I*, s. 635-636.

⁴⁴⁸ "Elif, Lâm, Mîm! Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Fakat onlar bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip gelecekler. Önce olduğu gibi sonra da Allah'ın dediği olur. O gün müminler Allah'ın yardımını sebebiyle sevinecekler. O dilediğini muzaffer kılar. O çok güçlüdür, engin merhamet sahibidir." Rûm Sûresi, 1-5.

⁴⁴⁹ Vâkıdî, *Fütûhu's-Şâm*, s. 201-209; Muhammed Mebruk Nâfi'a, *Asru mâ kable'l-İslâm*, Windsor, Hindawi, 2017, s. 128; Shahîd, *BASİC, I/I*, s. 637; a.mlf., "Ghassân", *EI²* (İng.), II, 1021.

⁴⁵⁰ Shahîd, "Ghassân", *EI²* (İng.), II, 1020-1021.

gelişmişlerdir. Güçlü bir medeniyete sahip olmalarının en büyük delili ise Gassânî hükümdarlarından Münzir ve Nu'man'ın tutklanmasından sonra Bizans'ın bölgedeki başka bir kavimle değil yine Gassânîler'le anlaşma yapmasıdır. Shahîd'in de belirttiği gibi⁴⁵¹ o dönemde bölgede Gassânîler'den daha büyük bir güç bulunmamaktaydı.

⁴⁵¹ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 550-551.

3. BÖLÜM

GASSÂNÎLER'İN SÂSÂNÎ ve HÎRE İLE İLİŞKİLERİ

Sâsânî ve Hîre arasında var olan müttefiklik ilişkisi sebebiyle Gassânîler'in bu iki devletle olan siyasî ilişkilerini tek başlık altında anlatmaya çalıştık. Ayrıca bazı Arap kabileleriyle ilişkilerini de Hîre ile doğrudan veya dolaylı olarak alakalı olduğu için bu başlık altında anlatmayı uygun gördük.

3.1. Hâris b. Cebele Öncesi Dönem

Daha önce de zikrettiğimiz gibi Gassânîler ve Hîreliler Yemen'den göç eden iki kavimdir. İkisinin soyu Amr Müzeykîya da birleşmektedir. Göç sırasında farklı yerlere dağılarak kendi devletlerini kurmuşlardır. Bu iki devlet hem akraba hem daha sonraki süreçte birbirleriyle mücadele halinde olmalarından dolayı sürekli bir ilişki halinde olmuşlardır.

Gassânîler'in Sâsânîler ile ilk ilişkileri Dîneverî'nin (ö. 282/895) aktardığına göre II. Şapur Zü'l-Ektâf (309-379) döneminde olmuştur. Onun daha küçük yaşta tahta geçmesinden istifade eden düşmanlarının Sâsânî topraklarına saldırı yaptığını kaydeden müellif, bazı Gassânî hükümdarlarının büyük bir toplulukla el-Cezîre'ye gelerek Sevâd'a saldırdığını ve burada bir süre kalarak düşmanca hareketlerden geri durmadıklarını aktarmıştır. II. Şapur'un 15 yaşına geldiğinde düşmanlarını topraklarından çıkardığını ve Zayzen (Dayzen) el-Gassânî adlı bir şahsı Fırat nehri üzerinde, Rakka'nın aşağısında bulunan şehirde muhasara altına aldığını, Zayzen'in Müleyke isimli kızının ona yardım etmesi sayesinde şehre girerek Zayzen'i esir alıp öldürdüğünü aktarmıştır. Esir olarak aldığı ashabının da omuzlarını çıkararak öldürdüğü için lakabının omuzcu anlamına gelen "Zü'l-Ektâf" olduğunu zikretmiştir.⁴⁵² Dîneverî'deki bu bilgi Gassânîler'in m. IV. asırda da zaten

⁴⁵² Dîneverî, **el-Ahbârü't-tıvâl**, s. 48-49; Makdisî de Zayzen'in el-Hadar meliki olduğunu fakat onu öldürenin II. Şapur değil I. Şapur olduğunu zikretmiştir. Bkz. Makdisî, **el-Bed' ve't-târih**, C: III, s. 157-158; Fakat Zayzen'in Kudaa'dan olup, el-Hadar meliki olduğu ve onu öldürenin I. Şapur olduğu da nakledilmiştir. Bkz. Taberî, **Târih**, C: II, s. 47-50; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: I, s. 298-299; İbn Kesîr, **Büyük İslâm Tarihi**, C: II, s. 299-302.

bu bölgede aktif olarak varlıklarını sürdürdüklerini ve Sâsânî'lere karşı saldırılar düzenlediklerini göstermesi açısından kaydedilmesi gereken bir bilgidir.⁴⁵³

Kaynaklarda aktarıldığına göre Hîre ile ilişkiler Hîre hükümdarı Esved b. Münzir'in (471-491) Gassânîler'e karşı birçok zafer elde etmesi ve Gassânî emîrlerinden birçoğunu esir alması ile devam etmiştir.⁴⁵⁴ Fakat Esved'in esir aldığı bu emîrlerin adları zikredilmemiştir. Esved'in amcasının Ebû Uzeyne adlı bir oğlu olduğu, Gassânîler'in onun kardeşini öldürdüğü, Ebû Uzeyne'nin de Esved'e hitaben esir aldığı Gassânî emîrlerini öldürmesi için bir kaside okuduğu aktarılmıştır. Esved de amcaoğlunun bu isteği üzerine esirlerin tamamını öldürmüştür.⁴⁵⁵

Esved b. Münzir döneminde gerçekleşen bir olaydan daha burada bahsetmek yerinde olacaktır. Ezved b. Münzir döneminde Hâris b. Zâlim adlı Zübyan kabilesinden⁴⁵⁶ bir adamın Esved'in müttefiklerinden olan Hâlid b. Ca'fer el-Kilâbî'yi öldürdüğü, daha sonra kaçtığı aktarılmıştır. Onu yakalamak için Esved'in gönderdiği oğlu Şurahbil'i de öldürerek tekrar kaçan Hâris, Yezîd b. Amr el-Gassânî'ye sığınmıştır. Yezîd, Hâris'i hoş karşılayıp ona ikramda bulunmuş fakat Hâris, eşinin isteği üzerine Yezîd'in koruma altındaki (محماة) devesini kesmiş ve bunun üzerine de Yezîd onun ölüm emrini vermiştir. Deveyi kesenin Hâris olduğunu bildiren kâhin el-Hams et-Tağlebî'yi de öldüren Hâris'in, el-Hams'ın oğlu tarafından öldürüldüğü aktarılmıştır.⁴⁵⁷ Hâris'in sığındığı şahsın Nu'man el-Ğassânî olduğu, Hâris'in ölüm emrini verenin Hîre hükümdarı Nu'man b. Münzir olduğu da nakledilmiştir.⁴⁵⁸ İbn Abdürabbih (ö. 328/940), bu kıssayı anlatırken Yezîd için ilk başta hükümdar ifadesini kullanmazken metnin ilerleyen kısımlarında "hükümdarın devesi, hükümdar söyledi" gibi ifadeler kullanarak Yezîd'e atıfta bulunmuştur. Ebü'l-Ferec de onun Gassânî hükümdarlarından olduğunu belirtmiştir.⁴⁵⁹ Nöldeke ise Yezîd ile alakalı bu rivayetleri zikrettikten sonra Hâris'in ölüm emrini verenin

⁴⁵³ Shahîd, **BAFOC**, s. 117.

⁴⁵⁴ Ebü'l-Fidâ', **el-Muhtaşar**, C: I, s. 117; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 206.

⁴⁵⁵ Ebü'l-Fidâ', **el-Muhtaşar**, C: I, s. 117; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 206; Takkuş, **Târîhu'l-'Arab**, s. 395.

⁴⁵⁶ İbnü'l-Kelbî, **Cemhere**, s. 24; İbn Hazm, **Cemhere**, s. 252-254.

⁴⁵⁷ İbn Abdürabbih, **'İkdu'l-ferîd**, C: VI, s. 16-17.

⁴⁵⁸ Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, **el-Eğânî**, Matbaatü't-Takdim, C: X, s. 27-28.

⁴⁵⁹ İbn Abdürabbih, **'İkdu'l-ferîd**, C: VI, s. 16-17; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, **el-Eğânî**, Matbaatü't-Takdim, C: X, s. 27-28.

Nu'man b. Münzir ya da başka bir Hîre hükümdarı olduğu görüşünün daha doğru olduğunu çünkü Yezîd isminin Gassânî hükümdarları arasında yer almadığını ve Hâris'in ölümünün Cefneoğulları elinden olması ihtimalinin düşük olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁰ Gassânîler hakkında bilgi veren kaynaklardan yukarıda bahsi geçen kaynaklar dışında hiçbir kaynak Yezîd ismini Gassânî hükümdarları arasında zikretmemiştir. Bu nedenle bahsi geçen Yezîd'in Gassânî hükümdarı değil belki o dönemki Gassânî emîrlerinden ya da Gassânîler'in ileri gelenlerinden biri olması daha muhtemel gözükmemektedir.

Sâsânî-Hîre ile Gassânîler'in bir sonraki karşılaşmaları Hîre hükümdarı Esved b. Münzir'den çok sonra m. 503 yılında (*The Chronicle of Joshua the Stylite*,) Gassânîler'in, Hîre'ye yönelik bir saldırı düzenlemesiyle olmuştur. Daha önce de değindiğimiz gibi bu saldırı Joshua'nın metnindedir ve bu metinde özetle Sa'lebîler'in yani Gassânîler'in Hîre'ye gittikleri ve oraya giden bir kabileyi yok ettikleri ve develerini aldıkları geçmektedir. Hîre sakinleri iç çöle çekildikleri için Gassânîler'in Hîre'de uzun süre kalmadıkları da nakledilmiştir.⁴⁶¹

Bu saldırıdan üç sene sonra yani m. 506 yılında Sâsânîler ve Bizans arasında bir barış anlaşması gerçekleştirilmiştir. Bu sürede Bizans, Sâsânî'ye vergi vermeye başlamıştır. Fakat Bizans, 518 yılında vergi vermekten vazgeçene kadar Gassânîler'in Sâsânî-Hîre ile herhangi bir ilişkisinden söz edilmemiştir. 518 yılından sonra iki devlet arasında yeniden düşmanlık başlamıştır. Sâsânî İmparatoru I. Kavad, bedevileri yönlendirerek Suriye dolaylarını yağma ve tahrip ettirmiştir. Böylece Sâsânî ile Bizans ve dolayısıyla Hîre ile Gassânîler arasında tekrar savaşlar vuku bulmaya başlamıştır.⁴⁶²

Bizans-Gassânî ve Sâsânîler'in bir sonraki karşılaşmaları 528 yılında vuku bulan Thannuris savaşı ile olmuştur. Thannuris, Mezopotamya'nın kuzeyinde Dara şehri yakınlarında Bizans-Sâsânî arasındaki sınırda yer almaktadır.⁴⁶³ Habur nehri doğusunda yer alan Thannuris, I. Justin'in savunma yapmak amacıyla kullandığı bir

⁴⁶⁰ Nöldeke, *Ümerai Gassân*, s. 48; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C: III, s. 438.

⁴⁶¹ Joshua, *The Chronicle of Joshua the Stylite*, s. 45-46; Shahîd, *BASIC, I/I*, s. 12-13.

⁴⁶² Günaltay, *Arap Tarihi*, s. 208.

⁴⁶³ https://translate.google.com/translate?hl=tr&sl=en&u=https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Thannuris&prev=search (18.05.2019).

kale olmuştur. Daha önce Anastasius döneminde inşa edilip Araplar tarafından yıkılan şehir, I. Justin döneminde yeniden inşa edilmeye başlanmış ve I. Justinianus döneminde inşasına devam edilmiştir. Böylece Doğu sınırı Sâsânîler ve onların müttefikleri Hîreliler'in saldırılarına karşı güçlendirilmiştir.⁴⁶⁴

Sâsânîler I. Kavad'ın oğlu Xerxes komutasında 30.000 kişilik ordu göndererek Thannuris'teki kalenin inşa edilmesini önlemeye çalışmıştır. Bunun üzerine Sâsânîler'e karşı bir Bizans ordusu toplanmış, iki taraf arasındaki şiddetli savaşta komutan Belisarius kaçmıştır. Birkaç Bizans komutanı öldürülmüş, bazıları ise yakalanmıştır. Bizans için bu, büyük bir yenilgi olmuştur. Bu savaşa Bizans'ın yanında Hâris'in babası Cebele'nin de katıldığı ve savaşta atından düşüp Sâsânîler tarafından öldürüldüğü kaydedilmiştir. Savaşa Sâsânîler'in müttefikleri olan Hîreliler'in katılıp katılmadığı ise aktarılmamıştır.⁴⁶⁵

3.2. Hâris b. Cebele'den Sonraki Dönem

Sâsânîler, Thannuris savaşındaki bu başarılarının ardından Bizans sınırlarına saldırılara devam etmişlerdir. O dönemde Hîre hükümdarı Münzir, Bizans için en azılı düşman haline gelmiştir. Procopius, onun elli yıl boyunca Bizans İmparatorluğu'nu diz çökmeye zorlayan bir adam olduğunu ifade etmiştir. Öyle ki o Mısır sınırlarından başlayarak Mezopotamya'ya kadar ülkenin birbiri ardına birçok yerini yağmalamış ve binlerce kişiyi esir alıp çoğunu öldürmüştür. Diğer bir kısmını da büyük meblağlar karşılığında serbest bırakmıştır.⁴⁶⁶

Hîre hükümdarı Münzir'in 528 yılında bir Bizans phylarchını öldürmesi ile Bizans'ın onun üzerine askeri birliklerini gönderdiği bahsi daha önceki bölümde geçmiştir. Bu Gassânî ve Hîre'yi tekrar karşı karşıya getirmiştir. Hâris'in ve ordusunun Bizans ordusuyla birlikte Münzir'e saldırmak için harekete geçmişlerdir. Ona doğru geldikleri haberini duyan Münzir, sahip olduğu Arap birlikleriyle Hint topraklarına kaçmıştır. Bizanslı duxler ve phylarchlar beraberindeki güçler ile onu bulamayınca Sâsânî topraklarına doğru yola koyulmuşlar, Münzir'in kampını ele

⁴⁶⁴ Vasiliev, **Justin the First**, s. 275-276.

⁴⁶⁵ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 75-77; Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 23; https://translate.google.com/translate?hl=tr&sl=en&u=https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Thannuris&prev=search (18.05.2019).

⁴⁶⁶ Procopius, **History Of The Wars**, Book: I, xvii, 37-43, s. 157.

geçirip bir dizi erkek, kadın ve çocuğu esir etmişlerdir. Buldukları kadar hecin devesini ve diğer çeşitli hayvanları ganimet olarak almışlardır. Daha sonra Gassânî ordusu dört Sâsânî kalesini yakıp 6 Nisan'da Bizans topraklarına zaferle dönmüşlerdir. Bu, Hâris'in Hîre'ye karşı gerçekleştirdiği ilk başarısı olmuştur.⁴⁶⁷

Hâris'ten önce Bizans'ın hiçbir komutanı ve ordusu Münzir'in ordusuyla baş edememiştir. Bu nedenle imparator, Hâris'e phylarch unvanı vererek ona bir nevi hükümdarlık onuru bahşetmiştir. Fakat bu olaylardan sonra bile Münzir, Bizans'a daha önce olduğu gibi zarar vermeye devam etmiştir.⁴⁶⁸ Münzir, saldırılarına devam edip I. Kavad'ın atadığı Farslı bir komutan olan Azarethes ile birlikte Bizans sınırlarına saldırılarını sürdürmüştür. Bizans'ın beklemediği bir anda gerçekleşen bu saldırı, halkı korkuya sürüklemiştir. Komutan Belisarius, bu haberi alınca tüm hızıyla bölgeye giderek savunma yapmaya karar vermiştir. Böylece Belisarius, her şehirde başka bir düşman ordusuna sahip olan I. Kavad'ın daha fazla ilerleyememesi için yeterli bir garnizon kurmuştur. Mezopotamya'nın kasabalarını tamamen korumasız bulmuş ve ordunun geri kalanıyla birlikte istilayı engellemek için gittiklerinde hızlıca Fırat Nehri'ni geçmişlerdir. Bizans ordusu yaklaşık yirmi bin atlı ve aralarında iki binden az olmamak üzere Süryaniler'in (Isaurians?) bulunduğu büyük bir orduyla ilerlemeye devam etmiştir. Hâris de bu savaşta Bizans'la müttefik Arapların komutanı olarak yer almıştır. Ordu, Chalcis şehrine ulaştıklarında orada kamp kurmuştur. Bunun haberini alan Münzir ve Azarethes artık daha fazla ilerlemeye devam etmeyip hemen yurtlarına dönmeye karar vermişlerdir. Bizans ordusunu arkadan takip ederek Fırat Nehri'nin sol tarafından geri dönmüşlerdir. Belisarius, daha fazla ilerlemeyerek geri dönmenin daha doğru olacağını düşündüğü için ordunun ilerlemesini durdurmuştur. Fakat Bizans ordusu onunla alay etmiş ve ilerleyip savaşmak konusunda ısrar etmişlerdir. Belisarius, ordunun savaşmaya hevesli olduğunu görünce kararından vazgeçerek savaşmaya devam etmiştir. Daha sonra adamlarını şu şekilde görevlendirerek tek bir cephede savaş birliği oluşturmuştur; nehrin sol kanadına bütün piyadeleri yerleştirmiş, sağda keskin bir şekilde yükselen yere Hâris ve tüm Arap maiyetini yerleştirmiştir. Kendisi ve süvari birlikleri ise merkezde yerini almıştır. 19 Nisan 531'de Bizans ve Sâsânî orduları

⁴⁶⁷ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 70-71.

⁴⁶⁸ Procopius, **History Of The Wars**, Book: I, xvii, 37-43, s. 159.

arasında şiddetli bir savaş gerçekleşmiş ve bu savaş sonucunda Bizans, ağır bir yenilgi almıştır.⁴⁶⁹

Bu olaydan bir sene sonra yani m. 532 senesinde I. Justinianus, Sâsânî tahtında I. Kavad'ın diğer oğlu Enüfirvan'ın olduğu dönemde Sâsânîler'le barış anlaşması imzalamıştır. Bu sayede Bizans, Avrupa ve Afrika'da parlak zaferler elde etmiştir. Enüfirvan, bu duruma bozulup anlaşmayı bozmak istemiş fakat anlaşmanın kendi tarafından bozulmuş olmaması için müttefiki olan Hîre hükümdarı Münzir'i kullanmıştır.⁴⁷⁰ Bu nedenle Tedmür'ün güneyine doğru uzanan ve Hâris ile Münzir'in ikisinin de kendi bölgesi olduğunu iddia ettikleri adına "Strata" denen bir yer sebebiyle iki taraf arasında savaş başlatmıştır.⁴⁷¹ Savaş, Münzir'in Hâris'ten kendisine bu bölgede oturmak için vergi vermesini istediği için vuku bulmuştur.⁴⁷² Enüfirvan, bu savaşta Münzir'e yardım etmiş ve Hâris'e savaş ilan ettirmiştir. Daha sonra Enüfirvan, Hîreliler'e Suriye'deki Bizans sınırlarına saldırımları için gizli bir talimat vermiştir. Bu sebeple Bizans ve Sâsânî arasında kanlı bir savaş çıkmıştır. Enüfirvan, Suriye ve Anadolu'yu işgal edip İstanbul kapılarına dayanmıştır. Komutan Belisarius, Hâris ile beraber Dicle ve Fırat arasına saldırarak Nusaybin'den İran'a girmiş, Sâsânî ve Hîre'ye ait birçok beldeyi yağmalayarak geri dönmüşlerdir.⁴⁷³

Mezopotamya'da m. 541 senesinde Bizans ordusunun herhangi bir başarı sağlayamadan geri dönmesinden bir önceki bölümde bahsetmiştik. Bu olaydan kısa bir süre sonra Hâris ve Münzir arasında Bizans ve Sâsânî'nin katılmadığı bir savaş daha cereyan etmiştir. Münzir, âni bir baskınla Hâris'in oğullarından birini esir almış ve onu Afrodit'e yani Uzza'ya⁴⁷⁴ kurban etmiştir.⁴⁷⁵ Aradan on sene geçtikten sonra m. 554 Haziran ayında Hâris ve Münzir arasında Kınnesrin'de⁴⁷⁶ vuku bulan savaşta

⁴⁶⁹ Procopius, **History Of The Wars**, Book: I, xviii, s. 161-177; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 407; Hüseyin eş-Şeyh, **el-'Arab**, s. 160.

⁴⁷⁰ Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 192/209.

⁴⁷¹ Procopius, **History Of The Wars**, Book: II, i, s. 261.

⁴⁷² Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 18.

⁴⁷³ Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 257; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 192.

⁴⁷⁴ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 18.

⁴⁷⁵ Procopius, **History Of The Wars**, Book: II, xxviii, s. 519; Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 18; Zeydân, **Târîhu'l-'Arab**, s. 257; Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 192.

⁴⁷⁶ Halep'e bağlı Şam vilayetlerindedir. Bkz. el-Hamevî, **Büldân**, C: IV, s. 403-404.

Hâris, Münzir'i ağır bir yenilgiye uğratmış⁴⁷⁷ ve Münzir'in iki oğlunu ele geçirmiştir.⁴⁷⁸ Shahîd, Procopius'un bu iki oğlun ismini zikretmediğini belirttiğinden sonra tıpkı Hâris'in babası Cebele'nin yanında yer alıp savaştığı gibi iki tarafın oğullarının da sadece Bizans-Sâsânî savaşlarında değil Gassânîlerle yaptıkları savaşlarda da yer aldıklarını, böylece bu iki düşman arasındaki ihtilafın haleflerine de aktarıldığını eklemiştir.⁴⁷⁹

Bahsi geçen bu savaşın el-Hayyâr⁴⁸⁰ adı verilen bir yerde vuku bulduğu da aktarılmıştır.⁴⁸¹ Münzir'in de öldürüldüğü bu savaşın adı konusunda ihtilaflar vardır. Savaşın Hâris'in kızı Halîme'ye nispetle Yevm-ü Halîme olarak adlandırıldığı aktarılmıştır.⁴⁸² Fakat Münzir'in öldüğü bu savaşın Yevm-ü Halîme değil Ayn-u Ubağ⁴⁸³ savaşı olduğu da aktarılmıştır.⁴⁸⁴ Yevm-ü Halîme'nin Ayn-u Ubağ savaşından önce vuku bulduğu da nakledilenler arasındadır.⁴⁸⁵

Hâris ve Münzir arasında vuku bulan bu savaş sırasında Münzir'in ordusunun 100.000 kişi olduğu nakledilmiştir. Haris barış yapmak amacıyla Cahiliye şairi Lebîd b. Rebîa'nın liderliğinde 100 atlıyı Hîre hükümdarı Münzir'e yollamıştır. Münzir'in askerlerinin olduğu yere vardıklarında Münzir, Gassânî birliği kuşatmış, aralarında çıkan çatışmada birliktekilerin çoğu ölmüştür. Sadece Lebîd kurtulmuş ve Hâris'e gelip olanları haber vermiştir. Bunun üzerine Hâris askerleriyle birlikte Münzir'in askerlerine bir saldırı düzenleyerek Münzir'i ve ordusunu hezimetle uğratmıştır. Bu savaş Hâris'in kızı Halîme'ye nispetle Yevm-ü Halîme olarak adlandırılmıştır.⁴⁸⁶

⁴⁷⁷ Nöldeke, *Ümerâi Gassân*, s. 19.

⁴⁷⁸ Procopius, *History Of The Wars*, Book: II, xxviii, s. 519.

⁴⁷⁹ Shahîd, *BASİC, I/I*, s. 239.

⁴⁸⁰ Kinnesrîn'de bulunan bir arazi. Bkz. el-Hamevî, *Büldân*, C: II, s. 327.

⁴⁸¹ Nöldeke, *Ümerâi Gassân*, s. 19.

⁴⁸² İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 641; Hazrecî, *el-'Ukûd*, C: I, s. 16.

⁴⁸³ Şam'a doğru Fırat yolu üzerinde, Enbar'ın arka tarafındaki bir vadidir. Pınar değildir. Bkz. el-Hamevî, *Büldân*, C: IV, s. 175.

⁴⁸⁴ İbn Abdürabbih, *'İkdu'l-ferîd*, C: VI, s. 109; Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî (ö. 733/1333), *Nihâyetü'l-ereb fi fünûni'l-edeb*, thk. Yusuf et-Tâvil, Ali Muhammed Hâşim, 33 c., Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004, C: XV-XVI, s. 329; Günaltay, *Arap Tarihi*, s. 192.

⁴⁸⁵ el-İsfahânî, *Târîh*, s. 82.

⁴⁸⁶ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ'*, C: I, s. 274; Hazrecî, *el-'Ukûd*, C: I, s. 16; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C: III, s. 232.

İbnü'l-Esîr'de ise, Ayn-u Ubağ savaşı Münzir ile Hâris arasında vuku bulan ve Münzir'in öldürüldüğü savaştır. İbnü'l-Esîr'in aktardığına göre, Münzir, Hîre'den çıkıp Zât-u Hayyâr denen yerdeki Ayn-u Ubağ'a gelmiş ve Hâris'ten kendisine fide ödemesini istemiştir. Hâris de askerlerini toplayıp Münzir'in olduğu yere doğru gitmiş ve sonra iki ordunun helak olmaması için ikisinin de kendi çocuklarından birini çıkarıp onların savaşmalarını, kim yenilirse onun geri çekilmesini önermiştir. Hâris, kendi oğlu Ebâ Kerb'i çıkardığı halde Münzir, oğlu yerine cesur adamlarından birini savaş meydanına göndermiştir. Münzir'in adamı Hâris'in oğlunu öldürünce Hâris diğer oğlunu kardeşinin intikamını alması için savaşıma göndermiştir. Fakat Münzir'in adamı onu da öldürmüştür. Münzir'in adamlarından annesi Gassânlı olan Şimr b. Amr el-Hanefî adlı bir kişi bunu görünce Münzir'e kızmış ve şöyle hitap etmiştir: "Ey hükümdar! Bu yaptığın ne hükümdarların ne de şerefli, yüce adamların tabiatına yakışmaz. Sen amcaoğluna iki defa tuzak kurdun." Bu duruma çok öfkelenen Hâris, ashabını kışkırtıp saldırmaya başlamıştır. Çok şiddetli bir savaş çıkmış ve Münzir bu savaşta öldürülmüştür. Böylece Hâris, Hîre'ye girip orayı yakmıştır.⁴⁸⁷

İbnü'l-Esîr, Yevm-u Halîme'nin, lakabı el-Esved olan Münzir b. Münzir'in babasının intikamını almak için Hâris'in üzerine yürüdüğü bir savaş olduğunu aktarmıştır. el-Esved, Merc-u Halîme'ye ulaştıktan sonra Hâris'e bir elçi göndermiş: "Sana karşı orta yaşlı yiğit atlılar hazırladım," demiş, Hâris da ona: "Ben de sana iyi koşan atlar üzerinde bıyığı yeni terlemiş genç kahramanlar hazırladım," diye cevap vermiştir. el-Esved, Merc-u Halîme'de bulunan köylülerden askerleri için yemek yapmalarını emretmiş, bunun üzerine köylüler onun emri ile yemekler hazırlamışlar ve yaptıkları yemekleri büyük kaplara doldurup getirerek askeri karargâha bırakmışlardır. Askerler savaştıktan sonra acıkıp bu kapların yanına gelerek karınlarını doymuşlardır. Böylece bu savaş günlerce sürmüş, fakat taraflar birbirlerine üstünlük sağlayamamışlardır. Bunu gören Hâris kızı Hind'i yanına çağırıp, bol miktarda güzel koku hazırlamasını emretmiştir. Hind hazırladığı bu kokulardan babasının adamlarına sürmüş ve Hâris adamlarına "Ey gençler! Kim Hîre hükümdarını öldürürse onu kızım Hind ile evlendireceğim" demiştir. Bunun üzerine

⁴⁸⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: I, s. 426-427; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: 228-230.

Lebîd b. Amr el-Gassânî, el-Esved'i ve kardeşlerinden birini öldürmüş ve Hâris de ona kızını vermiştir. Fakat savaş alanına geri döndüğünde Lebîd öldürülmüştür. Buna rağmen Gassânîler büyük bir zafer elde etmişlerdir. Bu savaşta birçok kişinin esir alındığını da aktaran İbnü'l-Esîr, Temim kabilesinden içlerinde şair Alkame'nin kardeşinin de bulunduğu yüz kişinin esir alındığını, bu nedenle Alkame'nin Hâris'i öven bir şiir söylediğini ve Hâris'in de yüz kişiyi serbest bıraktığını zikretmiştir.⁴⁸⁸ İbn Haldûn (ö. 808/1406) da Yevm-u Halîme savaşının Münzir b. Münzir'in öldürüldüğü savaş olduğunu nakletmiştir. Bu duruma sinirlenen Hîre hükümdarı Nu'man b. Münzir'in ise Cefneoğulları'nın ileri gelenlerinden çok sayıda kişiyi esir aldığını da aktarmıştır.⁴⁸⁹ Münzir'den sonra yerine geçen oğlu Amr da Gassânîler'den birçok ileri geleni öldürerek babasının intikamını almak istemiştir.⁴⁹⁰ Bu aktardığımız bilgiler ışığında Hâris'in Hîre hükümdarı Münzir ile sürekli bir çatışma halinde olduğu görülmektedir. Kaynaklarda Münzir'in öldürüldüğü savaşın ismi farklı olarak geçse de sonuç olarak Hâris, Münzir ve oğullarını yaptıkları savaşlarda yenilgiye uğratarak öldürmüştür.

Hâris dönemiyle alakalı kaynaklarda geçen diğer bir hadise Hîre hükümdarı Münzir'in müttefiki olan Tağliboğulları ve Hâris arasında meydana gelmiştir. Tam olarak hangi tarihte vuku bulduğu belli olmayan bu hadise şöyle cereyan etmiştir. Vâil'in iki oğlu olan Bekr ve Tağlib kabileleri Hîre hükümdarı Münzir'in çevresinde toplanmışlardır. Ancak bazı sebeplerden dolayı Tağliboğulları Münzir'e karşı çıkıp Suriye'ye gitmişlerdir. Bu olaydan sonra Hâris ve Tağliboğulları arasında bir anlaşmazlık yaşanmış ve iki taraf arasında Hâris'in yenildiği bir savaş vuku bulmuştur.⁴⁹¹ Hâris b. Cebele döneminde Hîre ile ilişkiler bu minvalde devam etmiştir.

⁴⁸⁸ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: I, s. 428-430; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: 239-240.

⁴⁸⁹ İbn Haldûn, **Târîh**, C: II, s. 325.

⁴⁹⁰ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 20.

⁴⁹¹ Bir gün Hâris b. Cebele yurdundan çıkmıştır ve yolda bir grup Tağlibliye rastlamış, fakat kendisini Amr b. Külsûm dışında kimse karşılamamıştır. Bunun üzerine Hâris, ona kavminin kendisini neden karşılamadığını sormuştur. O da kendisinin geleceğini bilmediklerini söylemiştir. Bunun üzerine Hâris onlarla savaşmak üzere ant içmiş, Amr da ona bunu yapmamasını çünkü sonunda kendisinin ağır bir yenilgiye uğrayacağını söylemiştir. Hâris onun bu sözlerini dikkate almamış ve onlara savaş açmıştır. Bunun üzerine her iki taraf arasında vuku bulan şiddetli savaşta Hâris ve ordusu hezimete uğramışlardır. Savaş sırasında Hâris'in kardeşi ile birlikte birçok kişi de öldürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: I, s. 424-425; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 41; İbrahim

Babası Hâris'in m. 569'da ölümü üzerine Münzir'in tahta geçtiğini ve ardından Hîreliler'in Gassânî topraklarına saldırdığını aktarmıştık. Bu saldırı üzerine Münzir, hemen kardeşlerini, oğullarını ve tüm ordusunu toplayarak ani bir baskınla o dönemki Hîre hükümdarı Kâbus'un üzerine yürümüştür. Kâbus hiç beklemediği bir anda büyük bir yenilgi almıştır. Münzir, Kâbus'un tüm karargâhını, eşyalarını ve deve sürülerini ele geçirmiş, akrabalarından birkaçını esir almış ve geri kalan herkesi öldürmüştür. Daha sonra Fırat'ı geçerek Kâbus'un topraklarında ilerlemiş, orada bir süre kamp kurmuştur. Bunun ardından elde ettiği ganimetlerle kendi bölgesine geri dönmüştür.⁴⁹² Münzir'in Kâbus'a karşı ilk zaferini Yevm-u Su'ûd adlı bir yerde elde ettiği ve bunun da Ayn-u Ubağ savaşı olduğu, yukarıda bahsi geçen savaşın ise sonra vuku bulduğu belirtilmiştir.⁴⁹³ Münzir'in geliştirdiği bu ani ve hızlı saldırının stratejisinin düşmana bir ders vermek, ondan korkmadığını, tek başına da savaşabileceğini göstermek amacı taşıdığı ifade edilmiştir.⁴⁹⁴

M. 569'daki birinci saldırının üzerinden bir yıldan daha az bir süre geçtikten sonra Kâbus, Münzir'e bir mesaj göndermiştir. Mesajda Münzir'in başarısını küçümseyerek karşı bir saldırı düzenleyeceğini söylemiştir. Münzir de ona cevaben "Sen neden zahmet ettin ki? Ben gelirim!" diyerek yine âni ve içgüdüsel bir strateji ile saldırmış ve onları büyük bir hezimete uğratmıştır.⁴⁹⁵ Bu savaştan güç de olsa kaçmayı başaran Kâbus, Münzir'in Bizans'ın hizmetinden çekildiği dönemde Gassânî topraklarını işgal ederek güç kazanmıştır.⁴⁹⁶

Münzir b. Hâris döneminde Bizans'ın Araplar'ın üzerine emîr olarak atadığı Hâlid b. Cebele⁴⁹⁷ adlı bir şahıstan dolayı Bizans ve Sâsânî arasında bir savaş vuku bulduğundan bahsedilmektedir. Kisra Enûşirvan (531-579) döneminde bahsi geçen

Şemseddin, **Mecmu' eyyâmu'l-'Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm**, Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002, s. 37-38.

⁴⁹² John of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, vi, 3, s. 370-371; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 412; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 342-343.

⁴⁹³ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 25; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 413; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 342.

⁴⁹⁴ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 342.

⁴⁹⁵ **a.e.**, s. 343-544.

⁴⁹⁶ Günaltay, **Arap Tarihi**, s. 213.

⁴⁹⁷ Cevâd Ali, Hâlid b. Cebele'yi Gassânî hükümdarlarından değil emîrlerinden saymıştır. Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 441.

Hâlid b. Cebele ile Enûşirvan'ın müttefiki Hîre hükümdarı Nu'man b. Münzir'in⁴⁹⁸ (ki o son Münzir'dir) savaştığından söz edilmiştir. Bu savaşta, Hîre hükümdarının* ashabının öldürülüp develerinin, atlarının ganimet olarak alındığı ve kralın bunu Kisra Enûşirvan'a bildirdiği nakledilmiştir. Enûşirvan da imparatora aralarındaki anlaşmayı hatırlatarak ölenlerin diyetini ödemesi gerektiği ve Hâlid b. Cebele'nin aldıklarını geri vermesini istediğini söyleyen bir mektup yazmıştır. Bu mektubun hafife almamasını yoksa bu yüzden aralarındaki barış ve mütarekenin bozulmuş sayılacağını da bildirmiştir. İmparatorun bu mektubu dikkate almaması üzerine Enûşirvan'ın 90.000 askerle Bizans sınırlarına saldırıp o dönem Bizans'ın elinde olan Dârâ, er-Rûhâ, Menbiç, Kınnesrin, Halep ve Antakya'ya kadar birçok şehri ele geçirdiği de zikredilmiştir. Enûşirvan'ın Antakya şehrini çok beğendiği, halkını esir alıp Irak'a götürdüğü, başkentleri Ktesifon/Tizpon'a yakın bir yerde caddeleri, sokakları, evleri kısacası her anlamda Antakya'ya benzeyen bir şehir inşaa etmelerini emrettiği ve bu şehrin adının Rûmiyye olarak anıldığı nakledilmiştir. Bizans İmparatoru'nun onunla barış yaparak alınan şehirleri geri almak istediği, Kisra ile her yıl onlara haraç vermesi karşılığında anlaşma imzalandığı ve böylece Kisra'nın geri çekildiği zikredilmiştir.⁴⁹⁹ Taberî (ö. 310/923), bu olayın tarihinin Ebrehe'nin Kâbe'ye fillerle yürüdüğü yıl yani Enûşirvan'ın hâkimiyetinin kırkıncı yılında vuku bulunduğunu aktarmıştır.⁵⁰⁰ Fil vakasının 571 yılında olduğu bilinmektedir.⁵⁰¹ Enûşirvan ise 531 yılında tahta geçtiğine⁵⁰² göre olayın 571'de Münzir b. Hâris'in Gassânî hükümdarı olduğu dönemde vuku bulunduğu belirlenebilir.

Münzir'in 572-573 yılları arasında Bizans'ın hizmetinden çekilerek isyan ettiği dönemde Bizans sınırlarına saldırılarda bulunan Hîre ve Sâsânîler'den

⁴⁹⁸ Hâlid b. Cebele'yle savaşan kişi, Münzir b. Nu'man olarak da geçmektedir. İbnü'l-Cevzî, **el-Muntaẓam**, C: II, s. 134; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: I, s. 338.

* Dîneverî, ilk başta Hâlid b. Cebele'yle savaşan şahsın ismini Nu'man b. Münzir olarak vermiştir. Fakat daha sonra "Münzir'in ashabı", "Münzir'in develeri" ve "Münzir'in Kisra'ya mektup gönderdiği" şeklinde ifadeler kullanarak olayı aktarmıştır. Dönemsel açıdan da baktığımızda da Hîre'nin o dönemdeki emîrinin Nu'man b. Münzir olması muhtemel gözükmemektedir. Dîneverî'nin ilk başta isimleri karıştırmış olması mümkündür.

⁴⁹⁹ Dîneverî, **el-Ahbârü't-tıvâl**, s. 68-69; Taberî, **Târih**, C: II, s. 149-150; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntaẓam**, C: II, s. 134-135; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: I, s. 338-339; Cevâd Ali, **el-Mufassâl**, C: III, s. 441.

⁵⁰⁰ Taberî, **Târih**, C: II, s. 154.

⁵⁰¹ Ahmet Lütfî Kazancı, "Ebrehe", **DİA**, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ebrehe> (20.05.2019).

⁵⁰² Ahmed Tefazzülî, "Enûşirvân", **DİA**, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/enusirvan#1> (14.04.2019).

kurtulmak için Bizans, Münzir ile tekrar anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Bu anlaşmanın hemen ardından Münzir, çabucak adamlarını toplamıştır. Bu toplanma ve saldırı hazırlığı iki gün sürmüştür. Ordu, üç yıl hareketsiz kalmasına rağmen kısa sürede savaşa hazır bir şekilde yeniden biraraya gelmiştir. Hîre'ye onların hiç beklemedikleri bir anda saldırmış ve kiliseler hariç her yeri yakıp yıkmışlardır. Beş gün boyunca orada kalmışlar, Araplardan birçok kişiyi esir almış, Hîre'nin tüm ganimetlerini elde etmişlerdir. Onların bütün at ve deve sürülerini ele geçirmiş, büyük ve kesin bir zaferle geri dönmüşlerdir. Böylece Münzir, halkın gözünde şanını ve yüceliğini artırmıştır. Kilise ve manastırlara ve özellikle de fakirlere hediye dağıtmıştır. Bizans ve Sâsânî bile onun başarılarına hayran kalmışlardır.⁵⁰³

Münzir, 580 senesinde İstanbul'a bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretinin ardından Doğu'da bulunan Mauricius, (m. 582-602 dönemlerinde Bizans İmparatoru)⁵⁰⁴ Sâsânîlerin topraklarını istila etmek için Münzir ile anlaşmıştır. Bizans donanması Fırat'ın aşağısına doğru ilerlerken, kara ordusu Fırat'ın sağ kıyısından devam etmiştir. Böylece Sâsânî'nin başkentine doğru ilerlemeye başlamışlardır. Bu sırada Münzir onlara rehberlik etmiştir. Karşılaştıkları ilk Sâsânî limanında çıkan savaşta Bizans ordusunun birçoğu nehirde boğulmuştur. Daha sonra ilerlemeye devam eden ordu Fırat'ın karşı tarafına geçmek istediklerinde Sâsânîler'in başkenti olan Ktesifon yani Tizpon şehrini ele geçirmek için geçmeyi umdukları, Fırat üzerindeki köprünün yıkılmış olduğunu görmüşlerdir. Böylece başarısız oldukları ve Münzir'in ihanetle suçlandığı bu saldırının ardından⁵⁰⁵ Sâsânî, topraklarına saldırıda buldukları için onlardan intikam almaya karar vermiş ve aralarında Hîreliler'in de olduğu ordusunu toplamıştır. Münzir, bu saldırı girişimini haber alınca hiç zaman kaybetmeden adamlarını toplamış ve onlara saldırmak üzere yola çıkmıştır. O, Casusları sayesinde düşmanlarının nerede ve kaç kişi olduklarını öğrenmiş, daha sonra onların üzerine yürümüştür. Hîreliler, Münzir'in onlara doğru geldiğini bilmedikleri için hiç beklemedikleri bir anda saldırıya uğramış ve bu saldırıda Hîre ordusunun çoğu yok edilip kalanlar esir olarak alınmıştır. Ardından Hîre üzerine yürüyen Münzir, şehri yakıp yıkmış, çok sayıda ganimet ve esir

⁵⁰³ John of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, vi, 3, s. 371-379; Shahîd, **BASİC I/I**, s. 378-381.

⁵⁰⁴ Işın Demirkent, "Bizans", **DİA**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bizans> (11.10.2019).

⁵⁰⁵ John of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, iii, 40, s. 236-238; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 441.

toplayarak büyük bir zaferle dönmüştür.⁵⁰⁶ Münzir Hîreliler'e, onların saldırılarını beklemeden kendine has etkin ve hızlı savaş stratejisiyle ani bir saldırı gerçekleştirmiştir. Ayrıca Gassânîler diğer saldırılarda olduğu gibi bu saldırı girişiminde de etkin istihbarat servisini kullanmışlar böylece düşmanlarının sayısını ve tam olarak nerede olduklarını öğrenebilmişlerdir.⁵⁰⁷

Babasının ihanetle suçlanıp tutuklanmasının ardından başa geçen Nu'man b. Münzir'in kardeşleri ile isyan ederek Bizans'ın hizmetinden çekildiklerini ve yaklaşık 581-583 yılları arası Bizans'ın sınır bölgelerine saldırdıklarını zikretmiştir. Bu dönemde Gassânîler'in, Hîreliler ve Sâsânîler'le herhangi bir ilişki içerisine girip girmedikleri kaydedilmemiştir.

Nu'man b. Münzir döneminden sonra Gassânîler'in, Bizans'ın hizmetine geri döndükleri aktarılmıştır. Kısra Hüzmüz'ün yerine getirilen oğlu II. Hüsrev (Pervîz 590-628),⁵⁰⁸ tahta geçtikten sonra babasına karşı ayaklanan Behram'ın sürdürdüğü ve onun ardından dayısı Bistâm'ın başlatarak iç savaşa dönüştürdüğü isyanlarla uğraşmıştır. II. Hüsrev, Behram'ın isyanı sırasında Bizans İmparatoru Mauricius'in yardımını istemiştir.⁵⁰⁹ Dîneverî, II. Hüsrev Perviz'in, Kayser'e gitmesi konusunu anlatırken Hâlid b. Cebele el-Ğassânî ismini zikretmiştir. II. Hüsrev'in Yermük'e kadar geldiğini, Hâlid b. Cebele'nin onu karşıladığını ve onunla birlikte Kayser'e gidene kadar yanında bir atla ona eşlik ettiğini aktarmıştır. Dîneverî, bu kıssayı anlatırken Kayser'in ismini zikretmemiştir.⁵¹⁰

Hîre hükümdarı Nu'man b. Münzir döneminde de Gassânîli biri ya da Cevâd Ali'nin Gassânî emîrlerinden saydığı Cefne b. Nu'man'dan bahsedilmektedir. Nu'man b. Münzir'in Bahreyn'e gitmesini fırsat bilen Cefne b. Nu'man'ın Hîre'ye baskın yaparak orayı yakıp yıktığı ve birçok ganimeti beraberinde götürdüğü aktarılmıştır.⁵¹¹ Bu konunun Bizans-Gassânî ilişkileri açısından önemli olduğunu

⁵⁰⁶ John of Ephesus, **The Ecclesiastical History**, iv, 18, s. 415; Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 420-421.

⁵⁰⁷ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 421-422.

⁵⁰⁸ Esko Naskali, "Sâsânîler", **DİA**, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/sasaniler> (01.04.2019).

⁵⁰⁹ Shahîd, **BASİC, I/I**, s. 556-557; Esko Naskali, "Sâsânîler", **DİA**, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/sasaniler> (01.04.2019).

⁵¹⁰ Dîneverî, **el- Ahbârü't-tıvâl**, s. 91; Cevâd Ali, **el-Mufassâl**, C: III, s. 441.

⁵¹¹ Taberî, **Târih**, C: II, s. 198; Ebü'l-Ferec el-İsfehânî, **el-Eğânî**, Daru'l-Kütübü'l-Mısriyye, C: II, s. 117-118; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 441; Bu olay hakkında şiir bile yazılmıştır. **سَمَا صَقْرٌ فَاشْعَل**

belirten Shahîd, Mauricius'ın II. Hüsrev'e Cefne adlı bir Arap komutanı aracılığıyla yardım ettiğini aktarmıştır. Buna göre II. Hüsrev Mauricius'ın yardımını istemeye karar verdiği zaman sınırı geçip Bizans'ın Arap komutanlarından biri olan Cefne adlı biriyle görüşmüş ve Mauricius'den yardım istediğini anlatan mektubunu Mauricius'e iletmesi için vermiştir. Cefne, daha sonra Mauricius'ın isyancılara karşı ona yardım edeceğini yazan mektubu II. Hüsrev'e getirmiştir. Shahîd, aktardığı bu pasajlarda Mauricius'ın gönderdiği mektupta Bizans ordusunun onlara Münbiç'te⁵¹² katılacağı, Cefne'nin Rusâfe'de yaşayan, Roma'ya tâbi olan ve Bizans'tan koruma ve güvenlik isteyen bir komutan olduğu bilgilerinin yer aldığını aktarmıştır.⁵¹³

Shahîd, devamla Cefne'nin Bizans'la ilişkiler kısmında bahsi geçen 587 senesindeki Cefne olduğunu ve muhtemelen Gassânîler'in ayrıldıkları dönemde dağılarak Bizans'ın hizmetinden çıkıp başka bir bölgeye yerleştiğini ve daha sonra gelip Bizans'tan eman isteyerek tekrar onun hizmetine girdiğini belirtmiştir. İsyanın bastırılmasında da önemli bir rol oynayan Gassânîler ve Bizans sayesinde 591 senesinde Sâsânîlerdeki isyan bastırılmıştır. Bu, 580'li yılların sonu 590'lı yılların başında hem Sâsânî savaşlarında hem de Behram isyanında Fırat bölgesinde Bizans'a bağlı Gassânîler'in güçlü bir askeri birliğe sahip olduklarını göstermektedir. Bu olaydan sonra Cefne ismi kaynaklarda zikredilmemiştir.⁵¹⁴ Yaklaşık aynı dönemde siyasî faaliyetleri zikredilen Hâlid b. Cebele ve Cefne b. Nu'man, Gassânîler'in emîrliklere ayrıldıkları dönemde küçük gruplara emîrlik yapan iki şahıs olabilir. Çünkü kaynaklarda bu iki ismin Gassânîler'in tamamına ve diğer Araplar'a hükümdarlık yaptıklarına dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

II. Hüsrev, İmparator Mauricius'dan yardım aldıktan sonra onun öldürülmesini bahane ederek halefi Phokas'a savaş açmış ve onu yenmiştir.⁵¹⁵ Daha sonra Sâsânîler, 609 yılında Bizans'a ait bölgelere saldırmaya başlamış ve bunun

جَانِبِهَا ... وَأَلْهَاكَ الْمَرْوُخُ وَالْغَرِيبُ Devamı için bkz. Ebü'l-Ferec el-İsfehânî, **el-Egânî**, Daru'l-Kütübü'l-Mısriyye, C: II, s. 117-118; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 441.

⁵¹² Fırat ile arasında üç, Halep ile arasında on fersah olan kadîm bir şehir. el-Hamevî **Mu'cem**, C: V, s. 205-206.

⁵¹³ Shahîd, **BASİC**, I/I, s. 557-560.

⁵¹⁴ **a.e.**, s. 557-560.

⁵¹⁵ Esko Naskali, "Sâsânîler", **DİA**, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/sasaniler> (01.04.2019).

üzerine Gassânîler Amr ve Hucr adlı komutanlarıyla Bizans'ın yanında Sâsânîler'e karşı savaşmışlardır. Onların bu savaşın sonuçlarını hafiflettikleri aktarılmıştır.⁵¹⁶

Sâsânîler, II. Hüsrev'in komutasında 611 yılında Fenike, II. Filistin bölgesi ve Gassânîler'in bölgelerine hızlı bir şekilde yaklaşmışlardır. Gassânîler ise onlara karşı kendi bölgelerini savunmak amacıyla savaşmışlardır. Sâsânîler'le son savaşta Gassânîler Bizans için Emesa yakınlarında bir zafer kazanmışlardır. Sâsânîler'in 611'deki bu savaştan sonra iki yıl süren bir ara verdikleri zikredilmiştir. Bunun nedeni, bu savaşta yenilgi almaları ve başka bir taarruz yapmadan önce güçlerini yeniden toplamak istemeleri ihtimalidir. 613'te II. Filistin'de Gassânîler Sâsânîler'e karşı kendi bölgelerinde savaşmışlar ve yenilgiye uğratılmışlardır.⁵¹⁷

Gassânîler'in 613-614 Bizans-Sâsânî savaşına da katıldıkları nakledilmiştir. Hatta muhtemelen Hassân b. Sabit'in şiirinde bahsettiği Kisra'nın bir Gassân emîrini öldürmesi olayının da bu savaşlarda vuku bulmuş olması gerektiği ifade edilmiştir.⁵¹⁸

تَنَاولَنِي كِسْرَى بَبُوسِي، وَدَوْنَهُ
قَفَافٌ مِّنَ الصَّمَانِ، فَالْمَتَتَلَم
فَفَجَعَنِي، لَا وَفَقَ اللَّهُ أَمْرَهُ،
بِأَ دِيَارِ مُلُوكٍ قَدْ أَرَاهُمْ بَغِيظَةً،
رَمَانَ عَمُودِ الْمَلِكِ لَمْ يَتَهَدَمِ
بِي، وَهَابِ، قَلِيلِ التَّجْهَمِ⁵¹⁹

Yukarıda verilen şiirin son iki beytinin Gassânîler'in bu savaşta Bizans ile birlikte yenilgiye uğradıklarını kanıtladığı ifade edilmiştir.⁵²⁰ Fakat Herakleios, Sâsânîler'in ana ordusunu 627 yılı sonunda Ninevâ'da (Ninova) kesin bir yenilgiye uğratmıştır. Bu savaşa da Gassânîler Bizans'ın müttefiki olarak katılmışlardır. 629 yılında Sâsânîler'le yaptığı anlaşmayla Bizans'ı eski sınırlarına ulaştırmıştır.⁵²¹ Bu

⁵¹⁶ Shahîd, **BASİC**, I/I, s. 618-632.

⁵¹⁷ *a.e.*, s. 635-636.

⁵¹⁸ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 46.

⁵¹⁹ Hassân b. Sâbit, **Divân**, s. 229.

⁵²⁰ Nöldeke, **Ümerâi Gassân**, s. 46; Shahîd, **BASİC**, I/I, s. 637.

⁵²¹ Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 24; Işın Demirkent, "Herakleios", **DİA**, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/herakleios> (22.05.2019).

dönemden sonra Gassânîler'in son hükümdarı olarak zikredilen Cebele'nin Hîre ve Sâsânîler'le herhangi bir ilişkisi kaydedilmemiştir.

Son olarak Gassânîler'in Hîre ile ilişkileri bağlamında zikretmemiz gereken şöyle bir husus vardır. Hîre hükümdarlarından bazılarının annelerinin Gassânî olduğu zikredilmiştir. Örneğin, Hîre hükümdarı Amr b. İmruülkays'ın annesinin Gassânî hükümdarı Sa'lebe b. Amr'ın kardeşi Mariye el-Beriyye⁵²² olduğu, Hîre hükümdarı Münzir b. Nu'man'ın annesinin de Gassânîoğullarından Hind b. Zeydmenat Zeyd b. Amr el-Ğassânî olduğu aktarılmıştır.⁵²³

Bu rivayetler göstermektedir ki Gassânî ve Hîre arasındaki ilişkiler hep olumsuz yönde gelişmemiştir. Belli dönemlerde Gassânîler'in Hîre'ye kız vermelerinin bu olumsuz durumları tersine çevirmek ve aralarındaki düşmanlığı bitirmek için attıkları birer adım olması muhtemeldir.

⁵²² Mes'ûdî, **Mürûcü'z-zeheb**, C: II, s. 78; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal** C: III, s. 194

⁵²³ Taberî, **Târîh**, C: II, s. 90; Mes'ûdî, **Mürûcü'z-zeheb**, C: II, s. 78; el-İsfahânî, **Târîh**, s. 80; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 205-206

4. BÖLÜM

GASSÂNÎLER'İN İSLÂM ÖNCESİ VE SONRASI ARAPLAR İLE İLİŞKİLERİ

4.1. İslâm Öncesi Dönem

Daha önce de değindiğimiz gibi Mekke ve Medine halkı Gassânîler gibi Ezd kavmi soyundan gelmektedir. Yemen'den birlikte göç ederek farklı yerlere dağılmışlardır. Bu süreç içerisinde aynı soydan gelmelerinden dolayı sürekli bir ilişki halinde olmuşlardır. Bu nedenle çalışmamızın son bölümünde bu ilişkileri İslâm öncesi ve sonrası döneme ayırarak incelemeyi uygun bulduk.

4.1.2. Kusay b. Kilâb

Hz. Peygamber'in atalarından biri olan Kusay b. Kilâb b. Mürre⁵²⁴ Kâbe'nin yönetimini elinde bulunduran kayınpederi Huleyl b. Hubşiyye⁵²⁵ ölünce Kâbe'nin yönetimini almak istemiştir. Huzâa kabilesinin buna karşı çıkması üzerine Kusay, Kinâne ve Kudâa kabilelerinin yardımını istemiş, onların desteğiyle Huzâa'ya karşı gâlip gelmiş ve hem Mekke'nin idaresini hem de Kâbe hizmetlerini üzerine almıştır.⁵²⁶

Kusay'ın Huzâa'nın elinden bu yetkileri almasında konumuzu ilgilendiren husus ise İbn Kuteybe'de geçen bir bilgidir. İbn Kuteybe, Kusay'ın, Mekke'nin idaresini ve Kâbe'nin görevlerini Huzaa'nın elinden almak için Huzaa ile giriştiği savaşta Kayser'den yardım istediğini ve böylece onun yardımıyla Mekke'nin idaresinin Kureyş'in eline geçtiğini aktarmıştır.⁵²⁷

Cevâd Ali, İbn Kuteybe'nin bu rivayetinin doğru olması durumunda Kayser'in ona Bizans'ın müttelikleri olan Gassânîler eliyle yardım etmiş

⁵²⁴ Tam adı Kusay b. Kilâb b. Mürre b. Ka'b b. Hâris b. Lüey b. Ğâlib b. Fihri b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyas b. Mudar b. Nizar b. Ma'ad b. Adnân'dır. Asıl adı Zeyd'dir. İbnü'l-Kelbî, **Cemhere**, s. 18-26.

⁵²⁵ İbn Hişâm, **Sîret**, C: I, s. 166.

⁵²⁶ Ezrakî, **Ahbâru Mekke**, C: I, s. 103-106; Ali Osman Ateş, "Kusay b. Kilâb" **DİA**, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/kusay-b-kilab> (23.05.2019).

⁵²⁷ İbn Kuteybe, **el-Ma'ârif**, s. 640-641; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: IV, s. 39.

olabileceğini ifade etmiştir.⁵²⁸ Muhammed Hamidullah, İbn Kuteybe'nin aktardığı bu rivayetin doğru olmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Roma İmparatorluğu'ndan ayrılmış olan Bizans, otoritesini yaymak ve güçlendirmek için Kusay'a yardım etmiş olabilir.⁵²⁹ Ayrıca Bizans'ın daima etki alanlarını Arabistan'a kadar yayma girişiminde bulunduğunu, bu nedenle Kusay'ın ondan yardım istemesi üzerine bu yardım teklifini kabul etmiş olabileceğini belirtmiştir.⁵³⁰ Yardımın ya imparatorun bizzat kendisi tarafından ya da Suriye'deki emîrleri vasıtasıyla olabileceği ihtimali üzerinden konuşan Hamidullah, bu olayın İmparator I. Theodose (379-395) ya da onun oğlu İmparator Arcadios (395-408) dönemlerinde vuku bulmuş olması gerektiğini açıklamıştır.⁵³¹

4.1.4. Yahûdi Hükümdar Fityûn (Fidyevn)⁵³²

Evs ve Hazrec, Arim selinden sonra Yesrib'e geldiklerinde orada bulunmakta olan Yahudiler'in hâkimiyetleri altına girmişlerdir. Orada tarım çok yapılmadığı için Evs ve Hazrec geçim sıkıntısı çekmiş ve bu durum bir süre böyle devam etmiştir. Sonra Hazrecli Mâlik b. Aclan⁵³³, o zamanlar Gassân ileri gelenlerinden Ebû Cübeyle el-Gassânî'ye gitmiş, ona halkının durumunu ve geçim sıkıntılarını anlatmıştır. Sonra Malik dönmüş ve Yahudilere şöyle söylemiştir: "Hükümdar sizi ziyaret etmek istiyor, onun gelişi için hazırlık yapın." Ebû Cübeyle Yesrib'e girdiğinde onu büyük bir topluluk karşılamıştır. Ebû Cübeyle, Zû Hurud'a yerleşmiş ve daha sonra Yahûdi liderlerini davet edip onları tek tek öldürmüştür.⁵³⁴ Böylelikle Evs ve Hazrec, Yahudilere hâkim duruma gelince, Yahudiler, Medine'de

⁵²⁸ Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: IV, s. 39/117.

⁵²⁹ Hamidullah, "el-İlaf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin İktisadî-Diplomatik Münasebetleri", çev. İsmail Cerrahoğlu, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1961, C: IX, Sayı: 1, s. 215.

⁵³⁰ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, C: I, s. 279.

⁵³¹ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, C: I, s. 279; a.mlf., "el-ilâf", s. 215.

⁵³² Bazı rivayetlerde de, bu hükümdarın adı Kaytûn olarak verilmiştir. Bkz. Makdisî, **el-Bed' ve't-târîh**, C: III, s. 179.

⁵³³ Malik b. Aclan'ın Fityûn'u öldürdüğü zikredilmiştir. İbn Düreyd, **el-İştikâk**, s. 457.

⁵³⁴ İbnü'l-Kelbî, **Nesebü Me'ad**, s. 419-420; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, **el-Egânî**, Matbaatü't-Takdim, C: XIX, s. 96-97; el-Hamevî, **Büldân**, C: V, s. 85-86; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: I, s. 517-518; İbn Haldûn, **Târîh**, C: II, s. 62, 344-346; Semhûdî, Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî es-Semhûdî (ö. 911/1506), **Vefâ'ü'l-vefâ' bi-ahbâri dâri'l-Muşafâ**, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, 4 c., Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts., C: I, s. 181; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: VI, s. 519-520; Israel Wolfensohn, **Târîhü'l-Yehud fi bilâdi'l-'Arab fi'l-Câhiliyye ve sadri'l-İslâm**, Matbaatu'l-İ'timâd, b.y., ts., s. 57.

yaşayabilmek için Evs ve Hazrec kabilelerinin bazı kollarına sığınmaya başlamışlardır.⁵³⁵

Yukarıda aktarılan bu rivayetlerde Mâlik b. Aclan'ın sadece geçim sıkıntısı nedeniyle Ebû Cübeyle'ye başvurduğu aktarılmaktadır. Ayrıca herhangi bir Yahudi hükümdarından söz edilmemiştir. Fakat bu konu hakkındaki diğer kaynaklar bize farklı bilgiler vermektedir. Yahudilerin Yesrib'deki hâkimiyetlerinin Yahudi asıllı olan Fityûn'un (الفيطونان\الفيطون\الفيطيون)⁵³⁶ onların başına geçmesine kadar devam ettiği aktarılmıştır.⁵³⁷ Fidyevn olarak da kaydedilen bu şahsın adının Âmir b. Âmir b. Sa'lebe b. Hârise Amr b. Hâris el-Muharrik b. Amr Muzeykiya olduğu aktarılmıştır.⁵³⁸ Onun döneminde Yahudiler'in bir kadınla evlendikleri zaman zifaktan önce evlenmek istedikleri kadını Fityûn'a sundukları ve aynı kuralı Evs ve Hazrec kabilelerinin de uyguladığı rivayet edilmektedir. Hazrec kabilesinden Mâlik b. Aclân es-Sâlimî'nin kız kardeşi evlendiği ve zifaf vaktinin yaklaştığı sırada kardeşi Mâlik'in de bulunduğu bir aile meclisinde baldırı çıplak olarak çıkmıştır. Bu nedenle kardeşi Mâlik'in onu ayıplaması üzerine kız kardeşinin Mâlik'e: "Bu gece bana yapılacak şey çıplak olarak karşınıza çıkmamdan daha kötüdür, çünkü kocam olmayan birisinin yanına götürüleceğim," demiştir. Bunun üzerine Mâlik, kadınlar kız kardeşini Fityûn'a götürdükleri sırada Mâlik de kılıcını kuşanıp kadın kılığına girerek onlarla beraber gidip onu öldürmüş ve oradan kaçıp uzaklaşmıştır.⁵³⁹ Semhûdî (ö. 911/1506), Mâlik'in kavmine sığındığını, kavminin ise onu ve bir grubu Suriye'ye gönderdiğini, onların Hazrecli biri olan er-Ramk b. Zeyd b. İmriülkays'ı, Hazrecli Beni Ğadab b. Cüşem'den olan Ebû Cübeyle'ye elçi olarak gönderdiklerini nakletmiştir. Ebû Cübeyle'nin Cefne b. Amr'ın oğlu olup hükümdar olduğunu

⁵³⁵ Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, **el-Eğâni**, Matbaatü't-Takdim, C: XIX, s. 97; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: VI, s. 520, 533; M. Mahfuz Söylemez, "İslâm Öncesi Medine Üzerine Bazı Notlar", **Örnek İnsan Hz. Muhammed**, ed. M. Mahfuz Söylemez, Çorum Çağrı Eğitim Vakfı, Çorum, 2006, s. 34.

⁵³⁶ Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: IV, s. 134.

⁵³⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: I, s. 517; Semhûdî, **Vefâ'ü'l-vefâ'**, C: I, s. 178; Şemseddin, **Mecmu'**, s. 115; Nuh Aslantaş, **Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler**, İstanbul, Kuramer, 2016, s. 98.

⁵³⁸ İbnü'l-Kelbî, **Cemhere**, s. 219-220; İbn Düreyd, Fityûn'un oğullarından bazılarının Bedir savaşına katıldıklarını, bazılarının da Yemâme'de şehit olduklarını nakletmiştir. İbn Düreyd, **el-İştikâk**, s. 436; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: VI, s. 521.

⁵³⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: I, s. 517; Semhûdî, **Vefâ'ü'l-vefâ'**, C: I, s. 178; Şemseddin, **Mecmu'**, s. 115; Aslantaş, **Yahudiler**, s. 99; Bu olayı özet bir şekilde aktaran Neşet Çağatay, Yahûdî hükümdarının adını "Fayton" şeklinde vermiş ve herhangi bir Gassânî hükümdarının adını nakletmemiş, Gassânîler'in onlara yardım ettiğini ifade etmiştir. Bkz. Çağatay, **İslâm Öncesi Arap Tarihi**, s. 83-84.

aktaran Semhûdî elçinin ona durumu anlatıp ondan Yahudiler'e karşı yardım istediğini belirtmiştir. Bunun üzerine Evs ve Hazrec'e yardım etmeyi kabul etmiştir.⁵⁴⁰ Başka bir rivayete göre de Mâlik b. Aclân tek olarak memleketinden kaçıp Suriye'ye gitmiş ve Gassânî hükümdarlarından, bazı kaynaklara göre Amman hükümdarlarından⁵⁴¹ "Ebû Cübeyle" künyesiyle bilinen hükümdar Ubeyd b. Sâlim b. Mâlik b. Sâlim'in yanına gelmiş ve ondan yardım istemiştir.⁵⁴²

Fakat Ebû Cübeyle'nin hükümdar olmadığı, Gassânî hükümdarlarının katında büyük bir itibara sahip olduğu da aktarılmıştır. Çünkü Gassânî hükümdarlarının arasında bu isim zikredilmemiştir.⁵⁴³ Kanaatimizce doğru olan da bu görüştür.

Osman b. Mâlik b. Aclân'ın Müslüman olup Bedir savaşına katılmasından yola çıkarak bu olayın altıncı asrın yarısında olduğu tespiti yapılmıştır.⁵⁴⁴ Yine Gassânîler'den bir askeri grubun I. Justin (518-527) döneminde Yahudiler'e karşı Evs ve Hazrec'e yardım ettiği de aktarılmıştır.⁵⁴⁵ Fakat Mustafa Ağırman kaynaklarda bu olayın 492 yılında meydana geldiğini ifade etmiş ancak hangi kaynaklar olduğunu belirtmemiştir.⁵⁴⁶

Cevat Ali, Fityun'a atfedilen bu öykünün yani Yahûdilerin Evs ve Hazrec'e yaptığı bu kötülüklerin bir benzerinin Yemen hükümdarları hakkında onların kadınlara düşkünlüğü ile ilgili anlatılan hikâyelere benzediğini, bu yüzden bunların

⁵⁴⁰ Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ'*, C: I, s. 178-179; Wolfensohn, *Târîhü'l-Yehud.*, 55-56.

⁵⁴¹ Şemseddin, *Mecmu'*, s. 115.

⁵⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C: I, s. 517; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, C: VI, s. 520-521; Malik'in Yahûdiler'in eziyetlerinden dolayı o zamanki Tubba'dan yardım istediği de aktarılmıştır. Bkz. Ya'kûbî, *Târîh*, C: I, s. 242-243; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, C: III, s. 179; Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ'*, C: I, s. 181.

⁵⁴³ el-Hamevî, *Büldân*, C: V, s. 85; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C: I, s. 517-518; Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ'*, C: I, s. 179; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C: IV, s.134-135; Şemseddin, *Mecmu'*, s. 115-116; Makdisî'de o sırada Gassânî hükümdarının Hâris el-'Arec olduğunu aktarmıştır. Bkz. Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, C: III, s. 180; Aslantaş, *Yahudiler*, s. 99, n. 473;

⁵⁴⁴ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, C: IV, s. 135.

⁵⁴⁵ Shahîd, *BASİC, I/I*, s. 38.

⁵⁴⁶ Mustafa Ağırman, "Toplumsal Barışa Katkısı Açısından Asr-ı Saadetten Örnekler (Ateş Çukurunun Kenarından Kurtarılan İki Kardeş Kabile)", **I. Bölüm Panel: Toplumsal Barışa Katkısı Açısından Camiler ve Din Görevlileri, V. Geleneksel Din Görevlileri Sempozyum Bildirileri**, Mardin, 9-10-11 Mayıs 2014, s. 18

İslâmiyet öncesi öykülerde Cahiliye Dönemine ait hikâyeler bağlamında ele alındığını, Fityûn'un ise bu hikâyelerden yalnızca biri olduğunu belirtmiştir.⁵⁴⁷

Her ne kadar bu anlatılan hikâyede mübalağalar ve diğer milletlerin hikâyeleriyle benzerlikler olsa da biz Gassânîler'in –Gassânî hükümdarı değil komutan olma ihtimali daha yüksek olan-⁵⁴⁸ Ebû Cübeyle vasıtasıyla akrabaları Evs ve Hazrec'e yardım etmesinin mümkün olduğu kanaatindeyiz.

4.1.5. Osman b. Huveyris⁵⁴⁹

Hamidullah'ın Hâşim'dan iki kuşak sonra ortaya çıktığını belirttiği Osman b. Huveyris⁵⁵⁰ Bizans ve özellikle Gassânîler'le ilişkisi bakımından zikredilmesi gereken bir isimdir. Çünkü Osman b. Huveyris b. Esed b. Abduluzza b. Kusay'ın,⁵⁵¹ Gassânîler'e geldiği, ona Kureyş'e hâkim olmak isteyip istemediğini sorduğu ve kimi rivayetlere göre kendisini Kureyşlilerin üzerine melik tayin etmesini ya da melik tayin ettiğine dair bir yazı yazmasını istediği aktarılmıştır.* Daha sonra Gassânî hükümdarı İbn Cefne'nin⁵⁵² onu Kureyş'in üzerine hükümdar olarak atadığına ve her kabilenin ona vergi ödemesi gerektiğine dair bir mektup yazdığı, Osman'ın da o mektubla birlikte Mekke'ye gelip Kureyş'e bunu sunduğunda Kureyş'in bunu kabul etmedikleri nakledilmiştir. Sonrasında Kureyş'in İbn Cefne'ye gidip onunla konuştukları ve şöyle söyledikleri zikredilmiştir: “Şüphesiz ki Osman sefih, akılsız biridir. Senin gibi değildir. O senin gibi bizim üzerimizde bir hâkimiyete sahip

⁵⁴⁷ Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: IV, s. 135.

⁵⁴⁸ Wolfensohn, **Târîhü'l-Yehud**, 59.

⁵⁴⁹ Bazı kaynaklarda “Patrik” olarak geçmektedir. Zübeyrî, **Nesebi Kureyş**, s. 209-210. Zübeyr b. Bekkâr, **Cemhere**, s. 257; İbn Asâkir, **Târîh**, C: XXXVIII, s. 332-333; Süheylî, **er-Ravzü'l-ünûf**, C: I, s. 381-382; Cevâd Ali, tarihçilerin Osman'ın “patrik” ünvanı ile anılması hakkında bir şey zikretmediklerini bildirmiştir. Fakat bu ünvanın Bizans tarafından Osman'a verileceğinin düşünülemeyeceğini çünkü bu önemli ünvanın yalnızca Bizans'a hizmetlerinde üst düzey bir konuma gelmiş kimselere verildiğini zikretmiştir. Bu nedenle bu statünün Osman'a verilmesinin mümkün olmadığını, yalnızca Gassânî hükümdarlarının bazılarına ve Bizans'la güçlü bağları olanlara verildiğini aktarmıştır. Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: IV, s. 93-94.

⁵⁵⁰ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, C: II, s. 694.

⁵⁵¹ İbn Habîb, **el-Münemmağ fi ahbâri Kureyş**, thk. Hurşid, Ahmed Fâruk, Beyrut, Âlimu'l-Kütüb, 1985, s. 154; İbn Hazm, **Cemhere**, s. 491; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: IV, s. 39.

* İbn Habîb, aynı talepte bulunan Ebî Amr eş-Şeybânî adlı bir şahıstan da söz eder. Onun da kendisinin onlar üzerine hükümdar tayin edilmesini istediğini aktarır. İbn Habîb, **el-Münemmağ**, s. 154.

⁵⁵² Kaynaklarda İbn Cefne şeklinde geçmektedir. Fakat sadece İbn Hazm'da Osman'ın geldiği, Kureyş'ten gelenleri hapsedmesini istediği ve Kureyş'in huzuruna gelerek Osman hakkında konuştukları Gassânî hükümdarının ismi Amr b. Cefne el-Ğassani olarak geçmektedir. İbn Hazm, **Cemhere**, s. 118.

değildir ve biz bunu hakkıyla biliyoruz. Seni de hakkıyla biliyoruz ve biz hak ehli olarak İbn Cefne'ye tabiyiz.” Daha sonra Osman'ı Mekke'den kovmuşlar ve Osman melik olma düşüncesini söylemek için Kayser'e gitmiştir. İbn Cefne, bunu haber alınca muhafızlara ve tercümanlara haber göndermiş ve Kayser'in Osman'ı dikkate almaması için Kayser'e Osman'ın durumunu anlatmamalarını ya da başka türlü anlatmalarını istemiştir. Kayser bir gün atıyla dışarı çıkınca Osman Kayser'e yaklaşmış ve bu durumu anlatmıştır. Kayser, tercümana Osman'ın ne dediğini sorunca tercüman, İbn Cefne'nin ona tembihlediği şeyi yaparak onun deli biri olduğunu ve para istediğini söylemiştir. İbn Cefne'nin Osman'a yazdığı vesika hakkında yalan söylemiştir. Kayser onu dikkate almadan gitmiştir. Osman, Kayser'in bu yaptığını görünce ne olduğunu anlamamıştır. Daha sonra bir adamın yanında bir yere oturmuş, onun Arap bir öğretmen⁵⁵³ olduğunu anlamış ve ondan içinde bulunduğu bu durumu açıklamasını istemiştir. Adam ona İbn Cefne'nin Kayser'in onu dikkate almaması hakkında muhafızlara ve tercümanlara yazı yazdığını, burada hiç kimsenin ona yardımcı olamayacağını, Kayser'in yanına bizzat gidip ona başka bir tercüman istediğini söylemesini tavsiye etmiştir. Kayser'e bu konuda ısrar etmesini, elbisesini yırtıp şöyle söylemesini de eklemiştir. “Ben başka bir tercüman istiyorum.”* Osman, Kayser'e tekrar geldiğinde adamın dediği gibi yapmış ve Kayser'e ilk seferkinden farklı bir tercüman istediğini söylemiştir. Osman şöyle demiştir: “Şüphesiz ki ben Kâbe ehlindenim ve ben Arapların haccettiği Beytullah halkıdanım. Ben, İbn Cefne ile konuştum ve o beni kavmimin üzerine hükümdar kıldı. Kavmimden bazıları bana buğz ettiler ve beni yurdumdan çıkardılar. Ben de size geldim. İbn Cefne, beni dikkate almamanız için tercümanlarına haber göndermiş. İşte benim durumum budur. Eğer siz bana, beni kavmime hükümdar yaptığınıza dair bir vesika yazarsanız, sizin hâkimiyetiniz altına girene kadar Araplara baskı yapabilirim.”⁵⁵⁴

⁵⁵³ Hamidullah, Osman'ın İstanbul'a gittiğini ve orada Arap dili için resmi tercümanlar yanında Grek öğrencilere öğretmenlik yapan Arapların olduğunu da ifade etmiştir. Bkz. Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, C: I, s. 280.

* Metinden anladığımıza göre imparatorun anlayabileceği bir dilde bu cümleyi söylemesini öğretmiştir.

⁵⁵⁴ İbn Habîb, **el-Münemmak**, s. 157-158; Zübeyr b. Bekkâr, Ebû Abdillâh ez-Zübeyr b. Bekkâr b. Abdillâh el-Kureşî el-Esedî ez-Zübeyrî el-Medenî el-Mekkî (ö. 256/870), **Cemheretü nesebi Kureyş ve aḥbâruhâ**, thk. Abbas Hanî el-Cerrah, Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010, s. 258-259;

Bu bağlamda Osman'ın Mekke halkının kendi mallarını Suriye pazarlarında satmak için müsaade edilmesi karşılığında onlar adına vergi toplamayı Bizanslılara önerdiği de nakledilmiştir.⁵⁵⁵ Osman'ın Bizans'ın Habeşliler'in Yemen'den ayrılmaları ve Sâsânîler'in o bölgeye girip Kızıldenizin anahtarı olan Babu'l-Mendeb'i ele geçirmesiyle üzüntü içerisinde olmasını fırsat bilerek Bizans'a gittiği, Sâsânîler'in Yemen'i müsadere ettikleri gibi kendi kontrolü altında Mekke'yi ele geçirmeyi de önerdiği ve böylelikle Bizans'ın bunu kabul ettiği ifade edilmiştir.⁵⁵⁶

Kayser'in, ona bu minvalde altın bir sır ile kaplanan bir vesika yazdığı aktarılmıştır. Osman'a İbn Cefne'nin onun üzerinde bir otoritesinin olmadığını söylemiştir. İbn Cefne'ye götürmesi için mühürlü bir mektup vermiştir. Bu, Bizans topraklarından İbn Cefne'ye bir uyarı mahiyetinde olmuştur. Osman mektubu almış ve İbn Cefne'ye teslim etmiştir. İbn Cefne ona "Burada senin kavminden bulunduğunu al," demiştir. O da Kureyş'ten bazı adamları almış ve onları hapsedmiştir. Kimisi orada ölmüş kimi ise fidyeleri ödendikten sonra hapisten kurtulabilmiştir.⁵⁵⁷

Bazı kaynaklarda İbn Habîb'den farklı olarak Gassânî hükümdarının adı hiç zikredilmemiştir. Bu kaynaklara göre Osman doğrudan Kayser'e gitmiş ve ondan altın kaplamalı bir vesika aldıktan sonra Kureyş'e dönmüştür. Kureyş'in Kayser'den korkup tam Osman'ın hükümdarlığını kabul edecekleri sırada Osman'ın amcasının oğlu Esved b. Muttalib ve Ebû Zem'a, insanları etraflarına toplamıştır. Onlara

Takiyyüddin el-Fâsî, Ebû't-Tayyib Takiyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî el-Fâsî (ö. 832/1429), **Şifâ'ü'l-ğarâm bi-ahbâri'l-beledi'l-harâm**, thk. Ali Ömer, 2 c., Kahire, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 2008, C: II, s. 226-227.

⁵⁵⁵ Süheylî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî (ö. 581/1185), **er-Ravzü'l-ünüf**, thk. Mecdî b. Mansûr b. Seyyidi's-Şûrâ, 4 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts, C: I, s. 381; Khalil Athamina, "İslâm Öncesi Arabistan'da Kabile Kralları (Erken Dönem Arap Kaynaklarında Melik veya Zü't-Tac Unvanları Üzerine Bir Çalışma)", çev. İsrail Balcı, Celal Emanet, **On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 18-19, Samsun, 2005, s. 210-211.

⁵⁵⁶ Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: IV, s. 39; Athamina, "İslâm Öncesi Arabistan'da Kabile Kralları", s. 211.

⁵⁵⁷ İbn Habîb, **el-Münemmağ**, s. 157-158; Zübeyrî, Mus'ab b. Abdullah, Ebû Abdullâh b. Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab ez-Zübeyrî, (ö. 236/851), **Kitâbü nesebi Kureyş**, thk. Lévi Provençal, 4. bs., Kahire, Dâru'l-Ma'ârif, ts., s. 209-210; Zübeyr b. Bekkâr, **Cemhere**, s. 257-259; İbn Asâkir, **Târîh**, C: XXXVIII, s. 333-334; Süheylî, **er-Ravzü'l-ünüf**, C: I, s. 381-382; Takiyyüddîn el-Fâsî, **Şifâ'ü'l-ğarâm**, C: II, s. 226-227; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: IV, s. 92.

Kureyş'in özgür olduğunu, hiçbir boyunduruk altına giremeyeceğini söylemeleri üzerine Kureyş harekete geçip Osman'la birlikte gelenleri engellemiştir.⁵⁵⁸

Osman'ın kavmini Bizans'ın nefretine karşı uyardığı zikredilmiştir. Osman, onlara şöyle söylemiştir: “Ey halkım! Şüphesiz ki Kayser size ülkesinde emniyette olduğunuzu bildirdi. Şüphesiz ki ben sizin amcanızın oğluyum ve sizden biriyim. Beni hükümdarınız yapın. Ben sizin Şam'a gitmenizin yasaklanmasından korkuyorum.” Buna rağmen onlar bu plana karşı çıkmış ve onun kendileri üzerine melik tayin edilmesini onaylamamışlardır.⁵⁵⁹

Osman'ın Mekke'nin ileri gelenlerinin buna karşı çıkmalarının sebepleri şöyle açıklanmıştır. Kureyş hem Bizans hem de Sâsânî ile ticaret yapıyordu. Bu nedenle Osman'ın melikliğinin kabul edilmesi Bizans'ın tarafına geçmeleri anlamına geliyordu. Bu durum ise onların tarafsızlık politikalarını ortadan kaldırıyordu. Böyle bir durumda Yemen'i ele geçiren Sâsânî'nin hem Yemen hem de Irak ile Hicaz arasındaki ticareti engelleyeceği için Kureyş ticarete büyük bir kayıp yaşayacaktı. Ayrıca Mekke halkı arasında Osman b. Huveyris'ten daha üstün kişiler de vardı. Bu nedenlerle Bizans'ın onlara büyük bir ordu göndermiş olsa bile buna itaat etmiş olmaları mümkün değildi.⁵⁶⁰

Osman'ın İbn Cefne döneminde öldüğü aktarılmıştır. Onu, İbn Cefne'nin zehirlediği söylenmektedir. Çünkü İbn Cefne, onu kıskanmış ve onun mülkünü çalacağından korkmuştur. Bu haberi duyan Osman'ın amcaoğlu Varaka b. Nevfel Osman için bir mersiye söylemiştir.⁵⁶¹ Denilirki Varaka'nın bu şiirini Hâris b. Ebî Şimr'in kardeşi Amr b. Ebî Şimr duyunca demirden bir kazan getirmelerini emretmiştir. İçine ateş yaktırıp “Burada Varaka'yı yakana kadar bu ateş sönmeyecek ve ben o gelene kadar onun kavminden buraya gelen kimseleri esir alacağım,” demiştir. Bunu duyan Varaka, Bahreyn'e gitmiş ve orada karşılaştığı bir Hristiyan,

⁵⁵⁸ Zübeyrî, **Nesebi Kureyş**, s. 209-210. Zübeyr b. Bekkâr, **Cemhere**, s. 257; İbn Asâkir, **Târîh**, C: XXXVIII, s. 333; Süheylî, **er-Ravzü'l-ünûf**, C: I, s. 381-382;

⁵⁵⁹ Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: IV, s. 93.

⁵⁶⁰ **a.e.**, C: IV, s. 40.

⁵⁶¹ Mersiye için bkz. İbn Habîb, **el-Münemmak**, s. 157-158; Zübeyr b. Bekkâr, **Cemhere**, s. 258-259; İbn Asâkir, **Târîh**, C: XXXVIII, s. 333; Takıyyüddîn el-Fâsî, **Şifâ'ü'l-garâm**, C: II, s. 226-227.

ona Amr'dan af dilemesini tavsiye etmiştir. O da şiir okuyup Amr'dan af dilemiştir. O zaman Hristiyanlık onun kalbine girmiş ve böylece Mekke'ye dönmüştür.⁵⁶²

İbn Kesir'de (ö. 774/1373) ise Osman'ın ölümü şöyle geçmektedir. Kayser, İbn Cefne'ye Kureyş ile savaşmak üzere Osman'a takviye bir ordu göndermesini emretmiştir. Hicaz Arapları, bunun üzerine Mekke'nin önemli ve azametli bir yer olduğu ve Cenab-ı Allah'ın fil sahiplerine neler yaptıklarını bildiren bir mektup yazarak İbn Cefne'yi bu işten vazgeçirmeye çalışmışlardır. Bunun üzerine İbn Cefne, boyalı ve zehirli bir gömleği Osman'a giydirip öldürmüştür. Ayrıca İbn Kesir onun vefatının bi'setten otuz yıl kadar önce olduğunu da kaydetmektedir.⁵⁶³

Hamidullah, Osman b. Huveyris'in İmparator I. Justinianus (Justinien) ile görüştüğünü belirtmiştir.⁵⁶⁴ Onun bu tespiti İbn Habîb'in zikrettiği Hâris b. Ebi Şimr'in kardeşi olan Amr b. Ebi Şimr'den hareketle doğru olabilir. Çünkü I. Justinianus döneminde hâkimiyet süren Hâris b. Cebele'nin adı Hâris b. Ebî Şimr olarak da geçmektedir. Fakat İbn Kesir'in Osman'ın vefatının bisetten otuz yıl kadar önce olduğunu nakletmesi durumunda Osman'ın 580 yılı civarında öldüğü sonucu çıkmaktadır. Bu durumda ise bu olayın II. Justin (565-578) ya da II. Tiberius (574-582) döneminde olması gerekmektedir.

4.2 İslâm'dan Sonraki Dönem

4.2.1. Hz. Peygamber (s.a.v) Dönemi

Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde Müslümanların doğrudan Gassânîler ile münasebeti İslâm'a davet mektuplarının gönderilmesiyle gerçekleşmiştir.

4.2.1.1. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Gönderdiği Elçiler

Hz. Peygamber (s.a.v), Hudeybiye'den sonra İslâm'a davet mektupları yollamaya başlamıştır. Bu dönemin diğer bir önemi Rûm Sûresi'nde bahsedilen zaferin gerçekleşmesi yani Bizans'ın Sâsânî'ye karşı kesin bir zafer elde etmesidir. Hz. Peygamber (s.a.v) de hem Bizans İmparatoru Herakleios'a hem de Gassânî

⁵⁶² İbn Habîb, **el-Münemmak**, s. 154-159.

⁵⁶³ İbn Kesir, **Büyük İslâm Tarihi**, C: II, s. 388.

⁵⁶⁴ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, C: II, s. 694.

hükümdarlarına İslâm'a davet mektupları yollamaya başlamıştır.⁵⁶⁵ Bu elçiler içerisinde konumuzla alakalı olan husus Bizans İmparatoruna ve Gassânî hükümdar ve emîrlere gönderilen elçilerdir.

Bu elçilerden biri Bizans İmparatoru Herakleios'a gönderilmiştir. Rivayet edilir ki Hz. Peygamber (s.a.v) Dihye b. Halîfe el-Kelbî'yi, İslâm'a davet için Herakleios'a⁵⁶⁶ iki defa göndermiştir. İlki Herakleios'un kutsal haç için Kûdüs'e geldiği hicretin 7. yılı civarında gerçekleşmiştir.⁵⁶⁷ Gönderilen mektubun aslı şu şekildedir: "Esirgeyen, bağışlayan Allah adıyla! Allah'ın kulu ve elçisi Muhammed'den (s.a.v) Rumların Başbuğu Herakleios'a. Selâm hidayete varanlara olsun. Seni İslâm'a çağırıyorum. Müslüman ol, kurtul. Müslüman ol ki Allah sana karşılığını iki kat versin. Yüz çevirirsen bütün halkının günahı senin boynunadır. "Ey kitap ehli! Sizinle bizim aramızdaki ortak kelimeye, yalnızca Allah'a tapmak, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamak, aramızda Allah'tan başka birbirimizi rabler edinmemek üzere gelin. Eğer yüz çevirirseniz 'Şahit olun ki biz Müslümanız,' deyin." Mühür: Allah'ın Elçisi Muhammed.⁵⁶⁸

Dihye'nin görevi mektubu Herakleios'a ulaştırması için Busrâ (Filistin) valisine teslim etmektir. Fakat o sırada Herakleios, İstanbul'dan Kudüs'e gelmişti. Elçiyi orada karşıladı ve mektubu okudu. Ve böylece Herakleios, Bizans patriklerini Hıms'ta topladı. Hz. Peygamber'den gelen mektubu anlatıp ona tâbi olmaları gerektiğini söyledi. Fakat onların bunu kabul etmeyeceğini anlayınca kendi canından korkarak bundan vazgeçti.⁵⁶⁹

Bazı rivayetlerde de Ebû Süfyan'ın da o sırada Suriye'de olduğu, Herakleios'un onunla görüşüp Hz. Peygamber (s.a.v) hakkında sorular sorduğu, Ebû Süfyan'ın da bu soruları cevapladığı, Herakleios'un Hz. Peygamber'i onayladığı ve hatta elinde olsa gelip ayaklarını yıkamak istediğini söylediği aktarılmıştır. Başka bir rivayette de Herakleios'un bu mektubu Rûmiyye'de bulunan Dağâtır adlı bir

⁵⁶⁵ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, C: I, s. 280; Ali Yardım, "Dihye b. Halîfe", **DİA**, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/dihye-b-halife> (25.05.2019).

⁵⁶⁶ İbn Hişâm'da Herakleios adı geçmemektedir. İbn Hişâm, **Sîret**, C: IV, s. 350.

⁵⁶⁷ İbn Sa'd, **Tabakâti'l-kebir**, C: I, s. 222; İbn Habîb, **Kitâbu'l-muhabber**, s. 75-76.

⁵⁶⁸ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, C: I, s. 280-281; a.mlf., **Mecmû'atü'l-vesâ'iki's-siyâsiyye li'l-'ahdi'n-nebevî ve'l-hilâfeti'r-râşide**, Beyrut, Daru'n-Nefâis, 1987, s. 109; Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 44.

⁵⁶⁹ İbn Sa'd, **Tabakâti'l-kebir**, C: I, s. 223.

Hristiyan din büyüğüne gönderdiği, Dagâtır'ın Hz. Peygamber'in (s.a.v) beklenen peygamber olduğunu söylemesi üzerine etrafta bulunanlar tarafından öldürüldüğü nakledilmektedir.⁵⁷⁰

İkinci mektup Tebuk seferinde gönderilmiştir. Bu mektup şöyledir: “Allah'ın elçisi Muhammed'den (s.a.v) Bizans'ın sahibine, Seni İslâm'a davet ediyorum. Eğer Müslüman olursan, sana Müslümanların hak ve ödevleri vardır. İslâm'a girmezsen, cizye ver. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurur: “Kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Peygamberinin haram kıldığını haram tanımayan, hak dini kabul etmeyenlerle kendi elleriyle ve boyun eğerek cizye verinceye kadar savaşın.”⁵⁷¹ Aksi halde, kendi tebaan ile İslâm'ın arasına girme ki Müslüman olsunlar ya da cizye versinler.⁵⁷²

Kaynaklarda Herakleios'un bu mektuba Tenûh kabilesine mensup biriyle cevap gönderdiği, bu cevapta özetle, Hz. Peygamber'in (s.a.v) Allah'ın elçisi olduğunu onun da kabul ettiği fakat Rumların kendisine bu konuda itaat etmemeleri dolayısıyla kabul edemeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca Herakleios'un bir miktar altın para da gönderdiği, Hz. Peygamber'in (s.a.v) bunları hediye değil savaş ganimeti olarak kabul ettiği ve hemen askerlere dağıttığı da aktarılmıştır.⁵⁷³

Hz. Peygamber (s.a.v) diğer elçiyi Gassânî hükümdarı ve emîrlere göndermiştir. Şuca' b. Vehb'in hem Hâris b. Ebî Şimr el-Ğassani'ye hem de Cebele b. el-Eyhem'e gönderildiği aktarılmıştır.⁵⁷⁴ Bu sebeple Cevâd Ali, Hâris b. Ebî Şimr ile Cebele b. el-Eyhem'in muasır oldukları görüşündedir.⁵⁷⁵ Hâris'e gönderilen mektubun aslı şöyledir: “Esirgeyen bağışlayan Allah adıyla! Allah'ın elçisi Muhammed'den el-Hâris b. Ebî Şimr'e. Hidayete tâbi olanlara ve Allah'a iman ve

⁵⁷⁰ Taberî, **Târih**, C: II, s. 648-651; İbn Kesîr, **Büyük İslâm Tarihi**, C: III, s. 437-446; Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, C: I, s. 285; Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 45.

⁵⁷¹ Tevbe, 113/29.

⁵⁷² Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, C: I, s. 285; a.mlf., **Veşâ'îk**, s. 110; Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s.49-50.

⁵⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Kesir, **Büyük İslâm Tarihi**, C: V, s. 81-82; Hamidullah, **Veşâ'îk**, s. 111-115.

⁵⁷⁴ İbn Hişâm, **Sîret**, C: IV, s. 350; İbn Sa'd, **Ṭabakâti'l-kebîr**, C: I, s. 224, Belâzürî, **Ensâb**, C: II, s. 6; İbn Habîb, **Kitâbu'l-muḥabber**, s. 76; İbnü'l-Esîr, **Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-şahâbe**, thk. Ali Muhammed Muvazzi, Ahmed Abdu'l-Mevcûr, 8 c., Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts., C: II, s. 611; Apak, **İslâm Tarihi (Hz. Muhammed Dönemi)**, s. 384-385; Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 52.

⁵⁷⁵ Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 433.

O'nu tasdik edenlere selâm olsun. Ben seni tek ve ortaksız Allah'a iman etmeye çağırıyorum ki mülkün sana kalsın.”⁵⁷⁶ Onun bu sırada Gûta'da olduğu, mektubu alınca onu yere atarak Müslümanların üzerine yürüyeceğini söyleyip tehdit ettiği aktarılmıştır.⁵⁷⁷ Hâris'in Müslüman olmadığı fakat kapı muhafızının Müslüman olduğu zikredilmiştir.⁵⁷⁸

Şuca', Hâris'e gittiğinde onun Kudüs'e gelen Herakleios için hazırlık yaptığını, iki-üç gün orada kapı muhafızının yanında beklediğini rivayet etmiştir. Hâris bu mektubu alıp da Müslümanları tehdit ettikten sonra Herakleios'un ona engel olduğu, Hz. Peygamber'i (s.a.v) kendi haline bırakması gerektiğini ve Kudüs ile ilgilenmesi ya da Kudüs'e gelmesi gerektiğini söylediği aktarılmıştır. Bu rivayetlerde dikkat çeken bir ayrıntı Hâris'in Herakleios ile Kudüs'te karşılaşması ve bu sırada Herakleios'un yanında Dihye'nin bulunmasıdır.⁵⁷⁹ Bu da göstermektedir ki iki elçi de aynı dönemlerde gönderilmiştir. Zaten Hamidullah da, Cebele'ye, Hâris'e ve Busra valisine aynı dönemde elçi gönderilmiş olmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸⁰ Burada bahsi geçen Hâris b. Ebî Şimr'in 529-569 yılları arasında hüküm süren Hâris ile aynı ada sahip olması da diğer bir dikkat çeken bilgidir.⁵⁸¹ Bu iki Hâris'in aynı kişi olma ihtimali söz konusu değildir. Makdîsî ve ed-Devadarî'de de,

⁵⁷⁶ Hamidullah, **Veşâ'îk**, s. 126.

⁵⁷⁷ İbn Sa'd, **Ṭabakâti'l-kebîr**, C: III, s. 88; Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 240/854-55), **et-Târîh**, nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, 2. bs., Riyad, Daru't-Tayyîbe, 1985, s. 79; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: II, s. 95-96; Ebü'l-Fida, **el-Muhtaşar**, C. I, s. 203; İbnü'd-Devâdarî, **Kenz**, thk. Muhammed Said Cemaleddin, Kahire, b.y., 1981, C: III, s. 135-136; İbn Kesîr, **Büyük İslâm Tarihi**, C: VI, s. 487; Hamidullah, **Veşâ'îk**, s. 126.

⁵⁷⁸ İbn Sa'd, **Ṭabakâti'l-kebîr**, C: III, s. 88; İbn Kesîr, **Büyük İslâm Tarihi**, C: VI, s. 487.

⁵⁷⁹ İbn Sa'd, **Ṭabakâti'l-kebîr**, C: I, s. 224-225; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntażam**, C: III, s. 289-290; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, C: I, s. 622; İbn Haldûn, **Târîh**, C: II, s. 267.

⁵⁸⁰ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, C: I, s. 278.

⁵⁸¹ Hassân b. Sâbit'in, Hîre hükümdarı Nu'man b. Münzir (m. 580-602) döneminde, Hâris b. Ebî Şimr adlı bir Gassânî emirini ziyaret ettiği de aktarılmıştır. Bu da göstermektedir ki Cebele'den önce Nu'man b. Münzir döneminde Hâris b. Ebî Şimr adlı bir Gassânî emîri de vardır. Onun hâkimiyeti Hz. Peygamber dönemine kadar devam etmiş olmalıdır. Hassân ve Hâris'in aralarında şöyle bir konuşma geçmiştir: Hâris, Hassân b. Sâbit'e: “Senin Nu'man'ı bana tercih ettiğini işittim” demiştir. O da: “Nasıl olur da onu size tercih ederim. Allah'a yemin olsun ki sizin enseniz onun yüzünden daha güzeldir. Sizin anneniz onun babasından, babanız onun kavminin tamamından daha şereflidir. Sizin solunuz, onun sağından daha cömerttir. Sizin yasaklamanız, onun nidasından daha faydalıdır. Sizin azınız, onun çoğundan daha çoktur. Sizin suyunuz, onun gölünden daha boldur. Sizin tahtınız, onun yatağından daha yüksektir. Sizin dereniz, onun denizinden daha derin, sizin bir gününüz, onun bir ayından daha uzundur. Sizin bir ayınız, onun bir yıldan daha uzundur. Sizin bir seneniz, onun yüzyıldan daha hayırlıdır. Sizin ordunuz, onunkinden daha kuvvetlidir. Siz Gassân'dansınız, o ise Lahm'dan. Sizi ona nasıl denk tutarım,” deyip aşağıdaki beyitle başlayan şiiri okumuştur.⁵⁸¹

⁵⁸¹ نَبِيْتُ أَنْ أَبَا مَنْذُرٍ بِسَامِيكَ لِلْحَارِثِ الْأَصْفَرِ

elçinin Hâris el-Esğâr⁵⁸² lakabıyla anılan kişiye gönderildiği bilgisinin yer alması da bu dönemde Cebele'den önce başka bir Hâris b. Ebî Şimr'in olduğunu göstermektedir.

Herakleios'un Hâris'i engellemesinden sonra Hâris, Şuca'ya ona 100 miskal altın vermiş ve onu yollamıştır. Şuca' Hz. Peygamber'e (s.a.v) vardığında ona bunları haber vermiş ve o da "Mülkü yok oldu" demiştir.⁵⁸³

Hz. Peygamber (s.a.v), Cebele'ye de bir mektup göndermiştir. Bu mektuptan sonra Cebele'nin Müslüman olduğu ve Rasulullah'a (s.a.) Müslüman olduğunu yazdığı aktarılmıştır. Fakat her iki mektubun da metni rivayet edilmemiştir.⁵⁸⁴

Taberî ve İbn Kesîr ise Şuca' b. Vehb'in Gassânî emîrlerinden Dımaşk sahibi Münzir b. Hâris b. Ebî Şimr'e gönderildiğini aktarmışlardır.⁵⁸⁵ Hâris b. Ebî Şimr'e gönderilen mektubun aynısının gönderildiğinin ve onun da Hâris'in verdiği şekilde karşılık verdiğinin aktarılması ikisinin aynı kişi olma ihtimalini gündeme getirmiştir. Ya kaynaklardan biri isimler konusunda hata yapmıştır ya da baba oğul aynı dönemde hüküm sürmüştür. Hâris b. Ebî Şimr'in Mekke'nin fethi zamanında yani 630 yılında vefat ettiği aktarılmıştır.⁵⁸⁶

Cevâd Ali, bu rivayetlerin doğru kabul edilmesi halinde o dönemde Gassân emîrlerinin tek olmadıklarını, onların dağınık ve bölünmüş bir hâkimiyetlerinin olduğunun ortaya çıktığını ifade etmiştir.⁵⁸⁷

Burada ek bir parantez açmalıyız ki h. 10 (m. 632) senesi Ramazan ayında Hz. Peygamber'e (s.a.v) yani Medine'ye üç Gassânlının geldiği aktarılmıştır. Remle bint Hâris'in evine yerleştikleri ve Hz. Peygamber'le (s.a.v) görüşüp onu tasdik ettikleri, şehadet getirip Müslüman oldukları fakat Müslüman olduklarını gizledikleri zikredilmiştir. Bu gruptan bir kişinin ise Yermük Savaşı yılında Ebû Ubeyde'ye

⁵⁸² Makdisî, **el-Bed' ve't-târîh**, C: IV, s. 229; İbnü'd-Devâdârî, **Kenz**, C: III, s. 135-136.

⁵⁸³ İbn Sa'd, **Ṭabakâti'l-kebir**, C: I, s. 225; Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, C: II, s. 855.

⁵⁸⁴ Hamidullah, **Veşâ'ik**, s. 127.

⁵⁸⁵ Taberî, **Târîh**, C: V, s. 591-592; İbn Kesîr, **Büyük İslâm Tarihi**, C: III, s. 449.

⁵⁸⁶ İbn Sa'd, **Ṭabakâti'l-kebir**, C: I, s. 224.

⁵⁸⁷ Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: III, s. 434.

gelerek Müslüman olduğunu haber verdiği aktarılmıştır. Ebû Ubeyde'nin de ona ikramlarda bulunduğu nakledilmiştir.⁵⁸⁸

4.2.1.2. Mûte⁵⁸⁹ Savaşı

Resûlullah'ın bir mektubunu Busrâ-Filistin valisine götürmekte olan Hâris b. Umeyr, Mûte'ye geldiğinde Gassânî emîrlерinden Şurahbîl b. Amr ona nereye gittiğini sordu. O da Suriye'ye gittiğini ve kendisinin Rasullullah'ın elçisi olduğunu söyledi. Bunun üzerine Şurahbîl, onun bağlanması emretti. Bir süre sonra da boynunu vurdurdu.⁵⁹⁰ Hâris'ten önce Hz. Peygamber'in (s.a.v) hiçbir elçisi öldürülmemiştir. Bu haber Hz. Peygamber'e (s.a.v) ulaşınca insanlar yas tutmaya başladı. Daha sonra h. 8. senenin Cumaziyelevvel ayında (629 Ağustos sonu Eylül başı) Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: “Zeyd b. Hârise insanların emîridir. Zeyd ölürse yerine Cafer b. Ebî Tâlip, Cafer de ölürse yerine Abdullah b. Revâhâ'nın⁵⁹¹ geçmesini emrediyorum. Abdullah da ölürse aranızdan Müslümanların hoşnut olduğu birini seçip onu emîr tayin etmenizi istiyorum.”⁵⁹² Ardından Müslümanlardan 3000 kişi toplandı. Hz. Peygamber (s.a.v), Müslümanlara elçinin öldürüldüğü yere kadar gitmelerini, gittikleri yerlerde bulunan insanları İslâmiyet'e davet etmelerini, icab ederse onlarla savaşmalarını, çocukları, kadınları, yaşlıları öldürmemelerini, ağaçları kesmemelerini, hurmalıklara zarar vermemelerini ve evleri yıkmamalarını söyledi. Ordu Medine'den çıktı ve Hâris b. Umeyr'in öldürüldüğü yere gelmeden düşman onların yola çıktığını haber aldı.⁵⁹³ Müslümanlar Medine'den ayrılıp kuzeye doğru ilerledikleri sırada Bizans ve Araplar'dan oluşan düşman ordusuyla ilk önce

⁵⁸⁸ İbn Sa'd, **Ṭabaḳāti'l-keḳbîr**, C: I, s. 292; İbn Haldun, **Târîḳ**, C: II, s. 474-475; Taberi ve İbnü'l-Cevzî sadece Ramazan ayında Gassân'dan bir heyet geldiğini aktarmışlardır. Taberî, **Târîḳ**, C: III, s. 130; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam**, C: III, s. 382.

⁵⁸⁹ Belkaa'nın Biladüşşâm sınırındaki köylerinden biridir. Bkz. el-Hamevî, **Büldân**, C: V, s. 219-220.

⁵⁹⁰ Vâkidî, **Meḳâzî**, C: II, s. 755-766; İbn Sa'd, **Ṭabaḳāti'l-keḳbîr**, C: II, s. 119-121; *a.e.*, C: V, s. 259-260; Mes'ûdî, **et-Tenbîḳ**, s. 232-233; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Abdilberr Muhammed b. en-Nemerî (ö. 463/1071), **el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb**, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, 5 c., Kahire, Dâru Nehdati Mısır, ts., C: I, s. 297-298; Zehebî, **Târîḳu'l-İslâm**, C: I, s. 479-482.

⁵⁹¹ Resulullah ordu ile vedalaşırken Abdullah b. Revâhâ'nın cehennemden korkarak ağladığı ve şiirler söylediği aktarılmıştır. İbn İshak, **es-Sîret**, s. 504-505; İbn Hişâm, **Sîret**, C: IV, s. 21-23; Vâkidî, **Meḳâzî**, C: II, s. 755-766; İbn Sa'd, **Ṭabaḳāti'l-keḳbîr**, C: II, s. 119-121.

⁵⁹² İbn İshak, **es-Sîret**, s. 504-505; İbn Hişâm, **Sîret**, C: IV, s. 21-23; Vâkidî, **Meḳâzî**, C: II, s. 755-766; İbn Sa'd, **Ṭabaḳāti'l-keḳbîr**, C: II, s. 119-121.

⁵⁹³ Vâkidî, **Meḳâzî**, C: II, s. 755-766; İbn Sa'd, **Ṭabaḳāti'l-keḳbîr**, C: II, s. 119-121.

Belkâ'nın bir köyü olan Mesârif'te karşılaştılar.⁵⁹⁴ Daha sonra Vâdi'l-Kurâ'ya ulaştılar ve Şürahbîl b. Amr kardeşi Sedûs'u bir ordu ile birlikte onların üzerine gönderdi. Yapılan savaşta kardeşi Sedûs öldü. Bunun üzerine korkan Şürahbîl, kaleye sığındı. Müslümanlar ilerlemeye devam edip Şam topraklarındaki Maan'a vardılar. Orada ordugâh kurup birkaç gün konakladılar. Daha sonra Herakleios, Belkâ topraklarına ulaştığında Behra, Vâil, Bekir, Lahm, Cüzâm kabilelerinden oluşan 100.000 kişi topladı. Müslüman ordusu iki gece buldukları durumu görüştüler ve bazıları bu durumu Hz. Peygamber'e bildirmeyi, onun vereceği karara göre hareket etmeyi teklif etti. Abdullah b. Revâhâ da Müslüman ordusu için savaşta at, silah ve sayıca üstünlüğün bir öneminin olmadığını söyleyerek onları cesaretlendirmek istedi. Abdullah'ın teşvikiyle savaşımaya karar verildi. İki ordu Mûte'de karşılaştı. İlk komutan sıfatıyla sancağı taşıyan Zeyd b. Hârise şehit olunca Hz. Peygamber'in emrettiği gibi yerine Cafer b. Ebî Tâlip geçti. Cafer'in de şehit olmasıyla sancağı Abdullah b. Revâhâ aldı ve bir süre sonra onun da şehit düşmesi ile Müslümanlar kötü bir hezimetle uğramaya başladı. Ensardan adı Sâbit b. Erkam olan bir adam sancağı aldı ve Hâlid b. Velîd'e verdi. Hâlid, öndeki askerleri arkaya, arkadakileri öne, sağ kanattakileri sol tarafa, sol kanattakileri de sağ tarafa alarak ordunun düzenini değiştirdi. Böylece düşmana karşı yeni bir destek birlik gelmiş izlenimi verdi. Müslüman ordusunu kontrollü bir şekilde geri çekerek Müslümanların ağır bir yenilgiye uğramalarını engelledi. Bu sayede ordunun kalanıyla Medine'ye gelebildi.⁵⁹⁵ Mûte savaşıyla Müslümanlar elçilerinin öldürülmesini cevapsız bırakmamışlardır. Müslümanlar'ın Bizans ve Gassânîler'le ilk karşılaşması olan bu savaşta Müslümanlar, hem Bizans'a hem de diğer düşmanlarına az sayıdaki askerle bile savaşacak cesaretle olduklarını göstermişlerdir.⁵⁹⁶

⁵⁹⁴ İbn İshak, **es-Sîret**, s. 504-505; İbn Hişâm, **Sîret**, C: IV, s. 24; Taberî, **Târih**, C: V, s. 643-653.

⁵⁹⁵ İbn İshak, **es-Sîret**, s. 507-508; İbn Hişâm, **Sîret**, C: IV, s. 28-30; Vâkidî, **Megâzî**, C: II, s. 755-766; İbn Sa'd, **Tabakâti'l-kebîr**, C: II, s. 119-121; Ya'kûbî, **Târih**, C: II, s. 283-284; Taberî, **Târih**, C: V, s. 643-653; Makdisî, **el-Bed' ve't-târih**, C: IV, s. 230-232; İbn Haldûn, **Târih**, C: II, s. 267. İbn Esir, **el-Kâmil**, C: II, s. 112-115; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, C: I, s. 479-482; Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, C: I, s. 282-283; Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 53; Louis Amelie Sedillot, **Hulâsâtü târihü'l-'Arab**, çev., Ali Paşa Mübarek. b.y., Matbaa-i Mehmed Efendi Mustafa, 1891/1892, s. 55.

⁵⁹⁶ Apak, **İslâm Tarihi (Hz. Muhammed Dönemi)**, s. 352.

4.2.1.3. Tebük Savaşı

Mûte savaşından sonra Müslümanlar Suriye ile ilgili haberleri her gün Enbât'tan ya da Nabât'tan gelenlerden öğrenirlerdi. Gelenler Suriye'de Bizans'ın çok büyük bir ordu topladığını haber verdiler. Hz. Peygamber (s.a.v), Bizans İmparatoru Herakleios'un Lahm, Cüzâm, Gassân ve Âmile gibi kabilelerini onları ödüllendirerek savaşa teşvik ettiğini, bu kabilelerden oluşan büyük bir orduyu Belkâ ya gönderdiğini ve orada kamp kurduklarını haber aldı. Fakat Herakleios, Humus'ta kaldı ve oraya gitmedi. Hz. Peygamber (s.a.v) bir savaşa çıkacağı zaman düşmanlarının haberi olmaması için hiç kimseye nereye gideceğini söylemezdi. Fakat Tebük Seferi'nde seferin uzak bir yere yapılacağından ve şiddetli sıcaklardan dolayı Müslümanlara gidecekleri yeri haber verdi. Resulullah (s.a.v) kabilelere ve Mekke'ye savaşa katılma çağrısında bulundu. Müslümanları savaşa teşvik etti ve onların orduya destek olarak sadaka vermelerini istedi.⁵⁹⁷ Orduya ilk destek veren malının tamamını yani 4000 dirhemi bağışlayan Hz. Ebû Bekir'di. Hz. Ömer, malının yarısını bağışladı. Hz. Osman, ordunun üçte birinin hazırlığını üstlendi ve diğer sahabeler de mallarından bağışlarda bulundular. Münafıklar ise savaşa katılmamak için çeşitli bahaneler ileri sürdüler ve yalan beyanda bulunup Hz. Peygamber'den (s.a.v) izin istediler. Böylece 80 kişiye izin verildi. Bedevi Araplardan da savaşa katılmamak için izin isteyenler oldu fakat Hz. Peygamber (s.a.v) onlara izin vermedi. Yapılan yardımlar binek ihtiyacını tamamen karşılamıyordu. Kendisine binek temin edemeyen ve daha sonra "bekkân" diye anılan yedi sahabeden üçünün daha sonra binekleri temin edildi ancak dört sahabenin binekleri temin edilemedi. Böylece ordu Seniyyetü'l-Veda'dan Tebük'e doğru yola çıktı. En büyük sancak Hz. Ebû Bekir'in elindeydi. Geride sahâbelerden Ka'b b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye ve Mürâre b. Rebi' de kalmıştı. Ka'b'ın rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) Perşembe günü yola çıktı. Kendisi ise nefesine uyduğu için geride kaldı. Hz. Peygamber'le (s.a.v) birlikte gelen Müslüman ordusu 30.000 kişi civarındaydı. Bunlardan 12.000'i deveyle, 10.000'i

⁵⁹⁷ İbn İshak, **es-Sîret**, s. 595-598; İbn Hişâm, **Sîret**, C: IV, s. 214-220; Vâkıdî, **Meğâzi**, C: III, s. 989-1002; İbn Sa'd, **Tabakâti'l-kebîr**, C: II, s. 150-151; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: II, s. 149-150; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, C: I, s. 627-629; İbn Kesîr, **Büyük İslâm Tarihi**, C: V, s. 61.

atla geri kalanı yayan olmak üzere h. 9. yılın Receb ayında⁵⁹⁸ Tebük'e doğru yola çıktı. Rasulullah (s.a.v) Ensar'ın her koluna ve diğer kabilelere birer sancak almalarını emretti.⁵⁹⁹ Herakleios'un Humus'ta olduğu zaman Hz. Peygamber (s.a.v) ve Müslümanlar Tebük'e ulaştı ve burada 20 gece kaldılar.⁶⁰⁰

Ordu Tebük'teyken Herakleios'un peygamberlik alametleri taşıyıp taşımadığını öğrenmesi için Gassân'dan bir adamı Rasulullah'a yolladığı aktarılmıştır. Adamın Rasulullah'ın peygamberlik özelliklerini taşıdığına kanaat getirmesi üzerine hemen Herakleios'a gidip bunu anlattığı ve Herakleios'un da kavmini onu tasdik etmeye davet ettiği nakledilmiştir. Fakat onların mülklerini kaybedeceklerinden korktukları için bunu reddettikleri aktarılmıştır. Ordu Tebük'te kaldığı süre zarfında ne Araplardan ne de Bizans'tan herhangi bir ilerleyiş ve saldırı olmamıştır. Rasulullah, bu haberlerin bâtıl olduğunu anlamıştır. Daha fazla ilerleyip ilerlememe konusunu sahâbelerle istişare etmiş ve daha fazla ileri gitmemeye karar vermişlerdir.⁶⁰¹

Tebük'e varıldığı zaman, Hz. Peygamber, Eyle valisi Yuhanna b. Ruûbe, Ezruh, Cerba ve Maknalılarla anlaşma imzalamıştır.⁶⁰² İbn Haldûn Yuhanna'nın bu anlaşmayı Herakleios'a haber verdiğinde Herakleios'un Yuhanna ve onun sulbünün öldürülmesini emrettiğini nakletmektedir.⁶⁰³ Ayrıca ordu Tebük'deyken Hâlid b.

⁵⁹⁸ İbn İshak, **es-Sîret**, s. 595; İbn Hişâm, **Sîret**, C: IV, s. 214; Belâzürî, **Ensâb**, C: I, s. 471; Mes'ûdî, **et-Tenbîh**, s. 237-238; Makdisî, **el-Bed' ve't-târîh**, C: III, s. 229-230.

⁵⁹⁹ Vâkîdî, **Meğâzî**, C: III, s. 989-1002; İbn Sa'd, **Ṭabaḳâti'l-kebîr**, C: II, s. 151; Taberî, **Târîh**, C: V, s. 741-759; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam**, C: III, s. 362-364.

⁶⁰⁰ Vâkîdî, **Meğâzî**, C: III, s. 1015; İbn Sa'd, **Ṭabaḳâti'l-kebîr**, C: II, s. 151. Mes'ûdî, 22 gece kaldıklarını aktarmıştır. Mes'ûdî, **et-Tenbîh**, s. 237-238.

⁶⁰¹ Vâkîdî, **Meğâzî**, C: III, s. 1019-1020.

⁶⁰² Yuhanna b. Ruûbe'nin Hz. Peygamber'le anlaşma yapıp ona cizye verdiği ve onların cizyelerinin üçyüz dinar olduğu nakledilmiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in Ezruh halkıyla her yıl Receb ayında 100 dinar cizye ödemek üzere, Cerba ile de cizye ödemek üzere ve Maknalılarla ürünlerinin dörtte birini vermeleri üzerine yazılı birer anlaşma yaptığı kaydedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn İshak, **es-Sîret**, s. 608-609; İbn Hişâm, **Sîret**, C: IV, s. 233-234; İbn Sa'd, **Ṭabaḳâti'l-kebîr**, C: II, s. 240; Halife, **Târîh**, s. 92; Taberî, **Târîh**, C: V, s. 752-754; Mes'ûdî, **et-Tenbîh**, s. 237-238; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, C: II, s. 151-152; Ebü'l-Fida, **el-Muhtaşar**, C: I, s. 211; Zehabî, **Târîhu'l-İslâm**, C: I, s. 643; İbn Kesîr, **Büyük İslâm Tarihi**, C: V, s. 84-86; Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, C: I, s. 282-283.

⁶⁰³ İbn Haldûn, **Târîh**, C: II, s. 267.

Velid Dûmetü'l-Cendel valisi Kindeli Ukaydir b. Abdulmelik'le cizye ödemesi şartıyla anlaşma imzaladı.⁶⁰⁴

Burada ek bir parantez açmamız gerekir ki Ka'b b. Mâlik,⁶⁰⁵ Hilâl b. Ümeyye ve Mürâre b. Rebî' Tebuk savaşına mazaretsiz olarak katılmadılar. Fakat onlar münafıklar gibi yalan söyleyip bahane üretmeyerek doğruyu söylediler. Nefislerine uyduklarını ve savaştan geri kaldıklarını Rasulullah'a (s.a.v) bildirdiler. Rasulullah onlarla 50 gün konuşulmasını yasakladı. Elli günün sonunda Allah, Tevbe 117-118 ayetlerini vahyederek bu üç sahabenin tövbelerinin kabul edildiğini bildirdi.⁶⁰⁶

Ka'b b. Malik, bu elli günlük dönemi anlatırken bir gün çarşıya çıktığını, kendisini Nabât'tan Hıristiyan birinin aradığını anlatmıştır. O kişinin Gassânî hükümdarından bir sahîfe getirdiğini, sahîfede: "Arkadaşının sana eziyet ettiği ve seni insanlardan uzaklaştırdığı haberi bana ulaştı. Sen küçük düşürülecek ve hakkı zâyi edilecek biri değilsin. Bize katıl, sana destek oluruz," yazdığını, kendisinin bunu şer ve imtihan olarak görüp mektubu ocakta yaktığını zikretmiştir.⁶⁰⁷ Vâkîdî (ö. 207/823), Nabâtlı tüccarın getirdiği mektubun bir parça ipek üzerinde Gassânî emîri ya Hâris b. Ebi Şimr'in ya da Cebele b. el-Eyhem'in gönderdiğini kaydetmiştir.⁶⁰⁸ Bu da göstermektedir ki Gassânî hükümdarları Medine'nin durumunu çok yakından takip etmektedirler.

4.2.2. Hz. Peygamber'den (s.a.v) Sonraki Dönem

4.2.1. Hz. Ebû Bekir'in Herakleios'a Gönderdiği Elçi

Hz. Ebû Bekir'in halife olduktan sonra İmparator Herakleios'a elçiler gönderdiği kaydedilmiştir. Bu elçilerin Hişâm b. el-Âs el-Emevî, Nuaym b. Abdullah

⁶⁰⁴ İbn Sa'd, **Ṭabaḳâti'l-kebîr**, C: II, s. 151-152; Halîfe, **Târîḫ**, s. 92-93; Taberî, **Târîḫ**, C: V, s. 754-755; Makdisî, **el-Bed' ve't-târîḫ**, C: III, s. 229-230; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam**, C: III, s. 364-365; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: II, s. 152; Ebü'l-Fida, **el-Muḫtaşar**, C: I, s. 212; Zehebî, **Târîḫü'l-İslâm**, C: I, s. 645; İbn Kesîr, **Büyük İslâm Tarihi**, C: V, s. 84-86.

⁶⁰⁵ Hazrec'in Benî selime koluna mensuptur. Tam adı Ka'b b. Mâlik b. Ebî Ka'b Amr'dır. İbn Hazm, **Cemhere**, s. 360.

⁶⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Zührî, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), **el-Megâzî**, çev. Mehmet Nur Akdoğan, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2016, s. 96-101; İbn İshak, **es-Sîret**, s. 609-615; İbn Hişâm, **Sîret**, C: IV, s. 235-243.

⁶⁰⁷ Zührî, **el-Megâzî**, s. 99; İbn İshak, **es-Sîret**, s. 612; İbn Hişâm, **Sîret**, C: IV, s. 239; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam**, C: III, s. 368; Hamidullah, **Veşâ'îḳ**, s. 126-127.

⁶⁰⁸ Vâkîdî, **Megâzî**, C: III, s. 1049-1051.

ve Kureyş'ten bir adam olduğu ve son Gassânî hükümdarı Cebele b. el-Eyhem'in yurdu Gûta'ya varıncaya kadar yol aldıkları aktarılmıştır.⁶⁰⁹ Onun huzuruna çıkarıldıktan sonrasını Hişâm şöyle rivayet etmiştir: “Cebele'nin üzerinde siyah bir giysi vardı ve ben onunla konuşup onu İslâm'a davet ettim. Ona: ‘Şu üzerindeki ne?’ diye sordum. O da: ‘Ben bunu giyip sonra da sizi Şam diyarından sürmedikçe üzerimden bunu çıkarmayacağım diye yemin ettim.’ dedi. Biz de ona; ‘Vallahi! Şu senin oturduğun makam var ya, onu senden alacağımız gibi en büyük hükümdarımız Herakleios'un mülkünü de alacağız inşallah! Bunu bize Peygamberimiz haber verdi.” dedik. Bunun üzerine Cebele: ‘O dediğini yapacak olan sizler değilsiniz. Onlar gündüzü oruçla geçirip gece olunca iftar eden bir kavim olacak. Sizin oruç tutuşunuz nasıl?’ dedi. Biz de oruç şeklimizi kendisine anlattık. Yüzü kapkara kesildi ve bize ‘Haydi kalkın!’ diyerek, bizimle birlikte imparatora bir elçi gönderdi. Sonra Herakleios'un huzuruna geldiğimizde o da kendi tahtı üzerindeydi.” Daha sonra Hişâm, özetle Herakleios'un onlara İslâmiyet hakkında sorular sorduğunu, ardından Herakleios'un bir kutunun içinden sırasıyla peygamberlerin resimlerini çıkarıp onlara gösterdiğini rivayet etmiştir. İçlerinde Hz. Peygamber'in de resmi olduğunu ve Herakleios'un onlara krallığını bırakamayacağını söylediğini nakletmiştir.⁶¹⁰ Daha sonra Hişâm, Herakleios'un kendilerine cömertçe güzel hediyeler verdiğini ve Hz. Ebû Bekir'e geldiklerinde duyduklarını ve gördüklerini anlattıklarını aktarmıştır. Hz. Ebû Bekir de: “Zavallı! Allah onda hayır murad etseydi, o arzu ettiğini yapardı. Rasûlüllah (s.a.v) bize, Hıristiyan ve Yahudilerin Muhammed'in (s.a.v) vasfını kendi yanlarında bulduklarını, haber vermişti,” demiştir.⁶¹¹

⁶⁰⁹ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066), **Delâ'ilü'n-nübüvve**, thk., Abdülmu'tî Kal'acı, 7 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988, C: I, s. 386-390; Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 55.

⁶¹⁰ Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (ö. 430/1038), **Delâ'ilü'n-nübüvve**, thk. Muhammed Ravvas Kal'acı, Abdulber Abbas, 2. bs., 2 c., Beyrut, Dâru'n-Nefâis, 1986, C: I, s. 50-54; Beyhakî, **Delâ'ilü'n-nübüvve**, C: I, s. 386-390; İbn Asâkir, **Târîh**, C: XL, s. 154-157; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, C: II, s. 528-536.

⁶¹¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, **Delâ'ilü'n-nübüvve**, C: I, s. 54; Beyhakî, **Delâ'ilü'n-nübüvve**, C: I, s. 386-390; İbn Asâkir, **Târîh**, C: XL, s. 154-157; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, C: II, s. 536; İbn Kesîr, **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm**, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme, 2. bs., Dâru't-Tayyibe, 1999, C: III, s. 483-487; Hamidullah, bu konuda Bizans'ın kehanetiyle alakalı daha birçok kaynaklar olduğunu ortaya koymuş, bu konuda gelen rivayetlerin benzerliğini gün yüzüne çıkarmak için onları biraraya getirmiş ve bunların hepsinin bir varsayım olarak reddedilmesini istememiştir. Bkz. Hamidullah, “İmparator Herakleios'un Yanında Halife Ebû Bekir'in Bir Elçisi ve Bizans'ın Kaderiyle İlgili

Bu elçinin tam olarak hangi tarihte gönderildiği belirtilmemiştir. Fakat yukarıda verilen rivayetlerde Cebele'nin Müslümanlar'ı Şam'dan kovmak istemesi bahsi geçmektedir. Bu da bu olayın Suriye fetihleri sırasında yani h. 12/m. 633 yıllarında vuku bulduğunu göstermektedir.⁶¹² Bu konuda aktarılan rivayetler mübalağalı olsa da Hz. Ebû Bekir'in gönderdiği elçilerin önce Cebele ile görüşmesi ve Cebele vasıtasıyla Herakleios'a ulaşması Bizans-Gassânî ilişkisini göstermesi açısından zikredilmesi gereken bir husus olduğu için bu konuya da çalışmamızda yer vermeyi uygun gördük.

4.2.2. Suriye Fetihleri

Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde Suriye ve Irak cephelerinde fetih hareketleri başlatıldı.⁶¹³ Bu fetihlerin konumuz açısından önemi ise Suriye'ye yapılan fetihlerin Müslümanlar'ın Bizans ve Gassânîler'le mücadele ederek sonunda Gassânîler'in yenilip yıkılmalarına neden olmasıdır. Bu nedenle biz burada bu fetih hareketleri sırasında Müslümanlar'ın Gassânîler'le yaptıkları saldırılardan ve savaşlar bahsedeceğiz.

Hz. Ebû Bekir halife olduktan ve mürtedler ile savaşlarda galip olduktan sonra Suriye üzerine asker göndermeye karar verdi. 8.000 kişilik Bizans ordusu ve onlara yol gösteren Hıristiyan Arap müttefikleri* ile 2.000 kişilik Müslüman ordusunun ilk karşılaşması Müslümanların galibiyetiyle sonuçlandı. Rivayete göre bu savaşlarda Bizanslılardan 1.200 kişi öldü, Müslümanlardan 120 kişi şehit oldu.⁶¹⁴

Bu savaştan sonra Hâlid b. Velîd, Dûmetü'l-Cendel'e yöneldi. Hâlid'in geliş haberini alan Behra, Kelb, Gassân, Tenûh ve Dacâim kabileleri biraraya geldiler. Gassânîlerle Tenûhluların başlarında İbnu'l-Eyhem; Decâimlilerin başlarında İbnu'l-

Kehanet Kitabı', çev. Talat Sakallı, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2017/1, Sayı: 18, s. 146-154.

⁶¹² Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 56.

⁶¹³ Adem Apak, **Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)**, 10. bs., İstanbul, Ensar Yayınları, 2014, s. 69.

* Her ne kadar adı geçmese de bu Araplar içerisinde Gassânîler'in de bulunması gerekir. Çünkü ileride de geleceği üzere Yermük Savaşı'nda Herakleios'un Araplara komutan tayin ettiği kişi son Gassânî hükümdarı Cebele b. el-Eyhem'dir. Bu nedenle fetih hareketleri sırasında Müslümanlarla yapılan bu ilk savaşta da Bizans'ın Hıristiyan Arap müttefiklerinin arasında Gassânîler'in de yer alması makuldür.

⁶¹⁴ Vâkıdî, **Fütûhu's-Şâm**, s. 13-42.

Hadrican vardı.⁶¹⁵ Dûme'de farklı kabilelerden iki ayrı başkan vardı; birisi Kindeli Ükeydir b. Abdümelik ile diğeri Gassânî el-Cûdî b. Rabîa.⁶¹⁶ Ükeydir, Hâlid ile savaşılmamasını uygun görmeyip barış yapılmasını teklif etti. Onun bu görüşü kabul edilmedi. Ükeydir'de oradan ayrıldı. Hâlid, bunu duyunca yolunu kesip onu öldürdü. Daha sonra Dûmetü'l-Cendel'e vardı. Ardından Cûdî, yanında bulunan Araplardan bir grup ile birlikte Hâlid'le savaşmak üzere yola çıktı. Fakat boguna uğrayıp öldürüldü.⁶¹⁷ Böylece Gassânîler'in de katıldığı Dûmetü'l-Cendel'deki bu ikinci savaş yine Müslümanların galibiyetiyle sonuçlandı.

Muhtemelen Dûmetü'l-Cendel'den sonra Hz. Ebû Bekir, hac kafilisinin başındayken h. 13 (634) senesinde Hâlid b. Velid'e Merc-i Râhit'taki Gassânîlere saldırmasını emretti.⁶¹⁸ Başkomutan tayin edilen Hâlid b. Velid, Busra kanalına yerleşti. Busra'daki patrik Rumas Müslüman oldu ve şehrin fethi için Müslümanlara yardım etti. Böylece Busra, sulh yoluyla alındı. Fethedilen ilk Suriye şehri bu oldu.⁶¹⁹ Ardından Hâlid b. Velid, m. 634 yılında Huvvârin'e ve Gassânîler'in askeri karargâhları olan Merc-i Râhit'a paskalya günü saldırdı.⁶²⁰ Onları mağlup etti ve birçok kişiyi esir aldı. Daha sonra Ecnadeyn Savaşı vuku buldu. Bu savaşa Bizanslılar 100.000 civarında askerle katıldılar. Askerlerin çoğunu Herakleios gönderdi. Geri kalanlar ise çevre kabilelerden toplandı. Bu sırada da Herakleios Humus'ta bulunuyordu. Çok şiddetli bir savaş meydana geldi. Savaş Bizans'ın hezimetini ile sonuçlandı. Aktarıldığına göre Herakleios savaşın sonucunu öğrendikten sonra Humus'tan Antakya'ya geçti. Bu savaş h. 13-m. 634 yılı Cemaziyevvel ayının bitmesine 12 gün kala Pazartesi günü, başka bir rivayete göre ise

⁶¹⁵ İbn Kesîr, **Büyük İslâm Tarihi**, C: IV, s. 509.

⁶¹⁶ Bu savaş sonrası alınan esirler arasında güzelliğiyle meşur Cûdî'nin kızı da vardı. İkinci başkan el-Cûdî'nin kızının Gassânî olduğu aktarıldığı için el-Cûdî'nin Gassân'dan olduğunu ifade etmiştir. Bu bilgi Dûmetü'l-Cendel'in iki başkan tarafından yönetilip Gassân veya Kelb kabilelerinden kim kime galip gelirse şehirdeki pazarın liderliğini onun üstlendiği bilgisiyle de uyumaktadır. Zübeyrî, **Nesebî Kureys**, s. 276; Ya'kubî, **Târîh**, C: I, s. 325; Saîd el-Efgânî, **Esvâku'l-'Arab**, s. 200; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: IV, s. 238.

⁶¹⁷ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, thk. Şevkî Ebû Halil, Dımaşk, Menşûrât-u Vizâretü's-Sekafiyye, 1997, s. 177-178; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: II, s. 547; Taberî, **Târîh**, C: III, s. 378-385; İbn Kesîr, **Büyük İslâm Tarihi**, C: IV, s. 509-510; Cevâd Ali, **el-Mufaşşal**, C: IV, s. 235.

⁶¹⁸ Halîfe, **Târîh**, s. 119.

⁶¹⁹ Vâkîdî, **Fütûhu's-Şâm**, s. 39-48; Halîfe, **Târîh**, s. 119; Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s. 177-182; Taberî, **Târîh**, C: III, s. 410.

⁶²⁰ Halîfe, **Târîh**, s. 119; Taberî, **Târîh**, C: III, s. 407; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, C: III, s. 81-82; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: II, s. 258.

Cemaziyelahir'in 12'sinde veya bu aya 2 gün kala vuku buldu. Savaştan sonra Hz. Ebû Bekir vefat etti. H. 14-m. 635 yılının Muharrem ayının bitmesine 14 gün kala Müslümanlar Dımaşk'a geldiler ve şehri kuşattılar. Bir süre sonra şehir fethedildi. Daha sonra sırasıyla Sayda, Irka, Cübeyl, Beyrut, Belkâ, Trablus, Humus, Balebek, Lazkiye, Cebele, Antartus da fethedildi.⁶²¹

Suriye fetihlerine katılan sahabe Saîd b. Amr, Humus'un fethinden önce Gassân birlikleri tarafından alıkonarak son Gassânî hükümdarı Cebele b. el-Eyhem ile görüşmüştür. Said, Cebele ile görüştüğünde onun kırmızı altından bir kürsüye oturduğunu, üzerinde ipek elbiseler, başında ise inciden bir taç olduğunu aktarmıştır. Cebele ile konuşurken, Cebele, Said'e kendisinin irtidat ettiğini ve Hassân b. Sâbit'i tanıyıp tanımadığını sormuştur. Said, Hassân'ı tanıdığını, onun Hz. Peygamber'in (s.a.v) şairi olduğunu ve onun yanından ayrılmadan Hassân'ın⁶²² Cebele'nin kendisi hakkında yazdığı şiirini bir yemek ziyafetinde okuduğunu söylemiştir. Daha sonra Cebele, Müslüman ordusunun burada ne yaptığını sorunca o da hedeflerinin Halep, ardından da Antakya olduğunu söyleyince Cebele'nin onu ve Müslümanları tehdit ettiğini nakletmiştir. Bu tehditten sonra Amuriye patriği ve Cebele b. el-Eyhem ile Hâlid b. Velîd komutasındaki on kişilik Müslüman birliğiyle karşılaşmışlar ve meydan muharebesi yapılmıştır. Meydan muharebesinde Cebele ile Abdurrahman b. Ebû Bekir arasında bir diyalog geçtiği zikredilmiştir. Cebele ona birçok vaadde bulunup savaşmaktan vazgeçirmek istemiş, Abdurrahman ise bunu kabul etmemiştir. İkiisi arasındaki meydan muharebesinde Abdurrahman ağır bir şekilde yaralanmıştır. Ebû Ubeyde, Müslüman askerlerle onlara destek için gelmiştir. Bu savaşın sonucunda Cebele ve beraberindekiler bozguna uğrayıp kaçmıştır.⁶²³

Humus şehrinin fethedilmesiyle Bizans güçlü bir ordu toplayarak tekrar Müslümanlara saldırmaya karar vermiştir. İmparator Herakleios, birçok patriğini Yermük'e göndermiştir. Herakleios'un o gün Yermük'e gönderdiği askerlerinin sayısının 700.000 süvari olduğu kaydedilmiştir. Gassânî hükümdarı Cebele'nin

⁶²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, s. 181-186/195-221.

⁶²² لمن الدار أوحشت بمعان

Hassân b. Sâbit'in bu beyitlerle başlayan şiiriyle Cebele'yi övdüğü aktarılmıştır. Devamı için bkz. Hassân b. Sâbit, *Dîvân*, s. 247-248; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, C: II, s. 86.

⁶²³ Vâkıdî, *Fütûhu's-Şâm*, s. 153-163.

komutası altında Gassân, Lahm ve Cüzam Araplarından oluşan toplamda 60.000 kişilik atlı bir birlikle Yermük'te Müslümanlar'la karşı karşıya geldikleri, Müslümanların ise o gün 30.000 kişi oldukları aktarılmıştır.⁶²⁴ Askeri birlikler Yermük'te toplanmaya başlamış, Herakleios ise bu savaşta bütün ordulara başkomutan olarak Ermeni patriği Mahan atamıştır. Mahan, Cebele'ye Müslümanlar'a gitmesini ve onları korkutarak savaştan vazgeçirmesini emretmiştir. Bunun üzerine hareket eden Cebele, ilerleyerek kendi kabilesinden olan Ubâde b. Sâmit ile görüşmüştür. Fakat bu görüşme sonunda Müslümanların geri çekilmeyeceğini anlayan Cebele, kırmızı altından yapılmış zırhı, elinde kılıcı ve Herakleios'un verdiği bayrak ile ordunun önüne geçmiştir. Ancak akrabalık bağları sebebiyle Ubade b. Samit, Câbir b. Abdullah ve Ebû Eyyüb ile birlikte Cebele'nin yanına gitmişlerdir. Cebele'ye aradan çekilmesini söylemişler ama o bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine Hâlid b. Velîd'in talebiyle kendisi ve beraberindeki altmış kişi, Cebele'nin askerleri ile savaşa başlamışlardır. Bu karşılaşma sonucunda Cebele'nin ordusu hezimete uğramıştır. Hâlid b. Velîd'in askerlerinden de on kişi şehit olmuştur.⁶²⁵

Harbin ilk günleri hafif çatışmalarla geçerken, gittikçe harb şiddetini artırmıştır. İlk karşılaşmadan sonra Bizans ordusunun başkomutanı Mahan yedi gün savaşmadan beklemiş; sekizinci gün diğer komutanlarla birlikte Cebele'ye de bir sancak vermiş ve onu Hristiyan Araplara komutan olarak atayarak en öne yerleştirmiştir. Ardından Amr b. Tufeyl ile Cebele b. el-Eyhem mübareze yapmış ve Cebele, bu mübarezede Amr'ı ardından babasının intikamını almak isteyen Cundup b. Amr'ı öldürmüştür. Bu haberi duyan Müslümanlar hep birlikte Gassânlılar'a

⁶²⁴ Vâkıdî, **Fütûhu's-Şâm**, s. 201-209; Fesevî, o gün Bizans ordusunun Ermenilerden 12.000, Gassân ve diğer Arap kabilelerinden 12.000 askerle ve diğer kabilelerden gelen askerlerle birlikte toplamda 100.000 askerden oluştuğunu kaydetmiştir. Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân) el-Fesevî (ö. 277/890), **el-Ma'rife ve't-târîh**, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, 4 c., Medine, el-Mektebetü'd-Dâr-u Bi'l-Medîneti Münevvere, 1990, C: III, s. 379; Belâzürî, Herakleios'un Şam, Cezîre ve Ermenî halklarından oluşan 200.000 bin civarında bir ordu topladığını, Müslümanların ise 24.000 kişi olduğunu zikretmiştir. Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s. 221; Makdîsî, Bizans ordusunun sayısını 400.000 olarak zikretmiştir. Makdîsî, **el-Bed' ve't-târîh**, C: V, s. 184-185; Taberî, **Târîh**, C: III, s. 570-571; İbnü'l-Esîr'de ise Müslüman ordusunun sayısı 40.000, Bizans ordusunun ise 200.000 kişi olduğunu kaydedilmiştir. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, C: II, s. 258; Zehebî ise Bizans'ın 100.000 kadar, Müslümanların ise 30.000 kadar olduğunu kaydetmiştir. Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, C: III, s. 139.

⁶²⁵ Vâkıdî, **Fütûhu's-Şâm**, s. 209-240.

saldırmışlardır. Günlerce süren savaş sonunda Müslüman ordusu galip gelmiş ve Bizanslılardan 105.000 kişiyi öldürüp 40.000 kişiyi de esir almışlardır. Müslümanlar'dan ise 4.000 kişi şehit düşmüştür. Başkomutan Mahan da dâhil diğer komutanlar bu savaşta öldürülmüştür.⁶²⁶ Belâzürî (ö. 279/892-93) ise bu savaşın h. 15 yılı Recep ayında vuku bulduğunu (m. 636), savaşta 80.000 Bizans askerinin öldürüldüğünü, diğerlerinin ise Filistin, Antakya, Cezîre ve Halep'e kaçtıklarını zikretmiştir. Bu sırada Antakya'da bulunan Herakleios, yenilginin ardından İstanbul'a kaçmak zorunda kalmıştır.⁶²⁷ Cebele'nin ise Harsene'ye⁶²⁸ sığındığı kaydedilmiştir.⁶²⁹ Savaştan sonra Cebele hariç Gassânîler'in İslâm'ı kabul ettiği,⁶³⁰ Cebele'nin ise ölene kadar İstanbul'da ikamet ettiği aktarılmıştır.⁶³¹ Böylece yaklaşık dört asır tarih sahnesinde yerini alan Gassânîler, Suriye fetihlerinin ardından tamamen yıkılmışlardır.

⁶²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Vâkıdî, **Fütûhu's-Şâm**, s. 244-278.

⁶²⁷ Belâzürî, **Fütûhu'l-büldân**, s. 221-225; Ya'kûbî, **Târîh**, C: II, s. 29-30; Makdisî, **el-Bed' ve't-târîh**, C: V, s. 184-185; Taberî ve ondan sonra gelen tarihçilerin bu savaşın tarihini h. 13 yılı olarak aktardıklarını belirten Âdem Apak, Taberî'den sonraki tarihçilerin bu rivayetleri aynen aldıkları için bu haberin kitaplarda çokça yayıldığını ifade etmiştir. Bkz. Adem Apak, **İslâm Tarihi (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)**, s. 81, 153.

⁶²⁸ Malatya yakınlarında bir yerdir. Bkz. el-Hamevî, **Büldân**, C: II, s. 359.

⁶²⁹ İbnü'l-Kelbî, **Nesebü Me'ad**, C: I, s. 433-434; Başka bir rivayete göre Cebele, İstanbul'da bir süre kaldıktan sonra Hz. Ömer, Cesâme b. Mesâhık el-Kinânî'yi Cebele'yle görüşüp onu geri dönmesi için ikna etmesi için yollamıştır. Cebele, yaşadığı bu lüks hayattan vazgeçemeyeceğini söylemiş, elçi de oradan ayrılarak Hz. Ömer'e olanları bildirmiştir. Bkz. İbn Abdürabbih, **'İkdu'l-ferîd**, C: I, s. 313-314; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, **el-Egânî**, Matbaatü't-Takdim, C: XIV, s. 5.

⁶³⁰ Shahîd, "Ghassân", **EI²** (İng.), II, 1021; Sedillot, **Hulâsâtü târîhü'l-'Arab**, s. 75.

⁶³¹ Sedillot, **Hulâsâtü târîhü'l-'Arab**, s. 75.

SONUÇ

Ezd kabilesi Yemen'den göç edip birçok kola ayrılarak Arap yarımadasının çeşitli bölgelerine yayılmış ve kendi bağımsız devletlerini kurmuşlardır. Cefneoğullarının kurduğu Gassânî Devleti de Kuzey Arabistan'da kurulan bu devletlerden biridir. Yaklaşık dört asır hüküm süren ve karşılıklı menfaat ilişkisi içerisinde Bizans'ın yanında yer alan Gassânîler, Kuzey Arabistan'da döneminin önemli bir siyasî gücü olmuştur. Bu devlet coğrafi konumunun bir getirisi olarak hem ticarî hem siyasî hem sosyal hem de dinî bir merkezde yer almıştır. Bu nedenle devlet gerek Cahiliye döneminde gerekse İslâmî dönemde varlığını devam ettirerek dönemin iki büyük gücü olan Bizans ve Sâsânî, müttefiki oldukları devletlerden dolayı birbirlerine düşman olan Hîre ve Arabistan'daki diğer Araplar ile girdiği siyasî ilişkiler sebebiyle büyük bir medeniyet haline gelmiştir.

Devleti'nin kurucusu Yemen asıllı olan Kahtan kabilesinin Kehlan koluna mensup Amr Muzeykiya b. Âmir Mâussema'nın soyundan gelmektedir. Amr Muzeykiya, Yemen'deki Me'rib seddin yıkılmasına neden olan Arim seli sebebiyle ailesi ve kendi kabilesinden bir grupla Yemen'den yeni bir yurt aramak için göç etmiştir. İlk olarak Akk ve Eşârîler'in yurdu olan Tihâme'deki Gassân adlı bir suyun kenarında bir süre kaldıktan sonra kabile farklı yerlere dağılmış, Cefne b. Amr ve beraberindekiler Suriye'ye göç etmişlerdir. Orada Bizans'a hizmet eden Dacâim koluna mensup Selîh kabilesiyle karşılaşmışlardır.

Selîh kabilesiyle onlara vergi ödemeleri üzerine anlaşarak bölgeye yerleşmişlerdir. Fakat bir süre sonra vergi ödemekte zorlanan Gassânîler, Selîh kabilesiyle savaşılmaya başlamıştır. Birçok yenilgi aldıktan sonra Selîh kabilesini hezimete uğratmaları Bizans'ın dikkatini çekmiştir. En büyük düşmanı olan Sâsânîler ve onların müttefikleri Hîreliler'le savaşırken bölgedeki en güçlü kabileyle anlaşarak onlardan destek almayı hedefleyen Bizans, bölgedeki yeni en güçlü kabile olan Gassânîler'le anlaşarak onları bölgedeki Araplar üzerine hükümdar kılmıştır. Böylece Gassânîler yeni bir döneme girmiştir.

Gassânîler, en parlak dönemlerini Hâris b. Cebele (m. 529-569) döneminde yaşamıştır. Gassân hükümdarları arasında önemli bir yere sahip olan Hâris, Bizans'a hizmet etmiş, Sâsânîler'e ve Hîre'ye karşı birçok zafer kazanmıştır. Öyle ki o

dönemde Bizans'ın hiçbir emîrinin ve patriğinin durduramadığı Hîre hükümdarı Münzir'in saldırılarını bertaraf eden ve onu öldüren Hâris olmuştur.

Hâris daha sonra Bizans İmparatoru I. Justinianus ile kendisinden sonraki halefini seçmesi ve Hîre ile sürdürülecek mücadele hakkında görüşmek üzere İstanbul'a gitmiştir. Burada kendisinin de bağlı olduğu Monofizit mezhebi ile Bizans'ın merkez kilisesi arasındaki sorunlara çözüm bulmaya çalışmıştır.

Hâris'in döneminde Gassânîler, en geniş sınırlarına ulaşmışlardır. Hâris'ten sonra Bizans kaynaklarına göre yerine oğlu Münzir geçmiştir. Onun döneminde de Hîre ile mücadeleler devam etmiş, Hîre'ye karşı birçok zafer elde edilmiştir. Fakat Münzir'in tüm başarılarına rağmen İmparator I. Justin tarafından idam edilmesi emredilmiştir. Bunu haber alan Münzir yaklaşık üç sene boyunca isyan etmiş, bu dönem boyunca Bizans sınırlarına Sâsânîler ve Hîreliler akınlar düzenlemiştir. Bizans, bu üç senede tekrar anlaşmak için Münzir'e sürekli elçiler göndermiş ve sonunda onu ikna edebilmeyi başarmıştır. Bunun için ona İstanbul'da taç bile giydirilmiştir. Fakat daha sonra Bizans tahtına geçen II. Tiberius, bölgedeki idarecilerinin etkisiyle Münzir'i tutuklatmış ve İstanbul'a getirmiştir. Böylece Gassânîler'e ödenen yıllık yardımlar da kesilmiştir. Bu da Münzir'in oğullarının isyanını beraberinde getirmiştir. En büyük oğul Nu'man liderliğindeki bu isyan hareketi İmparator Mauricios döneminde durdurulmuştur. Bu olaydan sonra Gassânîler parçalanmış ve her biri kendi başkanı olan birçok gruba ayrılmıştır. Bu dönem Sâsânîler'in m. 613-614 senelerinde Kudüs ve Dimaşk'ı ele geçirmelerine kadar devam etmiştir. Böylece Gassânî hâkimiyeti geçici de olsa sona ermiştir. İmparator Herakleios m. 629 senesinde Sâsânîler'i bölgeden çıkarmıştır. Bu döneme kadar daima Bizans'ın yanında yer alarak düşmanlarına karşı birlikte savaşan Gassânîler, Cebele b. el-Eyhem komutasında Müslümanlar'a karşı da savaşmıştır.

Gassânîler, Kureyş, Evs ve Hazrec ile akraba olmalarından dolayı sürekli bir irtibat halinde olmuşlardır. Gassânîler'in Kureyş ile siyasî anlamda ilk münasebeti Kusay b. Kilab'ın Mekke'nin yönetimini eline geçirmeye çalıştığı dönemde olmuştur. Bu konuda Bizans'ın yardımını isteyen Kusay'a o dönemki Bizans müttefiki Gassânîler yardım etmişlerdir.

Evs ve Hazrec kabileleri ile ilk siyasî ilişki onların Yahudiler'in egemenliğinden kurtulmak istemesiyle gerçekleşmiştir. Bu konuda yardım arayışına giren bu iki kabile akrabaları olan Gassânîler'e başvurmuş ve onlar da akrabalarının bu isteklerini geri çevirmeyip onlara yardım etmişlerdir. Böylece onların yardımıyla Evs ve Hazrec kabilesi Yesrib'de Yahudiler'e üstün gelmişlerdir.

Hz. Peygamber'e (s.a.v) yakın bir dönemde ortaya çıkıp Kureyş'e hükümdar olmak isteyen Osman b. Huveyris'de bu isteğini gerçekleştirebilmek için Gassânîler'e, ardından bizzat Bizans İmparatorunun kendisine başvurmuştur. Fakat onun bu çabaları boşa gitmiş ve Kureyş'e hükümdar olamadan öldürülmüştür.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) nübüvvetinden sonra da Gassânî ve Bizans'ın Araplarla siyasî ilişkileri devam etmiştir. Onlara karşı girişilen Mûte ve Tebük seferleri Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde düzenlenmiştir. Mûte savaşında kendilerinden sayıca üstün Bizans ordusuna karşı büyük bir metanetle savaş planlı bir şekilde geri çekilmişlerdir. Bu savaştan bir sene sonra vuku bulan Tebük seferinde herhangi bir karşılaşma olmadan geri dönülmüştür. Hz. Peygamber'in (s.a.v) vefatından sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde gerçekleştirilen Suriye seferleri sırasında Gassânîler'le ve Bizans ordusuyla birçok karşılaşma gerçekleştirilmiştir. Yermük Savaşı Gassânîler'in Müslümanlarla karşılaştığı son savaş olmuş ve savaş Müslümanlar zaferiyle sonuçlanmıştır. Ardından Suriye bölgesindeki şehirler fethedilmiştir. İslâm öncesi dönemde büyük bir medeniyet kuran ve İslâmî dönemde de bu medeniyetinin izlerini sürdürmeyi başaran Gassânîler, Yermük Savaşı ve sonrasındaki fetih hareketlerinin ardından tarih sahnesinden tamamen silinmişlerdir.

KAYNAKÇA

Ağırakça, Ahmet:

“Gassânîler”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gassaniler> (07.04.2019).

“Nabatîler”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nabatiler> (07.04.2019).

“Tedmür”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tedmur> (07.04.2019).

Ağırman, Mustafa:

“Toplumsal Barışa Katkısı Açısından Asr-ı Saadetten Örnekler (Ateş Çukurunun Kenarından Kurtarılan İki Kardeş Kabile)”, **I. Bölüm Panel: Toplumsal Barışa Katkısı Açısından Camiler ve Din Görevlileri, V. Geleneksel Din Görevlileri Sempozyum Bildirileri**, Mardin, 9-10-11 Mayıs 2014, s. 18-26.

Ali b. Hasan el-Hazrecî,
Muvaffakuddin Ebü'l-Hasen
Alî b. el-Hasen b. Ebî Bekr

el-Hazrecî ez-Zebîdî:

**el-‘Ukūdū’l-lü’lü’iyye fî târîhi’d-
devleti’r-Resûliyye**, thk. Muhammed
Besyûnî Asel, 2 c., Kahire, Matbaatü’l-
Hilâl,
1911.

Âlûsî, Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn
Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b.
Mahmûd el-Âlûsî:

**Bülûgu’l-ereb fî ma‘rifeti ahvâli’l-
‘Arab**, thk. Muhammed Behçet el-Eserî,
3 c., 2. bs., by., Daru’l-Kütübü’l-Mısriyye,
ts.

Apak, Adem:

Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü, 2. bs., İstanbul, Ensar Yayınları, 2014.

Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (Hz. Muhammed Dönemi), 11. bs., İstanbul, Ensar Yayınları, 2014.

Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi), 10. bs., İstanbul, Ensar Yayınları, 2014.

Aslantaş, Nuh:

Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler, İstanbul, Kuramer, 2016.

Asmaî, Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî:

Târîhu'l-‘Arab kable'l-İslâm, thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn, Bağdad, Matbaatü'l-Ma'ârif, 1959.

Ateş, Ali Osman:

“Kusay b. Kilâb” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kusay-b-kilab> (23.05.2019).

Athamina, Khalil:

“İslâm Öncesi Arabistan'da Kabile Kralları (Erken Dönem Arap Kaynaklarında Melik veya Zü't-Tac Unvanları Üzerine Bir Çalışma)”, çev. İsrail Balcı, Celal Emanet, **On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 18-19, Samsun, 2005, s. 193-212.

- Avcı, Casim: **İslâm-Bizans İlişkileri (m. 610-847), Enstitüsü**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Azizova, Elnure: "Tihâme", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tihame> (04.10.2019).
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî: **Kitabu cümelü min ensâbü'l-eşraf**, thk. Riyâd Zirikli, Süheyl Zekkâr, 12 c, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1996.
Fütûhu'l-büldân, thk. Şevkî Ebû Halil, Dimaşk, Menşûrât-u Vizâretü's-Sekafiyye, 1997.
- Berrû, Tevfik: **Târîhu'l-'Arabi'l-kadîm**, 2. bs., Dimaşk, Daru'l-Fikr, 1996.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî: **Delâ'ilü'n-nübüvve**, thk., Abdülmü'tî Kal'acî, 7 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988.
- Buhl, Frantz: "Belkâ", **İ.A.**, C: II, s. 491-492.
- Cevâd Ali: **el-Mufaşşal fî târihi'l-'Arab kıable'l-İslâm**, 10 c, 2. bs., b.y, 1993.
- Çağatay, Neşet: **İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, 3. bs., Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Darkot, Besim: "Havrân", **İ.A.**, C: V/1, s. 378-379.

Demirkent, Işın:

“Herakleios”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/herakleios>
(22.05.2019).

"Bizans", **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/bizans>
(11.10.2019).

Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b.
Dâvûd b. Venend ed-Dîneverî:

el-Ahbârü't-tivâl, thk. Abdu'l- Men'am
Âmir, Kâhire, Dâr-u İhyâu'l-Kütübü'l-
Arabî, 1960.

Dussaud, René:

el-'Arab fî Sûriye kable'l-İslâm, çev.
Abdulhamîd ed-Devâhilî, Kahire,
Lecnetü't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr,
1959.

Ebû Nuaym el-İsfahânî,
Ebû Nuaym Ahmed b.
Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî:

Delâ'ilü'n-nübüvve, thk. Muhammed
Ravvas Kal'aci, Abdulber Abbas, 2. bs., 2
c., Beyrut, Dâru'-n-Nefâis, 1986.

Ebû Ubeyd el-Bekrî, Abdullâh b.
Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb
b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî:

**Mu'cemü me'sta'cem min esmâ'i'l-
bilâd ve'l-mevâzi'**, thk. Mustafa es-Sekkâ,
4 c., Beyrut, Âlimu'l-Kütüb, ts.
el-Mesâlik ve'l-memâlik, thk. A. P. van
Leeuwen, André Ferré, 2 c., Kartaca,
Dârü'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 1992.

Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, Ebü'l-Ferec

el-Egânî, 24 c., b.y., Matbaatü't-Takdim,
ts.

Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed
b. Ahmed el-Kureşî, el-İsfahânî:

- el-Eġānî**, 24 c., Kahire, Daru'l-Kütübü'l-Mısıryye, 1938.
- Ebü'l-Fidâ, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn **el-Muhtaşar fî târîhi'l-beşer**, thk. Mahmûd Deyyûb, 2 c., Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî: **Târîhu sinî mülûki'l-arz ve'l-enbiyâ'**, Beyrut, Daru Mektebeti'l-Hayat, ts.
- el-İsfahânî, Hamza b. el-Hasen: **Mevsu'atu't-târîhi'l-İslâmî: 'Asru'n nebevî ve mâ kablehu**, Amman, Daru Esâme, 2009.
- el-Ka'bî, Abdul Hakîm: **el-'Arab kable'l-İslâm**, Daru'l-Ma'rifeti'l-Câmia, 1993.
- eş-Şeyh, Hüseyin: **Ahbâru Mekke**, nşr. Rüşdî Sâlih Melhas, 2 c., 3. bs., Beyrut, Daru'l-Endülüs, 1983.
- Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed: "Câbiye", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cabiye> (07.04.2019).
- Fayda, Mustafa: "Câhiliye", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cahiliye> (07.04.2019).
- "Cebele b. Eyhem", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cebele-b-eyhem> (02.04.2019).

Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân
b. Cüvvân (Cüvân) el-Fesevî:

el-Ma' rife ve't-târîh, thk. Ekrem Ziyâ
el-Ömerî, 4 c., Medine, el-Mektebetü'd-
Dâr-u Bi'l-Medîneti Münevvere, 1990.

Gibbon, Edward:

**Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve
Çöküş Tarihi**, çev. Asım Baltacıgil, 5 c.,
İstanbul, BFS Yayınları, 1987.

Günaltay, Mehmet Şemsettin:

İslâm Öncesi Arap Tarihi, sad. Mehmet
Mahfuz Söylemez, 2. bs., Ankara, Ankara
Okulu Yayınları, 2013.

Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b.
Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî:

et-Târîh, nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî, 2.
bs., Riyad, Daru't-Tayyîbe, 1985.

Hamidullah, Muhammed:

İslâm Peygamberi, çev. Mehmet Yazgan,
2 c., İstanbul, Beyan Yayınları, 2013.

**Mecmû' atü'l-veşâ' ıkrı's-siyâsiyye li'l
'ahdi'n-nebevî ve'l-hilâfeti'r râşide**
Beyrut, Daru'n-Nefâis, 1987.

“el-Îlaf veya İslâm'dan Önce Mekke'nin
İktisadî-Diplomatik Münasebetleri”, Çev.
İsmail Cerrahoğlu, **Ankara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1961,
C: IX, Sayı: 1, s. 213-222.

“İmparator Herakleios'un Yanında Halife
Ebû Bekir'in Bir Elçisi ve Bizans'ın
Kaderiyle İlgili Kehanet Kitabı”, çev. Talat
Sakallı, Süleyman **Demirel Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2017/1, Sayı:
18, s. 139-154.

- Hammur, İrfan Muhammed: **Esvâku'l-'Arab**, Beyrut, Daru'ş-Şura, ts.
- Harman, Ömer Faruk: “Arim”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/arim> (19.03.2019).
- Hassân b. Sâbit, Ebü'l-Velîd (Ebû Abdirrahmân) Hassân b. Sâbit b. el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî: **Dîvân Hassân b. Sâbit**, 2. bs., Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-ilmîyye, 1994.
- Hemdânî, Ebû Muhammed Lisânü'l-Yemen el-Hasen b. Ahmed b. Ya'kûb el-Hemdânî el-Bekîlî el-Erhabî: **Sıfatu Cezîreti'l-Arab**, thk. Muhammed b. Ali el-Ekve' el-Havâlî, Mektebetü'l-İrşâd, San'a, 1990.
- Honigmann, Ernst Anselm Joachim: “Rusâfe”, **İ.A.**, C: IX, s. 781-784.
- Hitti, Philip Khuri: **Târîhu Suriye ve Lübnan ve Filistin**, çev. Abdulkerim Rafık; Core Haddad, Beyrut, Daru's-Sekafe, 1958.
Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi, çev. Salih Tuğ, İstanbul, İfav, 1995.
- Hureysât, Muhammed Abdülkâdir: “Belkâ”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/belka> (04.04.2019).
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Abdilberr Muhammed b. en-Nemerî: **el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb**, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, 5 c., Kahire, Dâru Nehdati Mısr, ts.
- İbn Abdürabbih, Ahmed b. **İkdu'l-ferîd**, thk. Müfid Muhammed

- Muhammed b. Abdürabbih: Kâmiha, 9 c., Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. **Târîhu medîneti Dımaşk**, thk. Muhibüddîn
- Hasan İbn Hibetullah b. Abdullah eş-Şâfiî: Ebî Saîd Ömer b. Garamel-Ömerî, 80 c., Beyrut, Daru'l-Fikir, ts.
- İbn Cübeyr, Ebü'l-Hüseyn **Endülüsten Kutsal Topraklara**, çev. Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr el-Kinânî: İsmail Güler, 3. bs., İstanbul, Selenge Yayınları, 2017.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî: **el-İştikâk**, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Beyrut, Mehtebetü'l-Lisanu'l-Arab, 1991.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî: **Kitabu'l-Muhabber**, tsh. Ilse Lichtenstadter, Haydarabad, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1942.
- el-Münemmağ fî ahbâri Kureyş**, thk. Hurşid, Ahmed Fâruk, Beyrut, Âlimu'l-Kütüb, 1985.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî: **Târîhu İbn Haldûn**, thk. Halîl Şehâde, 8 c., Beyrut, Daru'l-Fikir, 2000.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî: **Cemheretü ensâbi'l-'Arab**, thk. Abdusselam Muhammed Harun, 2 c., 5. bs., Kâhire, Dâru'l-Maârif, ts.

İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım
Muhammed b. Alî en-Nasîbî
el-Bağdâdî:

**Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik (Sûretü'l-
Arz)**, thk. M. J. De Geoje, Leiden Brill
Yayınları, 1873.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed
Cemâlüddîn Abdülmelik b.
Hişâm b. Eyyûb el-Himyârî:

Sîret-i İbn Hişâm Tercemesi, çev. Hasan
Ege, 4 c., İstanbul, Kahraman Yayınları,
2006.

İbn İshak, Ebû Abdillâh
Muhammed b. İshâk b. Yesâr b.
Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî
el-Medenî:

es-Sîretü'n-Nebeviyye, thk. Ahmed Ferid
el-Mezidî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut,
2004.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn
İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr
b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî
el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî:

**el-Bidâye ve'l-nihâye: Büyük İslâm
Tarihi**, çev. Mehmet Keskin, 15 c.,
İstanbul,
Çağrı Yayınları, 1994.
Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm, thk. Sâmi b.
Muhammed es-Selâme, 2. bs., Dâru't-
Tayyibe, 1999.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed
Abdullah b. Müslim b. Kuteybe
ed-Dîneverî:

el-Ma'ârif, thk. Servet Akkâşe, 4. bs.,
Kahire, Daru'l-Ma'ârif, ts.
eş-Şi'r ve's-su'arâ', thk. Ahmed
Muhammed Şakir, 2 c., Kahire, Daru'l-
Maarif, 1958.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn
Muhammed b. Mükerrrem İbn
Manzûr el-Afrikî el-Mısrî:

Lisânü'l-'Arab, İran, Neşr-u Edebi'l-
Havze, 1984.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b.

Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr, thk. Ali

- Menî' el-Kâtib ez-Zühri: Muhammed Ömer, 11 c., Kahire, Mektebetü'l-Hanci, 2001.
- İbn Sa'id el-Mağribî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Mûsâ b. Muhammed b. Abdilmelik b. Sa'id el-Mağribî **Neşvetü't-ṭarab fi târîhi Câhiliyyeti'l-'Arab**, thk., Nusret Abdurrahman, 2 c., Amman, Mektebetü'l-Aksa, 1982.
- İbnü'd-Devâdârî, Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek ed-Devâdârî: **Kenzü'd-dürrer ve câmi'u'l-gurer**, 9 c., thk. Edward Badeen, Beyrut, b.y., 1994.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî: **el-Muntaẓam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem**, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa, Abdülkâdir Atâ, 19 c., Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî: **el-Kâmil fi't-târîh**, thk. Ebü'l-Fida Abdullah el-Kâdî, 11 c., Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî: **Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-şahâbe**, thk. Ali Muhammed Muvazzi, Ahmed Abdu'l-Mevcûr, 8 c., Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Fakîh, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî: **Kitâbü'l-Büldân**, thk. Yûsuf el-Hâdî, Beyrut, Âlemu'l-Kutub, 1996.
- İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfi: **Cemheretü'n-Neseb**, thk. Nâcî Hasan, Beyrut, Âlimü'l-Kütüb ve Mektebetü'n-Nahdatü'l-Arabiyye, 1986.

- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs
Şihâbüddîn Ahmed b. Alî:
Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-kebîr, thk. Nâcî Hasan, 2 c., Beyrut, Âlimü'l-Kütüb ve Mektebetü'n-Nahdatü'l-Arabiyye, 1988.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs
Şihâbüddîn Ahmed b. Alî:
Nihâyetü'l-ereb fî ma'rifeti ensâbi'l-'Arab, thk. İbrahim el-Ebyârî, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-Lübnanî, 1980.
- Kapar, Mehmet Ali:
"Lahmîler", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/lahmiler> (23.10.2019).
- Kara, Osman:
"Kureyş Sûresini Hz. İbrahim'in Duası Bağlamında Okumak", Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kars, 2014, Sayı: 2, s. 1-20.
- Kazancı, Ahmet Lütfi:
"Ebrehe", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebrehe> (20.05.2019).
- Kazvînî, Ebû Yahyâ Cemâlüddîn
Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd:
Âşârü'l-bilâd ve aḥbârü'l-'ibâd, Beyrut, Dâr-u Sâdir, ts.
- Kehhâle, Ömer Rızâ:
Mu'cemü kabâ'ili'l-'Arabi'l-ḳadîme ve'l-hadîse, 5 c., 2. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1997.
- Kelpetin, Mahmut:
İslâm Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan, İstanbul, Kuramer, 2016.

John of Ephesus:

The Third Part Of The Ecclesiastical History John Bishop Of Ephesus, çev. Robert Payne Smith, Oxford, 1860.

Joshua:

The Chronicle of Joshua the Stylite, ed. ve çev. W. Wright, Cambridge, b.y., 1882.

Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (el-Mutahhar):

el-Bed' ve't-târîh, 6 c., Mektebetü es-Sekâfe, ed-Dîniyye, ts.

Mehrân, Muhammed Beyyûmî:

Dirâsât fi târîhi'l-'Arabi'l-ğadîm, 2. bs., Riyad, Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1980.

Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî:

Mürûcü'z-zehab ve me'âdinü'l-cevher, thk. Kemal Hasan Mer'î, 5 c., Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005.

et-Tenbîh ve'l-işrâf, Kahire, Mektebetü's-Sekafetü'd-Dîniyye, 2009.

Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî:

Nesebu 'Adnân ve Kahtân, thk. Abdülazîz el-Meymenî er-Râckûtî, Kahire, Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1936.

Mütercim Âsım Efendi:

el-Okyânûsü'l-basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît, Kâmûsu'l-muhît Tercümesi, haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, 6 c, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2013.

Nâbîga ez-Zübyânî:

Dîvân, thk. Abbâs 'Abdussettâr, 2. bs., Beyrut, Daru'l- Kütübü'l-İlmiyye, 1996.

- Nâfi'a, Muhammed Mebruk: **Asru mâ kable'l-İslâm**, Windsor, Hindawi, 2017.
- Naskali, Esko: "Sâsânîler", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sasaniler> (01.04.2019).
- Nöldeke, Theodor: **Ümerâi Gassân**, çev. Bendelî Cevzî, Kostantin Rezzak, Beyrut, el-Matabaatü'l-Katolikiyye, 1933.
- Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî: **Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb**, thk. Yusuf et-Tâvîl, Ali Muhammed Hâşim, 33 c., Beyrut, Daru'l- Kütübü'l-İlmiyye, 2004.
- Procopius: **History Of The Wars, BOOK: I-II**, çev. Henry Broson Dewing, Londra, William Heineman, 1914.
- Saîd el-Efgânî, Muhammed Saîd b. Muhammed Cân b. Ahmed el-Efgânî ed-Dımaşkî: **Esvâku'l- Arab fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm**, Dımaşk, el-Mektebetü'l- Hâşimiyye, 1937.
- Sarıcık, Murat: "Hübel Mekke'ye Ne Zaman Getirildi", **EKEV Akademi Dergisi**, Yaz 2007, Yıl: 11, Sayı: 32 s. 125-138.
- Savran, Ahmet: "İmruülkays b. Hucr", **TDV İslâm Ansiklopedisi**,

<https://islamansiklopedisi.org.tr/imruulkays-b-hucr> (10.06.2019).

Schleifer J.

“Gassânîler”, **İ.A.**, C: IV, s. 719-720.

Seâlibî, Abdülmelik b. Muhammed
b. İsmail es-Seâlibî:

Şimârü (şemerü)'l-ķulûb fi'l-muzâf ve'l-mensûb, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003.

Sedillot, Louis Amelie:

Hulâsâtü târîhü'l-'Arab, çev. Ali Paşa Mübarek, b.y., Matbaa-i Mehmed Efendi Mustafa, 1891/1892.

Sem'ânî, Ebü Sa'd Abdülkerîm b.
Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî:

el-Ensâb, thk. Şeyh Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi'il-Yemânî, 12 c., Kahire, b.y., 1980.

Semhûdî, Ebü'l-Hasen Nûrûddîn
Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî
el-Hasenî es-Semhûdî:

Vefâ'ü'l-vefâ' bi-ahbâri dâri'l-Muşţafâ, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, 4 c., Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.

Shahîd, İrfan:

Byzantium and The Arab In The Forth Century, Washington, Dumbarton Oaks Araştırma Kütüphanesi ve Koleksiyonu, 1984.

Byzantium and The Arab In The Fifth Century, Washington, Dumbarton Oaks Araştırma Kütüphanesi ve Koleksiyonu, 1989.

Byzantium and The Arab in The Sixth Century: Vol I/Part I, Washington, D.C.,

- Dumbarton Oaks Araştırma Kütüphanesi ve Koleksiyonu, 1995.
“Ghassân”, **EI²** (İng.), II, 1020-1021.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz: “İslam Öncesi Medine Üzerine Bazı Notlar”, **Örnek İnsan Hz. Muhammed**, ed. M. Mahfuz Söylemez, Çorum Çağrı Eğitim Vakfı, Çorum, 2006, s. 29-39.
- Sultan, Cemil: **Nâbiga ez-Zübyânî**, Beyrut, Daru'l-Envâr, 1971.
- Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es- Süheylî el-Mâlekî: **er-Ravzü'l-ünüf**, thk. Mecdî b. Mansûr b. Seyyidi'ş-Şûrâ, 4 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- Şemseddin, İbrahim: **Mecmu' eyyâmu'l-'Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm**, Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002.
- Takkuş, Muhammed Süheyl: **Târihu'l-'Arab kabl'el-İslâm**, Beyrut, Daru'n-Nefâis, 2009.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr: **Târihu'r-rusûl ve'l-mulûk (Târih-i Taberî)**, nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, 11 c., 2. bs., Beyrut, Daru'l-Maarif, 1967.
- Takıyyüddin el-Fâsî, Ebü't-Tayyib Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî el-Fâsî: **Şifâ'ü'l-ğarâm bi-ağbâri'l-beledi'l-harâm**, thk. Ali Ömer, 2 c., Kahire, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 2008.

Tefazzülî, Ahmed:

“Enûşirvân”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/enusirvan#1> (14.04.2019).

Tomar, Cengiz:

“Suriye” **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/suriye#2-baslangictan-osmanli-donemine-kadar>
(23.10.2019).

“Şam” **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/sam--suriye#1> (08.07.2019).

Usta, İbrahim:

İslâm Öncesi Arap Mitolojisi, Ankara,
Ankara Okulu Yayınları, 2015.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed
b.Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî
el-Eslemî el-Medenî:

Fütûhu’ş-Şâm, çev. Hasan Gülşen, 2. bs.,
Konya, Nüve Kültür Merkezi Yayınları,
2016.

Kitâbu’l- Meğâzî, thk. Marsden Jones, 3
c., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1966.

Vasiliev, Aleksander Aleksandroviç:

Justin the First, Cambridge
Massachusetts, Dumbarton Oaks Studies,
1950.

Vehb b. Münebbih,
Ebû Abdillâh Vehb b. Münebbih
b. Kâmil es-San’ânî:

Kitâbu’t-Ticân fî mülûki Hîmyer, nşr.
Abdülazîz el-Mekâlih, 2. bs., San’a,
Merkezi’ d-Dirâsâtü ve’l- Ebhâsü’l-
Yemeniyye, 1979.

Wolfensohn, Israel:

Târîhü'l-Yehud fî bilâdi'l-'Arab fî'l-Câhiliyye ve sadri'l-İslâm, Matbaatu'l-İ'timâd, b.y., ts.

Ya'kübî, Ahmed b. Ebî Ya'küb
İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih
el-Ya'kübî:

Kitâbü'l-Büldân, thk. Muhammed Emin
ed-Dennâvî, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-
İlmiyye, ts.

Târîhu'l-Ya'kübî, thk. Abdü'l-Emir
Mehna, 2 c., Beyrut, Müessesü'l-A'lami li'l-
Matbuat, 2010.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh
Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh
el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî:

Mu'cemü'l-büldân, 5 c, Beyrut, Dâr-u
Sâdır, 1977.

Yardım, Ali:

“Dihye b. Halîfe”, **TDV İslâm
Ansiklopedisi**,
[https://islamansiklopedisi.org.tr/dihye-b-
halife](https://islamansiklopedisi.org.tr/dihye-b-halife) (25.05.2019).

Yıldız, Hakkı Dursun:

“Arap”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
[https://islamansiklopedisi.org.tr/arap#1-
tarih](https://islamansiklopedisi.org.tr/arap#1-tarih) (18.03.2019).

“Arabistan”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**,
[https://islamansiklopedisi.org.tr/arabistan#2-
tarih](https://islamansiklopedisi.org.tr/arabistan#2-tarih) (11.10.2019).

Yuva, Mehmet:

“Kadim Bilad-ı Şam Tarihinde Kadın ve
Büyük Ana İştâr”, **Uluslar Arası
Dördüncü Orta Doğu Semineri:
İlkçağlardan İslâmiyet'in Doğuşuna
Kadar Orta Doğu**, (29-31 Mayıs 2009)

Elazığ, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2011.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân

ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî:

Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(ṭabaḳâtü'l) meşâhîr ve'l-a'lâm, thk. Ömer Abdusselam

Tedmûrî, 2. bs., 52 c., Beyrut, Dâru'l-Kitabu'l-Arabî, 1990.

Zeydân, Corcî:

Zübeyr b. Bekkâr, Ebû Abdillâh ez-Zübeyr b. Bekkâr b. Abdillâh el-Kureşî el-Esedî ez-Zübeyrî el-Medenî el-Mekkî:

Târîhu'l-'Arab ḳable'l-İslâm, Beyrut, Daru Mektebeti'l-Hayat, ts.

Cemheretü nesebi Ḳureyş ve aḥbâruhâ, thk. Abbas Hanî el-Cerrah, Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010.

Zübeyrî, Mus'ab b. Abdullah, Ebû Abdillâh b. Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab ez-Zübeyrî:

Kitâbü nesebi Ḳureyş, thk. Lévi Provençal, 4. bs., Kahire, Dâru'l-Ma'ârif, ts.

Zührî, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî:

el- Megâzî, çev. Mehmet Nur Akdoğan, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2016.

https://translate.google.com/translate?hl=tr&sl=en&u=https://en.wikipedia.org/wiki/Simeon_of_Beth_Arsham&prev=search (18.05.2019).

https://translate.google.com.tr/translate?hl=tr&sl=en&u=https://en.wikipedia.org/wiki/Palaestina_Salutaris&prev=search (14.05.2019).

https://translate.google.com/translate?hl=tr&sl=en&u=https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Thannuris&prev=search (18.05.2019).

https://translate.google.com/translate?hl=tr&sl=en&u=https://en.wikipedia.org/wiki/Ghassanid_Kingdom&prev=search (30.05.2019).

EKLER

GASSÂNÎ HÜKÜMDARLARI⁶³²

- 1) Cefne b. Amr (220-265)
- 2) Amr b. Cefne (265-270)
- 3) Sa'lebe b. Amr (270-287)
- 4) Hâris b. Sa'lebe (287-307)
- 5) Cebele b. Hâris (307-317)
- 6) Hâris b. Cebele (İbn Mâriye) (317-327)
- 7) Münzir b. Hâris (327-330)
- 8) el-Eyhem b. Hâris (327-330)
- 9) Münzir el-Esğar b. Hâris (327-340)
- 10) Nu'man b. Hâris (327-342)
- 11) Amr b. Hâris (330-356)
- 12) Cebele b. Hâris (327-361)
- 13) Cefne b. Münzir (361-391)
- 14) Nu'man b. Münzir (361-362)
- 15) Nu'man b. Amr b. Münzir (391-418)
- 16) Cebele b. Nu'man (418-434)
- 17) Nu'man b. el-Eyhem(434-455)
- 18) Hâris b. el-Eyhem (434-456)
- 19) Nu'man b. Hâris (434-453)
- 20) Münzir b. Nu'man (453-472)
- 21) Amr b. Nu'man (453-486)

⁶³² Kelpetin, **Kuzey ve Güney Arabistan**, s. 246;
https://translate.google.com/translate?hl=tr&sl=en&u=https://en.wikipedia.org/wiki/Ghassanid_Kingdom&prev=search (30.05.2019).

- 22) Hucr b. Nu'man (453-465)
- 23) Hâris b. Hucr (486-512)
- 24) Cebele b. Hâris (512-529)
- 25) Hâris b. Cebele (529-569)
- 26) Münzir b. Hâris (569-581)
- 27) Ebû Kerb Nu'man b. Hâris (570-582)
- 28) Nu'man b. Münzir (581-583)
- 29) Hâris b. Hâris (583)
- 30) Nu'man b. Hâris Ebû Kerb (583-?)
- 31) el-Eyhem b. Cebele (? -614)
- 32) Münzir b. Cebele (614-?)
- 33) Şerâhîl b. Cebele (? -618)
- 34) Amr b. Cebele (618-628)
- 35) Cebele b. Hâris (628-632)
- 36) Cebele b. el-Eyhem (632-638)